Euskal literatura *Gernika* aldizkari liberalean (1945-53)

Aitor Ortiz de Pinedo

ERROTETA

Liburu honek Eusko Jaurlaritzaren
diru laguntza jaso du

© Erroteta argitaletxea
ISBN: 978-84-92413-75-1
Lege Gordailua:

Diseinua, maketazioa eta ekoizpena: Joseba Berriotxoa
www.erroteta.com
Printed in EU.
Galarazita dago liburu honen kopia egitea, osoa nahiz zatikakoa, edozein modutara delarik ere, edizio honen Copyright-aren jabeen baimenik gabe.

Euskal literatura *Gernika* aldizkari liberalean (1945-53)[1]

Aitor Ortiz de Pinedo

Yolandari

Aurkibidea

1. Sarrera
2. Gure lana
    2.1. Helburuak eta azalpenak
    2.2. Izenburua
    2.3. Aurreko azterketak
3. Gernika aldizkaria
    3.1. Aldizkariak aztertzeko metodologia
    3.2. Ereduak aplikatzea
    3.3. Giza-taldea eta beste zenbait datu
4. Gernika aldizkariko euskarazko literatura
    4.1. Literatura aztertzeko metodologia
    4.2. Lore Jokoen ondorengoak
    4.3. Gerraren aurreko joeren jarraitzaileak
    4.4. Berritzaileak
5. Bukatzeko
    5.1. Aldizkaria
    5.2. Literatura
6. Bibliografia
7. Oin-oharrak

Sarrera

Gernika izeneko aldizkari kulturala ezagutarazi nahi dugu lan honetan. Zortzi urtez iraun zuen gorabeherak gorabehera. Espainiako Gerra Zibilaren ondorioz sortu zen giro latzaren ume da. Bertan idazten zuten: erbesteratuek nagusiki, iparraldeko zenbait herritarrek, zenbait euskalarik eta Francoren diktaduraren menpe bizi ziren beste batzuek. Bere lerro editoriala eta asmo politiko-kulturalak ez ziren kabitzen diktadura ezarri berriaren koordenaden barnean.

Espainiako Gerra Zibila (1936-39) Hegoaldean, eta II. Mundu Gerra (1939-45) Iparraldean elkarren segidakoak izan ziren kronologikoki. Horrek esplika lezake zelanbait desertu kulturalaren modukoa zabaltzea, eta XXI. mendeko gizakiak garai zail haietako ezer gutxi izatea oroimenean sarri, letren esparruan behinik behin. Amnesia hori eten ohi dutenak komunzki *Egan* (1948an sortua) eta *Euzko-Gogoa* (1950an sortua) aldizkariak izaten dira. Argitaratze kontuez ari garela, plazaratutako liburuak benetan urriak izan ziren, eta geroago azalduko dira.

Izan ere, aldizkariko artikulugintzak idazleari ahalegin txikiagoa eskatzen dio. Kontuan izan euretako asko militarrek "etxetik bidalitakoak" zirela, *Gernika*ko fundatzailea eta lehen zuzendaria izan zen Rafael Picaveak ironikoki zioen moduan lehen zenbakian. Publikazioaren eskribatzaileak erromes zebiltzan maiz, legezkotasun irauliaren intelektual ugari bezala: A. Ibinagabeitia errepresiotik ihes eginda; Orixe kazetaria, Errepublikarekin euskal idazleentzat posiblea izan zen patxada galduta; I. López Mendizabal, A. M. Labaien, Basarri eta F. Krutwig politika-arrazoiengatik atzerriratuta.

Guztiarekin ere, diasporako euskaldunek jakin zuten entzunarazten euren ahotsa nola edo hala. Agerkariak ugaldu zituzten Parisen eta Londresen, Mexikon, Caracasen eta Buenos Airesen. Xede politikoak zituzten batez ere sarri askotan; ez beti. J. M. Barandiaranek Baionan sortu *Eusko Jakintza*k (1947-57), eta *Gernika*k berak, euskalaritzaren alorrean gogoangarriak diren ekarpenak ar-

gitaratu zituzten adituek diotenez (J. Haristchelharrek, P. Iztuetak...).

Dudarik gabe, darabilgun publikazio honetako artikulu eta poema batzuek historia egin dute, eta han-hemenka daude jasota garai-giro honetaz azken urteotan egin diren lanetan; hau da, antologikoak bihurtu dira. Gaurkotasuna badute, beraz.

Esaterako, P. Iztuetak ondo erreparatu zien Orixek hemen argitaratutakoei, beraren lanak paratu eta aztertu zituenean idazlearen mendeurrenean. Hiruhilabetekari humanista hau "eztabaida-lekurik freskoenetako bat" iruditu zitzaion, eta arretaz irakurri beharrekoa lehen gerraoste hartako euskararen egoeraz jabetzeko[1].

Aldizkari-bildumen azterketarik egin da lehenago ere gure artean. *Jakin*-ek, 25. urteurrenean (1981) atzera begirakoa egin zuen, eta argibide batzuk eman zituen hartzen zuen eginbidearen interesgarritasunaz; pentsatzen dugu geuri ere apropos datozkigula. Diote historia magistra vitae izan, eta gazteagoek aurreko belaunaldiak ezagutu behar dituztela, eta baita beraien arteko gatazkak… Jakingarritzat dauzkate era berean aldizkariaren "jaiotzako asmoak, jasandako estutasunak, pasatako larrialdi ekonomikoak". Gaineratzen dute:

> "arrazoi bertsuengatik, baita oso interesgarri deritzagu gerra aurreko eta ondoko mugimendu, orduko aldizkari, talde eta abarren historia bere inguruan kokatu, banan-banan arakatzeari"[2]

Jon Kortazar (1989) ere arduratu zen gerraurreko *Euzkerea* eta *Yakintza* aldizkarietan argitaratu zen olerkigintzaz.

Beste interesgune bat da *Gernika* aldizkariak duen idazleen nomina. Goian eman ditugunez gain: I. Larramendi, J. Etxaide, Iratzeder, E. Erkiaga, D. Dufau, Tx. Peillen., J. Azpeitia... idazleetan; R. Lafon, G. Lacombe, H. Gavel, J. Gorostiaga, C. Pitollet... hizkuntzalarietan. Nahiz ez denek neurri berean idatzi, lortu zen kalitatemailaren erakusgarriak dira. Euskal filologiaren eta literaturaren alor zabalarekin zerikusi zuzena ez zuten beste batzuk ere badira: E. Salaberri europeista euskalduna, M. Legasse letra-gizon eta politikaria, J. Thalamas ikertzailea, I. Fagoaga publizista, Víctor Ruiz Añibarro (Errea) kazetari umorista, J. Galíndez legegizon zoritxarrekoa…

Euskaraz, gaztelaniaz eta frantsesez, aipatutakoek eta beste batzuek, polemika gogoangarrietan gai hauek izan zituzten solasgai: lapurtera klasikoa, lexikografia, nazio izenak (Euzkadi/Euskal Herria), "liburu lizunak"...

Orrialde eklektiko hauetan sentsibilitate erromantiko berantiarrak ere lekua izan zuen gaurkoago zaizkigun molde modernoen ondoan, eta horren erakusgarri dira: J. Aldaberen, I. Larramendiren eta, bereziki, D. Dufauren lanak… Deigarriak dira, eta ziurki iraungitzear dagoen mundu baten azkenetako aztarnak.

G*ernika*k jaso du beste luma-gizon batzuen arreta ere: M. Pelay Orozko donostiarrarena, eta J. R. Zabala filosofoarena behin baino gehiagotan[3]. Euskarri berari hainbat begirada bota dakizkioke segur.

Filologia- eta hizkuntzalaritza-alorreko lanak ere badira publikazioaren orrialdeetan, eta ez nolanahikoak. Bestek horien berri eman dute. P. Iztuetak (1987) hizkuntzaren inguruko polemikak haizatu ditu; P. Goenagak (1999) agertu ditu aldizkarian toki dezente duten Orixeren ikuspegi gramatikal eta linguistikoak.

Ez dira beti eredugarriak euskal filologiaren arlo zabalaren barruan koka daitezkeen euskarazko, frantsesezko eta gaztelaniazko dokumentuak. Zientifikotasuna ez dute beti alde, adibidez, etimologia eta berreraikuntza saio batzuetan. Kasurako, C. Pitollet-ek "hamaika" zenbakia Bibliatik eratorri nahi du; deabruaren zenbakia da, bere ustez. Deitoratu egiten du euskara galtzearekin horrelako aztarrena baliotsuak ezkutatzea[4]. Okultismo saioa dirudi.

Bestalde, toponimiaren atalak ere gehiegizko askatasunerako bide ematen du: jatorrizko fonemen baliokide berriak ez dira banan-banan ematen, eta lege fonetikoen oinarrizko arauak ez dira errespetatzen batzuetan. Eta badira horrelakoak, egileek eurek duten ezagutzaren mugak zenbaitetan aitortzen badituzte ere.

Beste batzuetan badira serioak direlako ospea lortu duten hizkuntzalariak. Saio luzeak egiten ditu S. Altubek azentuazioaz; R. Lafonek soziolinguistikari buruz hitz egin zuen Euskaltzaindian sartzean, eta ordukoa argitaratuta dator; J. Gorostiaga, H. Gavel eta G. Lacombe ere kolaboratzaileak dira. Badira honi guztiari gaur egun duen balioa tentuz aterako dioten adituak. Hona arte hasierako gainbegiratua.

Gernika aldizkarian Euskal Herriak izan duen tradizio modernoa errebindikatzen da eta gizartea eta gazteria aurreratu daitezen ahalegintzen dira publikazioaren bitartez. Azpimarragarria da pertsonaia historikoak berreskuratzeko duten irrika. Hizkuntzari kasu eginez, gaztelaniaz edo latinez mintzatu zen gehienbat tradizio hori. Euskal hiztunak izanagatik, Berpizkundeko M. Azpilkueta, J. Uharte Donibanekoa, Frantzisko Xabier Deuna bezalakoek lanak ez zituzten euskarazkoak. Ilustrazioaren tradizio euskalduna ere ohoratu nahi dute, bereziki Azkoitiko Zalduntxoena. Talde horretakoa izan zen euskal antzezlan baten autorea, Peñafloridako kondea.... Aldiz, erdaldunak ziren: Vitoriako Anaia Frantzisko eta Karrantzako Bartolome. Historiaren atal eta pertsonaia horiek aldarrikatzen ditu sutsuki *Gernika*k bere gaztelaniazko orrialdeetan.

Euskarazko letrek, aldiz, modernizatze hori XX. mendean egingo dute. Aldizkari honetako idazlerik berritzaileenak (F. Krutwig, J. Mirande) ontzi horretan sartuko dira; beste batzuek tradizioari eutsiko diote (E. Erkiagak, Inazio Eizmendik (Basarrik), D. Dufauk). Esan dezakegu Gernikaren azpitituluan (*Cahiers de culture humaniste*) aipatzen zen "humaniste" kalifikatzailea euskaraz idazten zuten idazleek ere bere egin zutela, eta publikazioak biltzen zituen *Gernika laguntartea* izenekoaren kideek kezkak erdibanatu zituztela, izan hizkuntza batekoak edo bestekoak.

1956koa da, 1936ko eten militar elkorra eta gero, Hegoaldean Modernitatea konbentzionalki berrartzen den urtea; beherago agertuko dira horren zergatiak. Batzuek 1964 nahiago dute. 1940-55 tarte malgu horretan gizarteak eta ekonomiak Espainian atzerakada itzela egin zuten, gerraren hondamendiagatik, eta erregimen berriaren izaerak atzerapauso ekonomikoagatik. Gizarte tradizionaletik Modernitaterako trantsizioan kokatzen da *Gernika*, nahiz eta bere asmo deklaratuak zeharo aurrerakuntzaren aldekoak izan. Badoan herri taxu baten nostalgia ere adierazten da: Iparraldeko turismo gero eta indartsuagoa errezeloz hartzen da (D. Dufauren, E. Salaberriren eta M. Legasseren iritzietan, kasu). Industriak Hegoaldean dakarren etorkin-uholdeak jarrera berriak eskatzen ditu, esaterako J. Galindezen eta R. Picavearen *ekonomia soziala*ren asmoetan nabari denez. Aitzitik, artikulu batean herrietako kanpai zaharren hotsak birgogoratzen dira lehenminez... Baina aldi berean garraiobideen azkarragotzea konstatatzen da. Herri-musika ere gaurkotu nahian dabiltza (F. Madina)... Aldizkaria plaza bat da gizarte berriak etengabe sortzen dituen arazoak eztabaidatzeko. Euskaraz eta gaztelaniaz suma dezakegu tonika hau. Euskara doitu nahi dute gizarte moderno batean eskatzen zaion bezala funtziona dezan. Ez zen lehenengo modernizazio-saioa historiari erreparatuta, baina bai ezaldi baten ondoren etena haustea.

K. Mitxelenak 1960an zera proposatzen zuen: Europatik ekartzea jadanik Euskal Herrian ziren industriak ez ezik jakintza ere[5]. Zioen han bageneukala zer ikasia ugari luzarorako, eta Peñafloridak eta inguruko zalduntxoek XVIII. mendean hasi zuten lanbidea zain geneukala, besteok ez dugulako aurrerarazi gehiegi geroztik.

Fruituak eman zituen programa hori berori zeukan *Gernika*k 40ko eta 50eko hamarkadetan bederen. XX. mendeko euskal literaturak eman ditu urratsak bide horretan. Balantze moduko bat ez ote da komeni? J. L. Alvarez Enparantza euskaldun egin da. Peru Leartzako budista ere ezagutu dugu. Poesia sozialaren oihartzuna jaso dugu. "Askatasun sexualak" egin du leku bazterrotan. F. Nietzscheren ezagupidea egin zuten J. Etxepare medikuak eta J. Mirandek, eta filosofo alemaniarraren ildoa jarraitzen dutenak baditugu gure artean: F. Foucault nietzschear frantsesaren irakurle da F. Rodriguez euskal idazlea, adibidez. Baina, horrelakoen ondoan 2009 honetan Peru Abarkaren ontasuna eta gizalegea balekotzat jotzen duenik ere bada, K. Mitxelenaren arabera humanista baitzen, baina beste humanismo batekoa. Errenteriakoak lehen nobela-saiakeratzat daukan *Peru Abarka* ("primer conato de novela ", beste ba-

tzuek *moderno* gisa kalifikatzen dute, oker ez bagaude. Albainuan baino ez ditugu hariok emango, gure jomuga historia horren kapitulutxo soila baita, datu zehatzagoen bila.

Zenbait itaun para genitzake. Irabazian atera al gara beti Europarekiko tratuan? Modernitatearen aurreko hemengo mundu hurbila nolakoa zen bere idazlanetan? Iraunaraztea merezi duen zerik izango zuen... Garai hori ezagutzeko beta izan nahi genuen azterketa honekin. Bide beretik, F. C. Crews irakasleak dio kritika literarioa norberak begiko dituenak aukeratzean eta bereiztean datzala, eta ariketa hau gogoeta morala eta kulturala dela[6]. Hala iruditzen zaigu, baina datu positiboek inpresionismo hutsa gainditzen lagundu behar dute. Batzuetan literatur historia antsikabeki egiten da, aldizkatzen diren testuak irakurri gabe, alegia. Oraingo honetan testuetatik abiatuko gara.

Gure lana

Helburuak eta azalpenak

Tarte honetan proiektuaren nondik norakoak azaltzen saiatuko gara. Lanaren helburua da 1936ko gerraren ondoan izan zen emaitza literarioa sakonago eta zabalago ulertzea. Urte batzuk geroago (1960 inguruan) modu esanguratsuan aldatu zen euskal literatura. Batzuen ustez 1956an izan zen, beste batzuen ustez 1964an izan zen. Orduan sekularizazioa nagusitu zen, eta urteen poderioz kanpoko eragina nabarituko zen adibidez existentzialismoa (Txillardegiren eleberriak) eta marxismoa (poesia soziala) zabaltzean.

Sasoi hartan ekonomiak garapen industrial hazkorra ekarri zuen, eta euskara komunikabide zuen munduak egokitzapen handia egin behar izan zuen. Ordura arte sendo zirauen lehen sektoreko arrantza zein nekazaritza minoritarioak bihurtu ziren era nabarmenean.

Literaturaren arlo mugatuagoan eleberri kostunbristak bere aldia egina zuen. Hiria bihurtuko zen gizartearen ardatz. Literaturak aldaketa horiek nola islatu zituen zehaztu nahi dugu, besteak beste zer izan zen aldatu beharrekoa, eta zergatik ziren egokitzapenak ezinbestekoak. Aipatu dugun Modernitatearen jauzi hori nola gauzatu zen zehaztu nahi dugu.

Historian hurbil ditugun belaunaldien kezkak eta jokabideak jakingarriak zaizkigu. Hain juxtu, gerraosteko idazleek erbestean lan egin zuten edo erdi-ezkutuan, eta pasarte zenbait ez dira argiro ezagutzen.

I. Sarasolak (1971) *jarraipenaren belaunaldia* deitu zion gerra ondoko etena apurtu zuen idazleen multzoari. Literaturaren historiako atal hori zabalago ulertzen saiatuko gara.

Alderdi hauek ikusmiratzeko *Gernika* aldizkaria hartu dugu aztergai. Osotasunean hartuta, gerraoste honetan duintasun maila gogoangarria lortu zuen aldizkari kulturala da.

Hemen, ordea, ez dugu erdarazko artikulugintza arakatuko. Literaturaren historiaren atal bat ikertzen ari garenez gero, euskarazko orrialdeak aztertzea izango dugu jomuga. Areago, euskaraz literatura –gaurko zentzuan– idatzi duten idazleen lanak analizatuko ditugu. Literaturaren definizioa ez da egonkorra objektu zientifiko gisa. Kontzeptuaren esanahia aldatu egiten da historian zehar. Dotrinak eta liburu aszetikoak nekez sartuko lirateke azken 50 urteotako literaturaren historian. Arloa zedarritzeko, lan honetan literaturaren azpitituluan hauek sartuko dira batez ere: poemak, bertsoak, narrazioak, entseguak eta literaturaren inguruko iruzkinak. Entseguak, narrazioa edo lirika landu duten autoreenak izango dira gehienetan.

Idazki literario guztiak ez ditugu analizatuko. Gehien-gehienak bai. Idazle emankorrenak sartuko ditugu aztertzeko aukeratuko dugun laginean. Horrek idazle bakoitzaren soslai biografikoa eta literarioa ezagutzeko beta emango digu maiz, hau da, testuak inguru batean eta continuum batean txertatzekoa. Bost idazki inguru argitaratu dituztenak hartuko ditugu kontuan sistematikoki.

Bestalde, erdarazko lanen artean editorialak hartuko ditugu kontuan; aldizkariaren joera nagusiak zehazteko balioko digute. Izan ere, aldizkariaren barruan batasuna dago idazleen artean, eta "Gernika lagunarte" aktiboa osatu zuten. Euskal idazleak ere izpiritu honen partaideak izango dira, eta, ikusiko dugunez, idazkietan izpiritu-batasun hori erakutsi zuten.

Metodologiaren aldetik, ikerlan honek gizarte- eta historia-testuinguru zabalean hartuko du kontuan aldizkariko euskal emaitza literarioa. Azalpenak taxutzeko erabiliko dira idazleen biobibliografiak, erbesteko eta *barne*ko egoera politikoa, bereziki EAJ alderdiaren ibilbidea.

Aldizkaria hirueleduna da, eta euskarazko produkzioa guztiaren ehuneko hogeita hamar ingurukoa da. Publikazioa batasun gisa aztertuko dugu. Idazleak bildu zituen plataforma ezagutu beharko dugu, eta proiektuaren muina ere bai.

Aldizkaria aztertuko dugu beste batzuek aurretik egin duten eredura. Baliatuko ditugu inguruko literaturetan (Galiziakoan, Kataluniakoan, Espainiakoetan) edo gurean egin direnak (*Euzko Gogoa*ren azterketa burutu zuen J. Intxaustik). Eredu horiek *Gernika* aldizkariari aplikatuta nolako aukerak zabaltzen diren ikusiko dugu. Zenbait xehetasunek parekorik izango ez balute ere, beste batzuk iradokigarriak izango direlakoan gaude, eta aldizkariaren errealitatea hobeto ulertzen lagunduko digute.

Kontzeptuen alorrean saiatuko gara humanismoaren definizioa argitzen era induktiboan, hau da, editorialetan eta artikuluetan esaten denetik aterata kontzeptuaren esanahia.

Literatura aztertzerakoan O. Paz-i (1974) lotuko gatzaizkio. Modernitatearen definizioa ematen du, eta beraren ezaugarri batzuk zerrendatzen ditu. Gero Europan zeharreko autore giltzarriak hautatzen ditu eta analizatzen irizpide horien arabera. Ez du literaturaren historiarik egin nahi, ez baitu sistematikoki jorratuko inongo eperik, bai ordea poeta gisako ibilbidean eragin diotenak. Guk, baina, dagozkigun zortzi urte hauetan (1945-53), aldizkariko idazleak analizatuko ditugu publikatu zuten lan-kopuruaren arabera, eta ez balio juzku baten arabera. Autore batzuk gaur ahantzita daude (J. Aldabe eta I. Larramendi), beste batzuk berreskuratze-prozesuan (D. Dufau) eta beste batzuk ezagunak egin dira, baina denak dira baliagarriak literaturaren garai bat deskribatzeko, nahiz eta ez izan literarioki gailenak. O. Pazen tesia da poesia eta Modernitatearen artean gatazka dagoela, aurre-erromantikoetatik hasi eta gaur egunera arte. Jakina denez, XX. mendeak ezagutu zituen bi mundu gerrek, mehatxu nuklearrak eta abarrek kolokan jarri zuten aurrerakuntza etengabearen postulatua. Poesia historiarekin batera hazi da.

Bada, O. Pazek Modernitatearen ezaugarriak ematen ditu eta guk idazlan bakoitzean nola agertzen diren analizatuko dugu.

Literaturaren kritikak erabili du Euskal Herrian ere metodologia hori. Ikusi adibidez R. Mielgok (1995) E. Erkiagari buruz egin zuen lana.

Aipatu dugun tresneriak literatura lagin baten ikuspegi saturatua ematen lagunduko digula uste dugu. Hori izango da gure azterketa balidatzeko irizpidea. Hau da, ikusi beharko dugu interpretazio honek osotasun koherente batean integratzen dizkigun testu guztiak. R. Barthesek baldintza hori betetzea eskatzen zien literatur ikasketei[7]. G. Frege logikariaren arabera saturatugabeko adierazpidea da suplementazioa behar duena erabateko zentzua izan aurretik. G. Fregek[8] "Zesarrek Galia konkistatu zuen" esaldia aztertu zuen. Bi motako osagaiak ditu. Batzuk beteak dira besteak saturatu gabeak. *Zesar* eta *Galia* objektuei dagozkie, *konkistatu zuen* osagaiak hutsuneak beteta izan behar ditu zentzu osoa adieraziko badu. Beraz, helburu bat izango da marko teorikoak oinarria izatea egingo ditugun testu analisetan, autoerreferentzial hutsa izan gabe.

Marko honen osagarri modura J. Miranderen egingo dugun azterketa paraleloa etorriko da. Beraren literatura- eta entsegu-lanetan faxismoaren ezaugarri bereziak identifikatu ote daitezkeen aztertuko dugu.

Esanda datorren bezala, gure asmoa da aldizkari euskaltzalea beraren giroan kokatzea, bertako literatur agerraldiak historian kokatzea eta Modernitatearen ikuspegitik aztertzea.

Izenburua

"Gernika"

Aldizkariak Bizkaiko hiri foraletik hartu zuen izena. Esangura bikoitza du hiribilduak hasierako talde eragilearentzat. Altxamendu nazionalak zapuztutako Junten kokalekua da, batetik; bestetik, azken gerra zibilean frankisten aliatu naziek baliatu zuten probaleku militarra izan da. Bonbardatu, eta historian inoiz ez bezala, biztanle zibilak masiboki sarraskitu dituzte aireko erasoen bidez.

Bakearen hiria esaten diote orain, eta Bakearen Museoa ere jarri dute. Alemaniako hiri batekin (Pforzheim) anaitasunezko hitzarmena egin dute. Badira alemana ikasteko akademia, *Goethe Institut*-ek jarria, elkar ezagutzeko ibilaldiak eta abar. Gobernu alemaniarrak diruz lagundu du bertako polikiroldegia.

*Gernika*ko argitaratzaileek hiri foralaren sinboloaren bitartez aldarrikatu nahi zutena, eta Euskal Herri osorako proposatzen zutena ez zebilen hain aparte, lerro editoriala mamitu zutenean. Izan ere, adierazgarriak dira aldizkariko azpitituluak: "Cahiers collectifs de culture humaniste", batzuetan; beste batzuetan, "Cahiers de Culture humaniste basque", "Revista trimestral al servicio del humanismo popular vasco"... 1952ko zenbakian, adibidez, atariko irudietan mokoan olibondo-adaxka daramatzaten bi uso dabiltza arbolaren inguruan; arbolaren enborrak gurutzearen tankera dauka.

Irakurleari ohartaraziko diogu astuntasuna saihesteko *Gernika* izeneko publikazioari substantibo bat baino gehiago jarriko diogula: *aldizkaria, agerkaria, koadernoak, kaierak*... protagonista izan zirenek antzera deitu baitzioten (revista, Cuadernos, Cahiers...).

*Gernika*ren historiaurre zehaztugabean aipatu behar dugu Gasteizeko Apaizgaitegian argitaratu zen *Idearium* aldizkaria. 1934-35 bitartean 10 zenbaki jaulki zituen J. M. Barandiaran buru zela. J. Thalamas *Gernika*ren bigarren zuzendaria kolaboratzaile sarria izan

zuen, hango ikastetxean zebilen-eta frantses irakasle, guduaren kariaz alde egin aurretik. Frantzian ikasia zen eta ez zitzaizkion arrotz hango pentsabideak (D. J. Mercier, J. Maritain, E. Mounier, É. Gilson...). Kontua da hango bileretan arretaz jarraitzen zutela Frantziako pertsonalismoa, eta korronte filosofiko-politiko horren argitalpenak taldean iruzkintzen zituztela. Inspirazio iturri zituzten *Esprit* eta *Ordre Nouveau* aldizkariak, eta irakurtzen bide zituzten G. Bernanos, Ch. Péguy, F. Mauriac… literaturagile kristau frantsesak.. Behinik behin, *Gernika* aldizkarira joz gero, ikusiko dugu aipatu egiten dituztela bai editorialetan bai artikuluetan.

Burubide bakezalea hartu zuten “etxetik bidalitakoek”, alegia, gerrako galtzaileek. Iparragirreren *Gernikako Arbola* ereserkia gogoz beretakotu, eta “eman da zabal zazu” esakunea aldizkariaren goiburua izateko begiz jo zuten[9].

Aldizkarikoek paraleloa dute urte haietako Katalunian, zeren eta Joan Sales idazleak gerraostean *Incerta glòria* eleberria kaleratu zuen. Errepublikaren alde gudukatu zen PSUCeko taldeetan eta, denbora joan denbora etorri, bere burkideek (anarkistek...) egindako desmasiek eta izandako porrotak zer pentsatua eman zioten. Gogoeta humanista horren emaitzek hezurmamitzen dute bere kontakizun goraipatu arrakastatsua. Koadernoen tonua antzekoa da, barra-barra han-hemenka gai hori baitarabilte, gaztelaniaz, euskaraz eta frantsesez[10].

Publikazioaren testuingurua: 1945-53

Lehen zenbakiak argia 1945ean ikusi zuen Donibane Lohitzunen; azkenak, Buenos Airesen 1953an.

Hasierako bultzagilea Rafael Picavea (1867-1946) izan zen. Diputatu erbesteratua zen. Aurreratu dezagun enpresa-gizona, kazetaria eta aunitzetan hautetsia izan zela. Bere *Gernika*ko artikuluak “Alcibar” luma-izenez sinatzen zituen. Irakurleen iritzia moldatzen zekienetakoa zen, influentziaduna. Bere bizitza politiko luzean zehar izan zituen interes elektoralen alde egiteko kazetak sortzeko burubidea hartu zuen. Horrela esplikatzen da Donostiako *El Pueblo Vasco* egunkaria sortzea gerraurrean. *Euzko Deya* posible egin zuen gerraosteko deserrian; Eusko Jaurlaritzaren Pariseko ahotsa zen agerkaria, naziek Hego Ameriketara lekuz aldarazi arte. R. Picaveak gorriak ikusi zituen Vichy-ren erregimenaren aldian. Edadetua izanik, eta Marseillan itsasoratzeko esperantzan zegoenean, atxilotu egin zuten. Frankistak eta Pétainen polizia elkar harturik errepublikanoen joan-etorriak oztopatzen saiatzen ziren. Ez zuten nahi erbesteratuek eskuarte ekonomikorik izaterik, erregimen kolpistaren kontra erabiliko zituzten beldurrez. Euskal errefuxiatuek Frantzia okupatua utzi nahi izaten zuten, etor zitekeena ezin aurreikusiz. Izan ere, Espainia berria eta Ardatz Hirukoitza lankidetzan ari ziren. Francok adiskidantza hori mantendu zuen faxistak Europan nagusi ziren bitartean, baina hoztu egingo zen beraien gainbeheraren lehen zantzuekin. Edonola ere, Eusko Jaurlaritzak azkar eta modu txarrean alde egin zuen Frantziatik, eta berarekin batera hainbat atzerriratuk.

Alemaniarrek, ostera, galtzera egin zuten. Iparraldea hustu zutenean aldizkariaren sortzailea Donibane Lohitzunen zegoen. Herriko “Hôtel de la Poste” izan zen ofizial nazien biltokia. ”Kaskagorriek” alde egin eta hurrengo egunetan bertan bildu ziren “Instituto de Extensión Cultural Gernika-Gernika Laguntartea” izango zenaren partaideak. Talde hau ez da nahastu behar J. M. Barandiaranek Baionan 1947an abian jarri zuen “Gernika Bazkuna”-rekin. Institutuak hitzaldi sorta antolatu zuen Euskal Herria helburu zutela. Autonomia garaiko hizlari seinalatuak izan ziren partalier: J. Eizagirre *Ekaitzpean* (1948) eleberriaren egilea eta hautetsia, Alcibar (R. Picavea), T. Ernandorena, Orixe... Etxera itzultzea zerabilten gogoan. Aipa dezagun J. Eizagirreren hitzaldia *Gernika*ren 1945eko lehen zenbakiak jasoko zuena besteekin batera. Lege-gizon horren hizpidea izan zen zehaztea matxinatuak zigortzeko modua, eta sortutako kalteen ondorioz beraien lege-erantzukizunak. Ondasungabetutako erakunde errepublikanoei legedi konstituzionalaren arabera zor zitzaizkien kalte-ordainak konkretatzen ahalegindu zen.

Galtzaileek uste zuten A. Hitler eta B. Mussolini akabatuta, aliatuek hurrengo F. Franco eraitsiko zutela. Mundu gerrako irabazle demokratiko-liberalek, ordea, kolokan zegoen F. Franco boterean bermatu zuten. AEBren antikomunismoak eta W. Churchill-en Bre-

tainia Handiak zituen interes ekonomiko espainiarrak diktadorearen alde jarri zuten nazioarteko balantza. Madrileko gobernuak ere jakin zuen keinuak egiten aliatuen aldera: alemanen kontra Afrika inbaditzeko oztoporik ez zien jarri eta abar. AEBetako petrolioa hil ala bizikoa izan zen diktadurarentzat.

Horregatik maskalduko zen etxetik bidalitakoen itxaropena. Itxaropena, "zithal-lilia", zioen J. Mirandek; eta esperantza txarrak "euskaldun zintzoen" kontra egitera bultzatu zuen *Gernika*ko kolaboratzaile mutiria:

"Loretan dago aspaldi huntan
gure begien ederr dalarik,
gure bihotzen gorotzak baitu
ongarriztatu et'ernarazi.
Ederr da... Haren hatsak, ordea,
zithala badu, herio-hasi,
ilhuntzen ditu gogo argiak,
ilhauntzen ditu argiak oro.
Hilherri-lili horren zithalak,
hezurr zaharren hautsak hazirik,
erhanik ditu aiten leinuak
eta zainhiltzen gaitu semeok...
Lili haur ene landetan ere
aspaldi huntan ezin hila dut,
nahiz Ipharrak astintzen duen,
nahiz kiskailtzen duen Hegoak...
Ai! goragotik ethorri — haizeek
ailezate io ene landetan
et'eiharraraz "itxaropena"
izena duen zithal-lili haur!"[12]

Eusko Jaurlaritza saiatu zen aliatuen onginahia eskuratzen, gudarien eta euskal espioitzaren bidez ahalegin militarrean lagunduta. Alperrik ibili ziren gudari erbesteratuak mundu gerran nazien kontra.

Lehen zenbaki hartan baziren Alcibarren bi artikulu. Batean, astindu egiten zuen Espainiako Elizaren jokabide makurra eta bikoitza. Gainerako idazleak hauek ziren: J. M. Barandiaran, J. Thalamas apaiza, J. Huici, G. Lacombe, Orixe eta I. Fagoaga.

R. Picaveak jakituria enpresariala jarri zuen Jaurlaritzaren mesedetan *Euzko Deya* sortu zedin. Gauza bera egin eta *Gernika* sortu zuen. Adinean aurrera egina, makalik zegoen, eta bigarren zenbakia ikusi gabe hilko zen.

Gatozen atzera eta 1939tik aurreko giro sozialera[12] perspektiba zabalagoa izan dezagun; Gerra Zibila amaitu berritan Frantzia okupatu gabe zegoen artean. Gobernu autonomoa Frantziara lekualdatu zen halabeharrez. Eskuin frantsesak eta katoliko frantsesek oro har, Francoren eraso militarra gurutzadatzat zeukaten. "Gorriak" ez zituzten ontzat hartzen hautestontzien zilegitasuna gorabehera. Gauzak horrela, J. A. Agirre Lehendakariaren ekipoa abegi egin zien erresumako iritzi publikoa bereganatu beharrean zegoen. Nola? Prentsaren bitartez (*Euzko Deya*), noski, baina baita ere LIAB (Ligue Internationale des Amis des Basques) delakoaren bitartez. Erakundeak Francoren kontrakoa zen jende ospetsua biltzen zuen: politikariak, intelektualak, idazleak... Jaurlaritzaren ildo demokristaua nabarmenarazten zuten katolikoak ziren; eskuin frantsesaren jarrera nagusiarekin ados ez zeudenak ziren: J. Maritain diplomatiko eta filosofoa, G. Bernanos eleberrigilea, F. Mauriac idazlea... Batzuk, hain zuzen, aztergai ditugun koadernoen inspirazio iturri ziren pentsalariak. Filosofikoki bazuten zer ikusia *pertsonalismoa* izeneko korronteak bultzatzen zuen ezkerreko katolizismoarekin[13]. J. A. Agirre ere pentsaera horri jarraitzen zitzaion[14].

Eta horiexek berak dira dira aldizkariaren talde eragileak dituen parametro ideologikoak. R. Picavea sortzailea filonazionalista zen eta afiliatu gabea; idazleak sarri giro jeltzalekoak ziren. I. López de

Mendizabal, A. M. Labaien eta J. Eizagirre kargudun ohiak ziren, A. Ibinagabeitia J. A. Agirreren kolaboratzailea. Ez denak, haatik, batzuk euren kontura ibilzaleak ziren errepublikaren ingurukoak izanagatik bizipenez: Orixe, E. Erkiaga, Basarri...

Berradiskidetzea, tolerantzia, bakea, gizabidea... iragartzen zituzten koaderno kolektibo hauek sektarismorik gabe. Bertoko idazle errepublikanoen bilgunea izan nahi zuten, deserriko Eusko Jaurlaritzak markatzen zuten politika erreala zeharo bestelakoa zen unean. EAJk, berbarako, eskabide abertzaleak askatasun osoz egin nahi zituen orain, behialako Errepublikak praktikatu zuen zentralismo zekenari men egin gabe. Legezkotasun estatal zentralaren oinordekoak noragabe eta makal zebiltzan zatiketaren ondorioz. Eusko Jaurlaritzak, aldiz, goraldia zuen. J. A. Agirre Lehendakaria nazien ihesi Belgikan sasira pasatu zen, eta onik berragertzean bira triunfala egin zuen Ameriketatik; frankisten kezka-iturri bihurtu zen garaipen ospetsu hori. Jaurlaritzak espioi sarea osotu zuen estatubatuarren diruekin; besteak beste, A. Ibinagabeitia eta J. Galindez aldizkariko kolaboratzaileek horretan lan egin zuten. Gutxiasko larrutik ordaindu behar izan zituzten egiteko hauek: jipoiak, jazarpenak, heriotza, atzerriratzea....

Nazioartean zerbait zen une hartan Jaurlaritza, eta bakarka jokatu nahi izan zuen. Hego Ameriketako euskal diasporak orotariko laguntza (ekonomikoa eta politikoa) ematen zion gobernuari etxera bueltatu nahian, aliatuek garaitu eta ondorengo euforian. Ondorio gutxikoa zela guzti hau erakutsiko zuen berrogeita hamarreko hamarkadak luzaro gabe.

R. Picaveak *Gernika* sortzean, aurretik ibilbide politikoan jokatu bezala egin zuen. Hau da, nahi zuen Espainia barneko ituna euskaldunek egitea. Ez zuen hausturarik nahi. S. Aranari horrela esan zion, mende hasieran ezagutu zuenean. Fundatzailearen asmoari leial, *Gernika*ren irekitasunak azaltzen du publikazioaren loria eta baita azkena ere, ekonomikoki itota erbesteko indar "ofizialen" babesik gabe.

Eskuinak ez, baina Frantzia ofizialak esku zabaltasunez hartu zituen deserriratuak hasiera batean, Front Populaire ezkertiarrak agintzen baitzuen 1936tik. Alde egindakoek askatasunez joka zezaketen han. Baina agintariek beligerantziarik ez zuten nahi. II. Mundu Gerraren bezperan eta nazien mehatxupean, Frantzia ofiziala beldur zen atzeguardiako faxista espainiarren etsaigoa beretuko ote zuen. Hori dela eta, euskal erresistentzia eta kanporatuak kontrolatzen saiatu zen. Jaurlaritzaren ardurapeko errefuxiatuetan baziren 150.000 bat pertsona, eta kontzentrazio-esparruetara bideratu zituzten. J. Ibarnegarai Iparraldeko euskal agintari eskuindarrak eskurik izan omen zuen horretan. Iparraldeko hautetsi guztiek ez zuten horrela jokatu; adibidez, J. Ibarnegarairen laguna zen D. Dufau Senpereko auzapez (1919-35) eta *Gernika*ko kolaboratzaile euskaldunak Bilbo erori zenean 1937an iheslariak lagundu zituen "Comité Catholique d´Accueil et Répartition" izenekoan lan eginik.[15]

Orixe Landetako Gurs-eko eremuan egon zen eta argaldu ere egin omen zen. I. Fagoaga hirugarren zuzendariak ere hango estutasunak ezagutu zituen; Basarrik kostata lortu zuen hara ez bidaltzea. A. M. Labaienen eta I. López Mendizabalen erbesteko egoerek txarrera egin zuten.

Giroan zegoen mehatxua gauzatu egin zen alemaniarrek ziztu bizian eskuperatu baitzuten Frantzia. Parisetik Iparraldera 15 egunean heldu ziren. Jaurlaritzak Pariseko bulegoak bertan behera utzi behar izan zituen dokumentazio guztiarekin. J. M. Leizaola zegoen buru. Frankistei eman zieten naziek horko informazioa, eta barneko erresistentzia sare klandestinoak espetxeratzeak eta fusilamentuak jasan zituen ondorioz. Euzko Gudarostekoek osatzen zuten gehienbat sare hori, espetxetik atera ahala.

Frantziaren okupazioaren kariaz, kanporatuak Ingalaterrara eta Ameriketara abiatu ziren. Gobernu autonomoak bizirauten jakin zuen Londresen M. Irujoren gidaritzapean. Anabasa horrek buruzagitza jeltzalearen durduzadura ekarri zuen.

J. A. Agirreren itzalpean Jaurlaritza berrosatu egin zen Ameriketan, eta aldizkariaren sortze-giroa argitzean esan dugunez, jarrera soberanista izan zuen. T. Monzonek eta zenbait burukidek, Borboiko On Juan erregegaiarekin kontaktuak izan zituzten, balizko monarkia batean euskaldunen eskubideak berma zitzan.

Jarrera hau etekintsua izan ez-eta, pendulua antzo, jeltzaleak instituzio errepublikanoak lideratzen saiatu ziren ere.

Koadernoen eta indar politikoen arteko harremana ez da alegiazkoa. A. Ibinagabeitia aldizkariko kolaboratzailea Lehendakariaren hurrekoa izan zen Parisen, eta agintariak hitzaldi batean euskaraz hitz erdirik egin ez zuela-eta, publikotik bertatik salatu zuen bozgoraz. *Gernika* eta ordezkaritza ofiziala ez zebiltzan aparte hasiera batean, kontuan izanda, herri txikia izan, eta gudak eta erbesteko esperientziak euskaldunak berdindu zituela. Horren erakusgarri argazki bat. Hemen dugu 1945ean Instituto Vasco de Extensión cultural Gernika-k gerra bietan hildakoen omenez egin zuen lore-eskaintza hiria bonbardatzearen zortzigarren urteurrenean. Bazkuneko ordezkariekin batera agertzen dira Euzkadiko Gobernukideak eta militar frantsesak. Gerora, aldizkariak galdu egingo zuen arduradun instituzionalek ematen zioten abaroa.

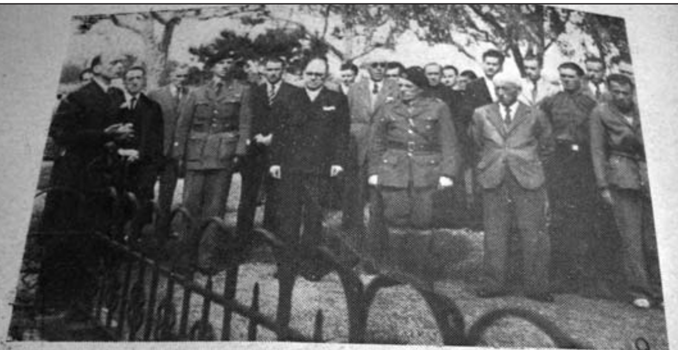

San Juan de Luz.—Ante el monumento a los muertos de la guerra. El Instituto Vasco de Extensión Cultural «Gernika» ofreció el homenaje de unas flores en conmemoración del octavo aniversario de la destrucción de Gernika por los aviadores alemanes al servicio del fascismo español. En la foto se vé al Consejero del Gobierno de Euzkadi. D. Eliodoro de la Torre, que depositó la corona de flores. A su derecha: el Comandante de la Zona Fronteriza, M. Aignerein; el señor Gortazar, Delegado Vasco en Bayona; y el señor Ernandorena, en el momento de hacer uso de la palabra. A la izquierda del señor de la Torre: el Doctor Oyarzabal, Vicepresidente del Instituto Vasco de Extensión Cultural; el valeroso Jefe de los Voluntarios Vascos, Señor Ordoqui, que tanto se han distinguido en la última acción de Pointe de Grave contra los alemanes; el alcalde de la Villa y, junto a él, parte de un grupo de los voluntarios vascos heridos en dicha acción.

— 38 —

Honekin lotuta dator aldizkaria fundatzeko egunetan Gernika lagunarteak jasandako erasoa. 1948eko editorialean gogoratzen da anekdota esanguratsu hori[16], eta gertakariak hona aldatuko ditugu merezi izan zuten balorazioarekin. Bigarren zenbakian (1948), bolo-bolo zebilen totalitarismoaren kontua jorratzen dute; *Esprit* aldizkariak esandakoa berritzen dute. Hitler eta Napoleon bezalakoak nola onartzen dituen gizarteak ulertu nahi dute. F. Nietzscheren eragina erruduntzat daukate. Euskaldunetan ere agertu zen joera makur hori. 1945 urtean, bonbardaketaren 8. urteurreneko ekitaldian, "los representantes de un cierto racismo extremista lanzaron ya su desafío a la institución". Eta geroago: "la oposición de los extremistas totalitarios no cejó en ningún momento". Horren inguruan ez deritzote egoki salaketa xehetasunez azaltzeari, eta dagokiokeen une eta lekuan egitekoa izango dela diote. Goiari tinko eusteko asmoa erakutsi, eta euren hautua adierazten dute:

> "Que lo queramos o no, el dilema se halla planteado de una manera tajante: o darwinismo social ó humanismo universal; y en nuestro caso: o vasquismo racial ó vasquismo humano y universal"

1945ean mundu gerra bukatu da. Zer esan arrazismoaren arazo honetaz? Kontuan har dezagun, Frantzian, ez bretoiek bakarrik, zenbait euskaldunek ere begikotasunez hartu zituztela inbaditzaileak. *Eskualduna* (1887-1944) euskarazko agerkari beteranoa itxi egin zuten liberazioan inbaditzaileen aldeko apustua egiteagatik. Bretoi abertzaleek ere euren borrokan atzerapauso itzela egin zuten "kaskagorriei" sostengua eman, eta haiengan itxaropena jartzeagatik. Francok ez al zuen ezarri "El día de la Raza"? Apustu arrazista ez zen ohiz kanpokoa Europan XX.eko lehen erdian, J. Miranderen literatura aztertzean azalduko dugunez. Ez ote zegoen *Euzko-Enda* izeneko publikazioa? Pétain marexala, Vichy-ko erregimenaren lider nagusia, I. Mundu Gerrako heroi nazional frantsesa zen, ez edonor; halarik ere, naziei lagundu zien beraien politika antisemitan.

EAJren barruan ez zegoen Hitlerren aldeko talde antolaturik[17]. Alabaina, bederazka, alderdikide batzuk naziekin solastatu egin ziren helburu politikoekin. Eugene Goienetxe historialariak bakarka goi agintari batekin hitz egin omen zuen. Jeltzaleek gogoan hartu zuten kaskagorrien balizko garaipenaren ondorioz Euskal Herrian sor zitekeen status quo berria, eta horri nola etekina atera

aritu ziren. Euskadi Buru Batzarreko frogagiria dugu, non hitzez hitz datorren Führer-aren gaitasun politikoaren baitan fedea zutela, eta euskal arazoa konpontze-bidean jar zezakeela:

> "Porque el problema vasco está intimamente ligado al problema racial alemán y por lo tanto es lógico y natural que el Führer lo acoja y resuelva con simpatía"[18]

1930eko hamarkadan naziek eta faxistek nazioaren ikusmolde biologikoa zabaldu zuten Europan. EAJk agindua eman zuen jarraitzaile orok eten zitzan kaskagorriekiko edozein lotura, nazioarteko aliatuen aurrean itxura zaindu nahiz eta "denon onuraren" izenean. Hala ere, jarrera esentzialistan tematutako euskal abertzaleak baziren.

Mundu Gerraren hondarrean aliatuek bentzutu zutenean, Espainian demokrazia berrezarriko bazen, indar garaile berrien aurrean oposizio antifrankista batuta agertu behar zen, eta jeltzaleek, bloke nazionalaren kontsigna baztertu, eta espainiarrekin bat egin zuten nolabaiteko konpromisoen bila. Hainbat ahaleginen ondoren, eta luzaro iguriki eta gero, esperantzak gorenean zituzten.

Beste biderik ere hartu zen. EAJ, Jaurlaritzako partidu liderra, mundu mailako eragileek eskain zezaketen edozein aukerari lotzen zitzaion. 1946an Franco eraisteko apustu erregezalea errepublikazalea baino indartsuagoa zen. Izan ere, W. Churchill Britainia Handiko lehen ministroak orduantxe erabili zuen *Burdinazko Hesia*ren metafora aliatuen barneko urruntze historikoa irudikatzeko hitzaldi sonatu batean; II. Mundu Gerrako irabazleen artean elkar ezin ulertua sortu zen. Dena zuten poxelu: batek arma batzuk saldu zituela hemen, besteak nonbaiteko erregimen bat ezarri zuela han, eta horrelakoak. Munduko eragin-eremuak bitan banatu ziren: SESB (Sobietar Errepublika Sozialisten Batasuna)ren agintepekoak, eta AEBren menpekoak. Testuinguru honetan, Mendebaldeko potentziek hobeto zekusaten monarkia Espainian errepublika baino. Errepublika komunisten eskuetan eror zitekeen errazago, sobietarrak internazional komunistaren bitartez eragina zabaltzeko

ahaleginetan ari ziren-eta. AEBek Britainia Handiaren inperio zaharra beretu zuten komertzialki.

Penduluaren beste oszilazio batean, aldiz, EAJk nahiago izan zuen Errepublikak eskaintzen zuen bermea, zeinarekin behinik behin 36ko estatutuak iraungo baitzuen, eta hortik gora. Erregezaleekin dena zegoen negoziatzeke, eta burujabetza-eskakizunen aurrean epel ikusten zituzten. Gauzak horrela, 1945etik aurrera jeltzaleak Errepublikaren alde jarri ziren. Ez erabat, esan dugun bezala, tranbia guztietara igotzen saiatu baitziren. Baina tranbia erregezalea ere ez zen epe laburrean helmugara helduko. Bai epe luzera, gaur egun ikusten dugunez. Izan ere, erregimen frankistak "Ley de Sucesión" (1947) delakoren bitartez etorkizun monarkikoa aurreikusten zuen diktadurari jarraipena emateko. 1945eko "Fuero de los Españoles" legea Francoren beste keinu bat izan zen aliatuak baretzeko eta nazioarteko onespena lortzeko.

Koreako Gerran (1950-53) mundu mailako potentziek talka egin zuten[19]. *Gernika*ko editorialetan mehatxu atomikoak sortzen zuen larritasuna bizi-bizi agertzen da. Beren alternatiba humanista berresteko balio die. Mundua bi bloketan banatzean, AEBek bloke komunistaren aurrez aurre jarri ziren. Bestalde, 1945-51 epean EAJk barne antolakuntza sendotu zuen eta bi gerrek eragindako erbestealdi bikoitzak sortutako noragabea gainditu egin zuen.

1950ean giro ezkorra zabaltzen ari zen euskal auziak zuen atarramentu txarra medio. EAJko afiliatu etsituek diru-ekarpenak murriztu zituzten. Alderdiak antolakuntza murriztu egin behar izan zuen. AEBk euskal auzian zuen interes politikoa eta, ondorioz, ekarpen ekonomikoa urritu egin ziren. Euskal espioi sarearen eraginkortasuna eta beharra zalantzan jartzen zuten amerikarrek. Baliabide eskasia honek ez al zuen eragin neurri batean *Gernika*rena bezalako ekimen bihurriari edozein diru-laguntza ukatzea? Eskuetatik eskapatzen zitzaien, eta ekonomikoki ito zedin utzi zuten 1953an. Hipotesia bat da, baina Jaurlaritzak sailen kopurua gutxitu zuen eta errefuxiatuentzako dirua ere bai. Zerbait egon zen zeren eta Gernika lagunartekoek funts gehiago espero zuten irizkideengandik. A. Ibinagabeitiak[20] deitoratzen du 1953ean "euskara bizkortzeko" eta "Euskalerriaren izen goragarria

aintzatzeko" plataforma zabal hori suntsitzea. Aldizkariak daraman lerro humanistagatik eskandalizatuta daude batzuk. A. Ibinagabeitiak *Sapere aude* goiburua berresten du:

> "Lurbira ontan ez dago ikut-ezinik; giza-burmuinak landara egotzi teori garaienak ere, azta, eztabaikatu eta iñarrostekoak dira. Beraz... ez zaiteztela, buru-ertsiok, "Gernika"k egin digun lan ederraz eskandalizatu"

A Ibinagabeitiak gogoan izango zituen 1953ko *Gernika*ren azken zenbakietan J. Mirandek publikatu zituen poema erotiko eta artikulu politiko antikonbentzionalak hori idatzi zuenean. Poetaren lagun mina zen, eta beraren bidea aberasgarria iruditzen zitzaion euskal literaturarentzat, beste herrialdekoekin homologatu egiten zuelako sentimenduak eta barneko bulkoak askatasunez adieraziz.

Aldizkaria azkentzeak, dirudienez, aurretik izan zituen kontrako gaizki-errate bideratuak:

> "Aipatu gizontxoen propaganda zitala dela bide askatasun ederrenean erne anaitasun ori ondatu nahi izan digute, eta beren xedea iristeko gure aldizkariaren eriotza ere bide makurrez iritxi nai izan dute. Gure zuzendari maiteak zer esanik aski izango ditu, nunbait, gai oni buruz"

A. Ibinagabeitiak jarraian argi dio aldizkarikoen sokakoak zirela boikotatzaileak:

> "Itzaltze onek beste Gernika dakarkit gomutara. Ua gure etsaiek erre eta kiskali ziguten. Deitoragarria benetan, ala ere arerioen eskuz bete zen erailketa ura. Gure "Gernika" onen erioa are deitoragarriagoa deritzat, senide tarteko erailketa bat izaki. Etsaiek arrizko Gernika suntzi ziguten, eta anaiek gogozko "Gernika" au suntzi nahi digute. Ez ote negargarria? Gure artean sortzen diran aldizkariekiko gorrotoak erretzen ez gaituenean, axolagabekeri ustelenak beintzat pitzatzen gaitu"

R. Picavearen ondorengoak politika sektarioa bide inor ez baztertzen saiatu ziren irmo; elkartzen zituena adiskidetasuna zen, ez diziplina politiko alderdikoia. Behin eta berriz baieztatzen duten jarrera da. Beraz, alderdiaren eta humanista hauen arteko harremana ez zen goxoa beti. Dirua baldintzak jartzeko moduan zegoen, eta aldizkaria ito egin zen. Nabarmena zen aldizkarikoek zerbait gehiago espero zutela, berea ekimen pribatu hutsa ez zelakoan.

Konpara ditzagun *Gernika* eta *Alderdi* publikazioak. *Alderdi* 1947an sortu zen. Egoera politikoa eta alderdiaren barne-bizitza iruzkintzen zituen. Europazaletasunaz eta alderdi demokristauekin izan beharreko harremanez jarduten zen. *Gernika* arlo kulturalean zebilen erosoago: ideien munduan eta ez berehalako praktikotasun zuzenari lotua.

Euzko Deya da orduko beste agerkari bat, Eusko Jaurlaritzaren bozeramalea[21].

Garai-giroa borobiltzeko esan dezagun, lehen frankismoan eta munduan bloke-politika nagusitu orduko, diktaduraren aurkako zenbait iniziatiba bultzatu zirela barnetik. 1947ko greba dugu gogoangarrienetakoa, zeinetan Bizkaian bakarrik 60.000 langilek hartu zuten parte. Grebak izan ziren 1951n ere, apirilean eta maiatzean.

Testuinguru kulturala

Gainbegiratu bat bota diezaiogun 1940-50eko hamarkadetako aldizkarigintzari, ikus dezagun orduko produkzioaren nolakotasuna.

- *Eusko Jakintza* Saran argitaratu zen 1947tik 1957ra bitartean, Jose Migel Barandiaranen zuzendaritzapean. J. Haristchelhar irakasleak azpimarratu zuen duen munta, anitz hizkuntzalariren ekarpenak jaso zituelako.
- *Euzko-Gogoa* 1950etik aurrera argitaratu zen, eta Jokin Zaitegi zuen zuzendari. Lehenik Guatemalan eta bigarren aldian Biarritzen argitaratu zen. Euskara unibertsitate-mailara jaso nahi izan zuen. Horregatik erabiltzen zuen euskara kultista zenbaitetan

ulergaitza, J. Zaitegi beraren itzulpenetan suma daitekeenez. Egitasmo horretan eta euren heziketa klasizistatik eta humanistatik espero zitekeenez, eragileek hainbat autore greko-latindar itzuli zituzten euskarara. Platonen lanak itzuli zituen J. Zaitegik etorkizuneko euskal unibertsitateak beharko zituen testuak prestatzeko asmoz.

- *Anayak. Correspondance bi-mensuelle des Prêtres basques en exil* Parisen argitaratu zen 1939an.
- *Herria* Baionan argitaratzen hasi zen 1944tik aurrera P. Lafitteren bultzadaz. Iraungitako *Eskualduna* kolaborazionistaren aldean ezkerrerago kokatzen zen, eta bultzatzaile nagusiaren gizarte-lanerako joerari leialtasunez eusten zion. Hilabetekaria zen, eta *Euzko-Gogoa*ren aldean asmo apalagokoa. Hizkuntzaz baxenafar-lapurtarrez ontzen zuten, eta gaiak egunerokoagoak eta hurbilagokoak ziren. Orixek leporatzen dio P. Lafitteri frantsesez paratutako idazkiak euskaraz ez ematea, eta soilik kontu errazagoak idaztea euskaraz, *Herria*ko txatalak kasu. Horrez gain, N. Ormaetxeak galdetzen dio P. Lafitteri bere *Grammaire navarro-labourdine* euskaraz zergatik ez duen eman. Lapurtera klasikoa bazter utzi zuten orduan *Herria*ko kazetari haiek.
- *Gure Herria* hilabetekaria Baionan argitaratzen zen 1921etik 1939ra arte eta 1950etik aurrera[22].
- *Gure Herria* astekaria Buenos Airesen argitaratzen zen 1928tik aurrera.
- *Irrintzi. En un país libre. Por la libertad de Euskadi* 1958tik aurrera, *Gernika*ko kolaboratzaile izandako Andima Ibinagabeitiak argitaratu zuen Caracasen.
- *Euzko Enda* Angleten 1939tik 1940ra arte argitaratu zen.
- *Euzko Deya* izeneko agerkariak honela inprimatu ziren: Londresen (1938) lehenik; gero, Buenos Airesen (1939-1975); Méxicon (1943); Parisen (1936-1940; 1940-1945)

- *Olerti* hiruhilabetekaria Bilbon agertu zen 1959tik 1995era arte; *Karmel* aldizkariaren gehigarri poetikoa zen.

Baziren beste aldizkari batzuk EAJri zuzenago lortuak, esan badaiteke. *Alderdi* zen politika talde horren bozeramale ofiziala, eta antolakuntza jeltzaleko atal garrantzitsua bihurtu zen. Deserriko urte hauetan bestelako argitalpenak ere sortu ziren, eta batzuek ideal nazionalistak zabaltzen lagundu zuten. Méxicon *Aberri*, Chilen *Euzkadi*, Venezuelan *Euzko Gaztedi* eta abar. Irakurrienak Buenos Aireseko zein Pariseko *Euzko Deya*k izan ziren. Giro horretan garrantzitsuagoa izan zen oraindik OPEren (Oficina Prensa de Euzkadi) buletina; gobernuak atera zuen 1947tik 1977ra arte.

Buenos Airesen euskal erbesteko enpresa kulturalik garrantzitsuena sortu zen I. López Mendizabal *Gernika*ko kolaboratzailearen eskutik: *Ekin* argitaletxea. Tolosako belaunez belauneko inprimatzaile-familia bateko semea zen, eta EAJko karguduna izandakoa, legegizona. Bere sorlekuan altxatuek liburutegia erre bazioten ere, *Ekin* argitaletxeak liburu-mordoa argitaratu zuen euskal kulturaz eta politikaz.

Gaineratu behar dira 1942tik aurrera *Radio Euzkadi*-k egiten zituen emanaldiak.

El Péndulo patriótico. Historia del PNV izeneko liburuan *Gernika* ez dute EAJko zabalkunde-organoen artean sartzen[23].

Zehaztu dezagun gehiago euskal kulturaren garai hau. Diktadurak iraun zuen 40 urteen erdibidean, 1956ko urte giltzarria dago, eta arrazoi asko eman ohi dira data hori seinalatzeko. Aldizkaria eten horren aurrekoa da. Nolako etena izan zen azaldu dezagun.

J. M. Torrealdairen[24] arabera, hauek dira urte hori mugarritzat hartzeko arrazoi batzuk:

1954: Orixe itzuli egiten da erbestetik. *Egan* osoki euskaraz argitaratzen hasten da.

1956: *Jakin* aldizkaria jaiotzen da.

1954: *Zeruko Argia* aldizkariak garai berria hasten du.

1953: *Anaitasuna* aldizkaria jaiotzen da.

1955: liburuen ekoizpena bikoiztu egiten da: urteko 10etik 20ra.

1954: Eusko Ikaskuntzaren kongresua Baionan.

1956: *Euskera* aldizkaria berragertzen da.

1956: *Karmel* aldizkaria agertzen da.

1956: *Euzko-Gogoa* aldizkaria Biarritzera heltzen da.

1956: Euskaltzaindiaren lehen biltzarra.

K. Mitxelenaren[25] esanetan, 1956an euskal kulturaren historiako sasoi esanguratsu eta sortzaileenetakoa hasten da. Une honetan hasten da belaunaldi-aldaketa, nahiz eta belaunaldi arteko haustura eta gatazka 60etatik aurrera sortzen den. Hala ere, aldaketa honen zenbait joera 50eko hamarkadatik nabarmen daitezke, adibidez hizkuntza-motaz egon den eztabaidan.

1956ko urtetik aurrera kanpoko berrikuntzekiko iragazkortasun handiagoa dago, J. Miranderengan zein Txillardegirengan zein G. Arestirengan nabaritu daitekeen bezala. Literaturaren atalean, ordea, ikusiko dugu J. Mirande euskal letren plazan *Gernika*n agertu zela lehenengoz, eta lehen idazkietatik hasita eraginera irekita egon zela.

Bolada honetako kanpoko zenbait gertakari nagusi dira Vatikanoko II. kontzilioa (1962-65), deskolonizazioa eta desestalinizazioa.

Kontuan izan dezagun 1954an *Egan* aldizkariko zuzendaritza berriak atera zuen "Asmo berri" lehen editoriala; bi puntu nabarmentzen zituen: kalera begira jardun nahia eta edonongo euskara baliagarritzat edukitzea.

Edonola ere badira deritzotenak *Gernika* bizi izan zen epea bukatzeko urtea 1964 dela.

Denboran atzera egin eta lehen frankismora bueltatuta, erbesteratuak kanpoan zeuden (F. Krutwig, Orixe, A. M. Labaien, Basarri, I. López Mendizabal…); batzuk etxera itzuli gabe hilko ziren (A. Ibinagabeitia...). Eliza Trento ostekoa zen eta nazional-katolikoa: gizarteko funtzionamendua baldintzapetzen zuen. Euskal liburu produkzioa minimoa zen. Ia ez zegoen euskarazko prentsarik. Euskaltzaindia lo zorrotik atera beharrean zegoen. Komunismo estalinista totalitarioa zen...

Aurreko azterketak

Ikerketa mota bi gogoan hartuko ditugu. Lehenik, aldizkarigintzaz gurean eta kanpoan egin diren lanak, eta, ondoren, 40ko eta 50eko hamarkadetako literaturaz egin diren besteak.

J. Intxaustik *Euzko-Gogoa* (1950-59) aztertu zuen[26]. Puntu hauek bederen agertzen dira *Jakin*en egin zuen berri-ematean:

- zuzendariaren soslaia: prestakuntza eta lagun euskaltzaleak
- garai hartako idazlanak eta liburuak
- lankideak: Orixe eta A. Ibinagabeitia
- aldizkariaren aroak
- idazleen adina
- *Euzko-Gogoa*k zer izan nahi zuen
- izan ziren eztabaidak
- argitalpen-datuak urtez urte
- erabilitako gaiak orrialde kopuruen arabera
- olerkaririk emankorren zerrenda
- aldizkariaren zabalkundea
- idazleen ezizenak

Lanaren justifikatzeko, esaten zuen aurreko garaietan izan ziren arazo funtsezkoenak bazirautela azterketa egin zuen garaian ere. J. Intxaustik zehaztu zituen puntu bertsuak zertuko ditugu geuk ere.

Beste batean, *Jakin*ek bere aldizkari gisako balantzea egin zuen. 1981ean aurreko 25 urteen panoramika eman zuten erredakziokoek. Aurkibide hau erabili zuten:

> "Aurkibidea: A. Kultura eta hizkuntza gerraostean: A.1. Jakinen historiaurrea: abertzaletasuna eta euskara. A.2. 1956: urte mugarri bat. A.3. Eliz-ikastetxeetako aldizkariak. B. Urtez urte: Historia. B.1. 1956-61.: kultur euskararen bila. B .2. 1964-69: kultur euskararen bila. B.3. 1970-76: normalizazio bidean. B.4. 1977-81: kultur aldizkaria. C. Jakin orriz orri: Gaiak. C.1. Bilakaera ideologikoa. C.2. Kulturgintzaren planteamenduak. C.3. Filosofia eta Teologia. C.4. Artea eta Literatura. C.5. Zientziak. C.6. Euskararen arazoak. D. Jakinen bizitza: D.1. Jakinen zuzendariak. D.2. 294 idazle. D.3. 2300 harpidedun. D.4. Prentsalegearekin borrokan. D.5. Pro-manuskriptotik tipografiara. D.6. Kontuak argi eta garbi. E. Aurkibideak. E.1. Idazleen arabera. E.2. Gaien arabera."

Aurrekari hori kontuan izan dugu, baina *Gernika* aldizkariaren eta *Jakin* aldizkariaren ezaugarriak ez dira berak. *Gernika* klandestinoki zabaltzen zen Hegoaldean, eta zenbaiten ekimen pribatuari zor zion existentzia. Arantzazukoa, aldiz, ondo antolatutako legezko ordena erlijioso baten ekimena da (frantziskotarrak). Erregimenaren jazarpena jasan zuen *Jakin*ek ere, eta argitaratzeari utzi behar izan zion bolada batean. Hala ere, bere datuak, irauten duen kongregazioak gorde ditu. *Gernika*k urte batzuez iraun zuen lagunartearen fruitu izan zen, areago, I. Fagoagaren ekimen partikularrak eraman zuen zamarik handiena. Eta zuzendari honek esplizituki erreserba eskatzen zien inguruko lankideek, bigarren zuzendari J. Thalamasek zioenez. Tirada, zabalkundea eta aldizkariaren kronika osatzen duten hainbat pasarte argitu gabe diraute: hasierako istiluak, partiduarekin eta afiliatuekin izandako harremanak, itxieraren gorabehera zehatzak, tirada, banaketa-sarea eta salmenten kopuruak, datu ekonomikoak... Egia da I. Fagoagak bere gutunetan zenbait jakingarri ematen dituela; Orixeren, J. Miranderen, A. Ibinagabeitiaren eta J. Zaitegiren gutuneriek ere balio izan digute zehaztasunak aurkitzen. Bilduma horietan, bestalde, orduko hainbat protagonistaren ahotsak ditugu: F. Krutwigenak, K. Mitxelenarenak, Tx. Peillenenak...

I. Fagoagak 20 zenbaki onez argitaratu zituen. Tenore wagneriarra zen garaian bildutako sosekin hornitu zuen agerkaria, eskuarteak amaitu arte. Buenos Airesen ito zen ekonomikoki, euskal diasporak sostengua ukatu baitzion. Publikazio erromes eta boluntarista honen zenbait datu nahitaez dira zailak eskuratzeko.

Eskertzekoa da koadernoen argitalpen faksimilea eginda topatzea. *Ediciones Vascas*-ek atera zuen bilduma ia osoa (1979) hiru liburuki marduletan. 1945ean argitaratu zen lehen zenbakia falta dute; horren ale bat Bizkaiko Aldundiaren Liburutegian dago Bilbon. 1948ra arte zenbaki bakarra izango zen, hiru urteko isilunea egon zelako. Argitaraldi faksimilea txukuna da, eta autorekako aurkibidea badauka azkenean. Autore bakoitzak idatzitako artikuluak jasotzen ditu, eta aldizkariaren zenbakia eta artikuluen lehen orrialdea zehazten dira.

Orixeren artikuluen zerrenda ematen duenean, aurkibideak zenbait artikulu zerrendatzea ahaztu du; hauek dira:

- "El genio de un pueblo". *Gernika* 1945
- "La primera academia vasca". *Gernika* Dec. 1949
- "Errores de vascólogos nuestros (II)". *Gernika* 11, 1950
- "A M. Pierre Lafitte". *Gernika* 11, 1952.
- "Ciencia y práctica de nuestro idioma". *Gernika* 18, 1952.

Formatu elektronikoan daude sarean 1-25 zenbakiak *Ibinagabeitia Proiektua* izenekoan. Artikulu guztien izenburuak ageri dira. Euskarazkoak testu eta guzti sartuta daude; gaingiroki, filologiarekin eta folklorearekin lotutako gaztelaniazkoak ere bai. Ez dakigu, konparazio baterako, H. Gavelen artikulu bat zergatik ez den jasotzen osorik: euskal fonologiari buruzkoa da, eta frantsesez dago.

*Ibinagabeitia Proiektu*ko web argitalpenean datu zehatz batzuk ematen dira: egilea, gaia, hizkuntza, izenburua, generoa, orrialdeak,

sinadura... Edonola ere artikulu batzuk soilik agertzen dira osotasunean, eta norbaitek gainerako artikuluren bat irakurri nahi badu inprimatutako aleetara jo beharko du nahitaez.

P. Iztueta soziologoak askotariko lan ugaria egin du gabiltzan arloan. *Euzko-Gogoa* eta *Zabal* aldizkariak aztertu zituen. *Gernika*-ren hainbat gorabehera laburtu ditu *Orixe eta bere garaia* liburuki mardulean[27]. Nikolas Ormaetxea tartean izan zuten hamaika eztabaida biltzen ditu; *Gernika*n burututakoak interes handia dute filologoarentzat zein hizkuntzalariarentzat zein euskaltzalearentzat. Laburki eman ditzagun azkar:

- Euskaltzaindia berregituratzea: erakundea lotan zegoen gerraostean. Bilboko Erribera kaleko egoitzan R. M. Azkue edadetua bakarlanean ari zen. Euskaltzain andana erbestean zegoen. Indar berriekin hurreratu zitzaion F. Krutwig gaztea. Euskaltzaindian sartze-ekitaldian erregimena publikoki kritikatu zuen, eta ospa egiteko aholkatu zioten. Bere gain hartu zuen akademia berpiztea. Besteak beste, Orixeri proposatu zion sartzea baina honek ukatu egin zuen eskaintza temati, P. Lafitte aurka zeukalako aitzakian. Garai hartako protagonisten arteko gutuneria irakurtzea argigarria da. Orixek ez zuen gustoko F. Krutwigek apailatutako lapurtera klasikoa. Orexakoak F. Krutwig bera gerrako erasotzaileekin multzokatzen zuen, eta tirabirak izan zituzten. F. Krutwig Bilbotik atzerrira heldu berriak salatzen zuen euskal kultura goi mailara bultzatzeko ahalegin falta. Orixe mindu egin zen eta esker txarrekoa iritzi zion getxotarrari, beraren eta beraren sasoiko aurrekoek egindako lanak ez zituela-eta aintzat hartzen euskaltzain berriak. Maila apaleko “jebo”-en artean kokatzen du F. Krutwigek Orixe bezalakoak Orexakoaren interpretazio erresuminduan; badiotso goi-mailako karlistengana jotzeko, egin ez dituzten euskararen aldeko lanen bila. Harreman garratz honen ondotik Orixek eskatzen dio besteari ez gehiago berari gutunik idazteko. A. Ibinagabeitiari gaztigatzen dio ez dadin horrelakoengana hurbildu[28]. Erlijio kontuak ere badira, F. Krutwigek poema eta artikuluetan ideia budistak, taoistak (Lao Tse), nihilistak, iraultzaileak (Mao tse) argitaratzen baititu aldizkarian[29]. Bada artikulu luze bat (1951) makinaz jota zeukana Orixek non erruki gabe egiten duen F. Krutwigen kontra. I. Fagoagak konbentzitzen du ez dezan argitara[30] beraren aldizkarian.

- Gaurkotze lexikala. Orixek dio euskarak anitz baliabide dituela behar den edozein kontzeptu emateko. Nola? Sintaxia eta morfologia erabil litezke beste hizkuntzetako unitate lexikoak emateko. Bere ustez, edozein herriko semek uler lezake horrela taxututako euskara jasoa; hau pentsaezina da gaztelaniaz, adibidez, zeinetan mendeen joanak erregistro linguistikoen arteko leizea sakondu duen.
- Euskalki literarioa aukeratzea. Orixe aritua zen garai batean lapurtera hobestearen alde. Lapurtarrek, ordea, interes gutxi erakutsi zuten. Ahalegin horrek porrot egin zuen. Galdetzen dio getxotarrari ea azken orduko lapurterazaleek berak izandako arrakasta baino handiagoa espero zuten.
- Soziolinguistikaren alorrean, atzera salatzen da goi mailako euskaldunen utzikeria. Euskal burgesiak ezer gutxi egin du euskararen alde Kataluniakoak ez bezala. Arrantzale eta baserritar eskolagabeen erreminta da euskara. Hari beretik, ekimen bitxia bultzatu zuen F. Krutwigek euskara sendotzeko: zenbait euskaltzale ibili ziren handiki soinekoz herriz herri euskaraz agerian eta nabarmen hitz egiten. Leku publikoetan hori ikusita, biztanleek euskararen gaineko irudipen narrasa uxatuko zuten. R. Lafon hizkuntzalariak ere Euskaltzaindian sartzeko hitzaldia egin zuenean ere, adierazi zuen Vendryes hizkuntzalaria ahotan hartuta, euskara biziberritzeko zer behar den

> “Izkuntza edapen eta gorapen aundikoa da, ura erabili oi dutenak asko badira eta adimenak argituak eta edertuak bazaizkiote”[31]

Batzuek hizkuntza etxe barnean erabiltzera deitzen dute, eta ez dute ikusten jakintzak (fisika, matematika...) euskaraz lantzeko beharrik.

- Euskal Herri/Euzkadi izendapenen gaineko polemika ere izan zen. Nola deitu nazioari? Eztabaida aberatsa izan zen. Zenbaiten ustez, "Euzkadi" izendapenak Euskal Herriaren atal batean izan zen lege-egoera bat baino ez du adierazten. Beste batzuen ustez aldiz, eusko gudarien odolak deitura hori betiereko egin du.

P. Iztuetaren lanean hauek iruzkindu direnez geroztik, bertan aurki daiteke berri zehatzagoa.

Aparte jarriko dugu J. Miranderen ekarriaren inguruan sortu zen tirandura. Ez ziren publikoki agertu desadostasunak eta ikamikak. Ondorioak, aldiz, bai: sumindura eta etsipena adierazten dute kolaboratzaile askok azken zenbakietan aldizkaria ostentzean; eta arrazoia J. Mirandek argitaratutakoak ziren, antza. Izan ere, euskaldunen ordura arteko konbentzioak apurtu zituen. Bere poemetako fantasia sexualak sekula irakurri gabekoak ziren; emagalduak, lesbianak eta nerabe-erotismoa kantatu zituen. Bestalde sektore ofizialen politika pietistaren aurka jo zuen: txakur-ametsak besterik ez ziren gertatu euskaldun zintzoen esperantza guztiak Mundu Gerraren ostean. Berrarmatze morala aldarrikatu zuen, eta horrek urtetako ohitura zenbait baztertzea zekarren. Diktadurako poliziaren ustez ere, abertzaleak kostu pertsonal handiz nonbait ikurrin bat jartzerekin konformatzen zirenetakoak ziren.

A. Ibinagabeitia aldeko atera zitzaion J. Mirande olerkariari askatasun sexualaren kontu horretan: euskara dena beharrean zegoela-eta, beste hizkuntzetan bezala orotariko irakurgaiak behar zirela leitu. Ekintzarekin predikatuz A. Ibinagabeitiak argazkidun liburuxka erotiko batzuk euskaratu zizkien Parisen lagunei, eta onartu egin zizkioten; geroago Ovidiusen *Maita-bidea* itzuliko zuen. N. Etxanizek (1999-1982) ere kanta "arinak" egokituko zituen euskaraz[32]. A. Ibinagabeitia jesuitetatik pasea zen. N. Etxaniz apaiz gisa zalantzak zituenetakoa zen, bai Elizaren jarrera politikoagatik, baita ere zelibatoak eskatzen zion moral sexualagatik. Poeta bikaina izan zen baina ahal zuen guztia eman ez zuena K. Mitxelenaren arabera.

J. Miranderentzat adierazpen askatasuna eskatzen zuen A. Ibinagabeitiak. J. Garate medikua Argentinan zegoen, eta nahiz eta EAE-ANVkoa izan, sexu-molde liberalegi horiek hastio zituela deklaratu zuen aldizkarian. Askoz ere zalaparta handiagorik ez zen publikatu honen harian, ezpada Andimak eskatutako errespetu humanista goraxeago jaso duguna. Kronologikoki esanguratsua zen, aldiz, zenbait artikulu disidente azkeneko zenbakietan agertzea[33].

Hona arte P. Iztuetak jasotako polemiken eta bestelakoen ingurukoak.

Historiaren aldi honetaz egindako lanak lerrokatzeko ekar ditzagun hona hainbat aditu, denak ez badira ere. P. Sudupek (1995) N. Etxanizen lana aztertu digu; 50eko egitasmoak eta ikuspegiak jakinarazi dizkigu; A. Ibinagabeitiaren lanaz ere arduratu da (1999). Bestetik, J. Azurmendik miratu ditu J. Mirande, K. Santamaria, T. Etxebarria, J. A. Agirre... G. Aulestiaren sintesia panoramikoak argigarriak dira argigarriak dira. P. Urkizuk, P. Sudupek, P. eta I. Iztuetak garai honetako gutun-bildumak atondu dituzte. *Gernika*ri buruzko tesina argitaragabea dauka Tx. Larreak. Biobibliografien bilduma aberatsa Eusko Jaurlaritzaren *Bidegileak* sailean dugu

Gernika aldizkaria

Ikerketa denaz denaz bezainbatean aurreratu dezagun bi atal nagusi izango dituela: aldizkariaren ikuspegi unitarioa eta bertako euskarazko literaturaren berria. Bi metodologia ezberdin erabiliko ditugu, atal banatan. Historiaren alorrekotzat daukagu lana, euskalgintzaren eta literaturaren historiakoa.

Aldizkariak aztertzeko metodologia

Gernika modu unitarioan aztertzeko zenbait autorek jarritako prozedurei lotu gatzaizkie. Hauek dira:

- Fanny Rubio Granadako unibertsitateko irakasleak Espainiako aldizkari poetikoen errolda egin zuen (1976). Bere tesi-lana estatuaren geografiara mugatu zuen, eta 1939 eta 1975 arteko denbora-tartean kokatu zuen. Herrialdeka sailkatzen ditu, eta euskal zein erdal agerkarien errepasoa egiten du hamar orrialdetan Hegoaldeko lau probintzien atal baterakoian. Aipamena azkarra da; haatik, batzuetan, nork publikatu zuen non eta gorabehera editorialak (jabetza, herria...) badakartza. Agerkarietan itzulitako autoreak ere zehazten badaki. Komentatzen du kritika espainiarrari zaila zaiola euskarazko agerkarietara heltzea, bi hizkuntzen tipologia ezberdinagatik. Dakusan arriskua da euskarazko publikazioei behar bezalako pisurik ez ematea oharkabean. Ahaleginaren fruitu, frankismo-garaian Hegoaldean sortu ziren euskarazko aldizkari gehienak biltzea lortu du. Liburuaren aitzinsolas mamitsua ustiatu dugu, eta jardunbidea *Gernika* aldizkariari aplikatu diogu.
- *Jakin*ek kaleratutako bi ikerlanen berri laburra eman dugu. J. Intxaustik 1979an egindakoa da bat non *Euzko-Gogoa*ren ikuspegi neurri handi batean kuantitatiboa eman zuen. Deskribatu dugu jadanik. *Gernika*ri dagozkion mota horretako datuak emango dira bigarren atalean. *Jakin*en 25. urtemugako zenbakiak (1981) ere bideak zabaldu dizkigu.
- Dolores Vilavedra-k Galiziako aldizkariak erreseinatu zituen *Diccionario da literatura galega*ren bigarren liburukian (1997). Mota guztietakoak alfabetikoki eman zituen; literatura galegoaren historiak horrelako prozedura orohartzailea aholkatzen zuen. Puntu hori eta bestelakoak arrazoitzen ditu hiztegiaren hitzaurrean. Gogoeta horren paraleloa egingo dugu ikerketa honetan.
- Juan José Lanz-en lana, azkenik. 1962 eta 1977 bitartean plazaratu ziren aldizkari poetiko espainiarrak miatu ditu (2007). Lan horrek azalduko digun moduan aztertuko dugu *Gernika*.

Bada, eredu hauei segituko gatzaizkie bigarren atalean, esan bezala.

Ereduen aplikazioa

Atal honetan literatura- eta kultura-aldizkaria den aldetik analizatuko dugu *Gernika*. Ardura metodologikoa letretako adituen ardura omen da, filosofoena. Aldiz, badirudi zientzia gogorretan aurkikuntza bat eginez geroztik ezartzen dela metodoa. Baina, paradoxikoki, gaur egungo paradigma idealista eta positibista honetan ezinbestekoa zaigu gure tresnak zehaztea, alegia, argitu nahi duguna nola ikertuko dugun.

F. Rubiori jarraiki

Fanny Rubiok (1976) miatu zituen 1939tik 1975era arteko aldizkari poetiko espainiarrak, eta katalogo modukoa eratu zuen. Doktorego-tesia horren hitzaurrean dio bere ustez gerraondoak demokrazia etorri arte iraun zuela; hain zuzen, bitarte luze honetan poesiak trabak aurkitu zituela “dinamika sortzailea mugatzen dutenak”.

Bere irudiko, aldizkari batek poetak elkartzen ditu aldi baterako, eta poeten ohiko bakardadea murrizten du. Egia da *Gernika*ren kasuan idazleek taldea sortu zutela -”institutua” edo “lagunartea” esaten zioten-; ardatz bateratzaileak ziren ideal humanista eta ge-

rrak sortutako hondamendia. Euskarazko idazleak 1945-53 tarte kronologiko mugatuan funtzionatu zuten koadrilatan multzokatu ditzakegu: Lore Jokoen ondorengoak (D. Dufau, I. Larramendi, J. Aldabe); gerra aurreko giroaren zordun zirenak eta Orixe figura nagusia zutenak (A. M. Labaien, I. López Mendizabal, E. Erkiaga, Basarri); berritzaileak (A. Ibinagabeiteia, J. Mirande, F. Krutwig, J. Etxaide, Iratzeder). Multzokatze hauen arrazoiak beren lanak banan-banan analizatzen ditugunean agertuko dira argiago. Lagina aldizkari honi dagokio, eta multzokatzea ere bai. Inongo idazleren ibilbide osorik ezaugarritzeko asmorik ez dugu.

F. Rubiok Espainiako poesia aldizkarien sorrera burgesia txikiaren baitan ikusten du: gazte-taldetxoek giro probintzianoa astintzeko ahalegina egin dute. Ibilbide gorabeheratsua izan dute maiz ziurgabetasun ekonomikoaren jopu. Guzti horrek interes historikoa ematen die. *Gernika* aldizkariko idazleen kasuan esan daiteke estratu sozial berekoak direla. Inprimatzailea zen I. López Mendizabal, funtzionarioa J. Mirande, Basarri kazetaria, A. M. Labaien eta R. Picavea hautetsiak, J. Eizagirre legegizona... gehienak ikasketadunak, esku-langileren bat edo beste izan ezik (I. Larramendi, J. Aldabe). Egongaiztasun ekonomikoa ezagutu zuen agerkariak; eta giroari dagokionez, apurtzaileak izatea lortu zuten gazteenek, nagusiek konbentzioei jarraitzen zitzaizkien bitartean. Beherago emango ditugu ikasketa-datuak eta adinak idazlez idazle.

Eklektizismoa dugu agerkari espainiar horien beste ezaugarri bat. Donibaneko agerkariaren orrialdeetan ere hainbat joeratakoak aurkitzen ditugu literaturaren arloan: bertsolariak, estetizista, fraide mistikoa, kristau laikoa, joera budistako bakezalea... ; are, genero desberdinak landu dituztenak badira: literaturaren historialaria, gramatikaria, hizkuntzalaria, moralista, politikaria, otoizlaria... Eta norabide horiek adostezinak izateraino hel zitezkeen. A. Ibinagabeitiaren ibilbidea esanguratsua da: zaharragoa izanagatik heziketaz eta adinez gazteekin bat egiten du, zubi-lan modukoa egiten du. Ereti horretan, Orixek gaztigatzen dio "Krutwigen eta jarraitzaileen besotik gizabete ere ez joateko", eskandalizatuta bai-

tago F. Krutwigek argitaratu dituen poema ikonoklastekin non Jainkoa ukatzen den[34]. Orixek soka horretako proposamen linguistiko berritzaileak ere arbuiatzen ditu: "kultur-termina" bezalako sorkari kultistak "elkortzat", eta ezjakintasunaren fruitutzat dauzka, eta gainera ez dira behar, asmatuta daude jadanik beste modu batzuk ("iakintsu-ele")[35]. Labur esanda, *Gernika* aldizkarian ezpal guztiak ez ziren egur berekoak.

F. Rubiok gerraondoa (1939-1975) hiru epetan banatzen du. Lehen biak mailegatuko dizkiogu; hirugarrena lan honetan hartu dugun epetik aurrerago doa.

- 1939-1950. Gudaren trauma bizi-bizia dago. Erbestearen garaia da. Kultura hesituta dago barnean: eskematismo erlijiosoa eta politikoa da nagusi. *Gernika* estatutik kanpo argitaratu zen, eta kolaboratzaileak sarri espainiar estatukoak izanagatik, askatasun handiagoa zeukaten mugaz haraindi. Askatasun erlijiosoa dute eta politikoa ere bai: erlijio- eta politika- aniztasuna islatzen da publikazioan. Heterodoxiak lekua du euskarazko munduan ere bai. Hala ere, esan liteke kanporatuen tematika poetikoa erregimen frankistak bere aginte-esparruan baimentzen zuenetakoa zela: intimismoa (F. Krutwig: "Zer naiz?" poema[36]), sentimentalismoa eta erlijioa (E. Erkiaga, F. Krutwig, I. Larramendi). Horiek ziren literaturak jarraitu zituen ildoak gerraoste minean eta Frankoren agindupean. Geroago etorriko ziren poesia errealista, soziala eta existentzialista.

  Iparraldekoen artean, D. Dufauk kezka tradizionalista agertzen du badoan gizarte-mota baten aurrean: egoera katastrofikoa dakusa baina optimista iraun nahi du[37]; Iratzederrek P. Claudel poeta kristau frantsesari jarraitzen dio eta berak ere kezkak ditu ezagutu duen euskal gizartearen etorkizunaz; J. Mirande Ch. Baudelaireren, E. A. Poeren, estoikoen eta erromantiko ingelesen bideetatik doa, besteak beste.

  Estetizismoaren eta gizartearen arteko harremanean sakondu dezagun orain, J. Meranderen olerkigintza moldeari *estetizista*

deitzen izan baitzaio. E. Erkiagaren “Leihoan”[38] poema ere paristarraren estiloaren zordun ikusi dugu, bai darabilen lapurteraren joerako hizkeragatik, bai zalduneria-giroko maitasun ukatu mediebalistagatik. J. Mirandek gutunetan adierazten du, poesia atseden-aukera gisa eta lan gogorretik landa pausatzeko modu gisa ikusten duela –jolas gisa–. Hala ere, beraren poema eta idazki epikoek gizartearekiko axolagabezia norainokoa duen planteatzen dute. Izan ere, “Eresi” poema ez da batere egonzalea edo jolastia, baizik eta gudura hiltzera joan nahi duen iskiludunaren kanta.

J. Plazaolari[39] kasu eginez estetizismoa da artea balio absolutu erara ulertzea. Josulagun honen iritziz, arteak eginkizun soziala berezkoa du eta itzuriezina. Estetizistak sortze-prozesua jartzen du atseginzaletasunaren eta boluptuostasunaren menpe. Estetizismoak artea lege moraletik aldentzen du. Edertasun hutsaren gurtzak suntsitu egiten ditu egiazkoa eta zuzena. Arteak berehalako eginkizun soziala du. gerraosteko euskal idazleak, Ipar zein Hegoaldekoak, ez du eraginkortasun sozialik, eta mistikoak ere izan daitezkeen mundu pribatuetan murgiltzen dira. F. Krutwigen poemetako[40] kezka nihilistak testuinguru honetan interpreta litezke.

Bestera eta J. Plazaolarekiko desadostasunean, I. Kantek zioen ederra atsegina sortzera bideratua dagoela, eta atsegina interesik gabea dela; estetikaren funtsetik aldendu behar dira onura eta moralitatea, besteak beste[41].

- 1950etik aurrerako aldizkariak. F. Rubiok dio sasoi honetan estatuko periferiako aldizkariak loratzen direla. Aurreko hamarkadatik jada zetorren *Egan*. *Euzko-Gogoa* sortuko zen, baina kanpoan. Ez da hemengo gaia, baina *Egan*/*Euzko Gogoa* aldizkarien arteko dialektika barne/erbeste poloen artean erabakitzen da, kanpoko Orixe eta J. Zaitegi batetik, eta barneko K. Mitxelena bestetik; sortuko den etenak gailurra joko du hamarkadaren bukaera aldean.

Ezinbestekoa da historia berreraikitzeko, aldizkariek gordetzen dutena ezagutzea. Aipatu egin behar dira idazle gailenak eta berdingoak. Beraien bilakaera erakutsiko digute, eta beraien hautu estetikoak ere bai. Agerkarietan bilatu behar dira korronteak sor daitezen beharrezko loturak, eztabaidaguneak eta idazleen eragin soziala. Haatik, ez dira beti ondo hartuak izan ikasketa hauek, F. Rubio Complutenseko irakaslearen esanetan: “Domingo Paniagua, uno de los pocos ensayistas que ha comprendido el interés del estudio de las revistas literarias”[42].

Eta nolako eragina izan zuen gizartean? Koaderno hauek egoera politikoaren fruitu zuzena dira: bonbardaketa bat kari elkartzen diren lagunen talde heterogeneoaren emaitza. Ez du talde politiko batek sortzen. Larrialdi nazionaleko egoeran, da sentsibilitate guztiak bateratzeko premia ikusten duten indar kultural batzuen sorkaria. *Gernika* izenak oso konnotazio zehatzak zituen gerraondoan.Gogoratu dezagun P. Picassoren *Gernika*. Horregatik diogu aldizkari kulturala dela, eta ez poetiko soila.

Tradizio espainiarrean aldizkarien ikerketak zaleak eta kontrakoak izan dituela azaldu dugu. L. Cernuda eta M. Aub dira orrialde horietan erdipurdiko autore asko ikusten dituztenak; originalak aukeratzean egoten izan den utzikeria salatzen dute. Agerkaria poeta berrien agertoki ideala izan daiteke. J. Mirande horrela agertu zen aldizkarian. F. Rubioren iritzia da poeta kaskarrenek ere balio dutela une batean indarrean dauden joerei erreparatzeko. Agian, egitura estetikoak itzulipurdikatu dituen poema hori ez da hain garrantzitsua. J. Aldabe, I. Larramendi, E. Erkiaga... joera baten erakusgarriak dira, nahiz eta argitaratu zituztenak ez izan sekulakoak. Gure ustez, koaderno hauek apailatzerakoan argitaratzaileek izkribu duinak batu dituzte. Jasotzen dituen eta eskatu ez dituen lanak argitaratzeko eskubidea berarentzat nahi du erredakzio kontseiluak; erreseinen arloan, liburu eta aldizkarien berri laburrak ez ditu onartzen baldin eta batera lan kritikatuaren ale bat ez bazaio administrazioari eskuratzen[43].

F. Rubiok eskuan izan dituen aldizkari gehienak bezalakoa da euskalduna ere. Ez da idazleen fruitu umo antologikoak esklusiboki bildumatzen dituena. Bada, aldiz, poeta eta idazleen kezkak azaltzeko erakusleihoa, beraien historikotasunaren lekukoa. Poemek eta artikuluek ez dute osatzen sail ordenatu eta esanguratsua. Poeta arazo gisa agertzen da; bizipen erlijiosoak agertzen dira; naturaren ikuspegi teozentrikoak agertzen dira. Asmo antologikorik ez da, ezpada aldizkariak oro har duen maila gogoangarria. Barneko korronteak patxada handiagoz marraztuko ditugu.

J. Intxaustiri jarraiki

Alderdi kuantitatiboak eta soziologikoak kontuanizan zituen J. Intxaustik *Euzko Gogoa* etsaminatzeko. Eredu horri jarraituta emango ditugu *Gernika*ri dagozkion datu zenbait, bai 2.3 atalean zuzendariak eta beraien testuinguruak aipatzean, eta bai fisikoki deskribatu eta beste zenbait datu ematean. Beste zehaztasun batzuk beste leku batzuetan aurkituko dira: idazle emankorrenen ezizenak bakoitzaren fitxa batean azalduko dira; literatur ekoizpenen gaiak ere agertuko dira literaturari eskaini atalean, idazlez idazle, lanez lan.

*Euzko-Gogoa*ren lantalde gidaria marrazten du J. Intxaustik. Hemen *Gernika*ren hiru zuzendarien berri emango dugu.

Aurreratu dezagun *Euzko-Gogoa*ko idazleek batez beste 51 urte zituztela; aldizkarikoek 43 urte. Atera daitekeen ondorioa da *Gernika*ko euskal nomina gazteagoa zela, eta gerra aurreko belaunaldien pisua txikiagoa izan zela. Nolanahi ere 43 urte ez da idazten eta argitaratzen hasteko adinik ohikoena. Jende batek hainbat urtetan isilik egon behar izan zuela uste dugu, gerragatik eta ondoren etorri zenagatik ez baitzen egon plazaratzeko aukerarik.

D. Vilavedrari jarraiki

Dolores Vilavedra aldizkako berripaper galiziarren ("publicacións periódicas") panorama eman digu bere Literatur Hiztegian[44]. Hangoez esandakoak erabiliko ditugu hemengoak aztertzeko.

Lehenik eta behin, hizpide ditu kazetaritzaren eta literaturaren arteko harreman gorabeheratsuak. Zenbait datu kontuan hartzekoak dira. Galizierazko literatura bazterrekoa da gaztelaniazkoaren aldean. Horrek egoera batzuk azaltzen ditu. Argitaratze-industria tinkotasun gutxikoa izan da, azpiegiturak eskasak izan dira. Menpekotasun hau, beraz, ez soilik literaturaren balioan, baldintza materialetan ere nabarmena izan da.

Euskal gerraondoko eta erbesteko egoerari so eginez nabarmenak dira Galiziako egoerarekiko antzekotasunak. Poema edo artikulu solteak argitaratzea, berez, errazagoa zen liburu osotuak plazaratzea baino. *Irrintzi* aldizkaria (1958), adibidez, A. Ibinagabeitiak ia bakarrik argitaratu ahal izan zuen Venezuelan, baina iraupen laburrekoa izan zen; sintomatikoa deritzogu. *Gernika*ko kolaboratzaile horrek garaitsu hartan euskara ikasteko metodo bat argitaratu zuen "lagun aberats bati esker", berak zioenez gutun batean. Orixek urte guztiko meza-bezperak itzuli zituen, eta liburua posiblea izan zen antzeko mezenasgoari esker: egoitza eta soldatatxoa jarri zizkioten eginkizunak iraun zuen bitartean. J. Miranderen olerkien bilduma ere bueltaka ibili zen ezin argia ikusiz. Bestalde, ezin merkatu egonkorrik egon abagune hartan. *Gernika*ko eta *Euzko-Gogoa*ko arduradunek diasporan zehar beren aleak kobratzeko oztopoak zituzten.

Zarautzeko *Itxaropena argitaldaria* izan zen garai ilun haietan gerraondoko lehen liburu saila atera zuena: Kuliska sorta (1952). Izatez, gerra aurreko etxea zen, baina eten baten ondoren 1950ean berrekin zion lanari. Urte hartan Orixeren *Euskaldunak* atera zuen; aurrerantzean zentsurak uzten ziona kaleratuko zuen. *Auspoa* argitaletxea ere ordukoa dugu; herri-literaturari buruzkoa izatea ez da kasualitatea, hizkuntzari erregistro berriak eskuratzen ez zionez ez zen erregimenarentzat erronka arriskutsua; R. M. Azkueren folklore bildumak ere argitaratu ziren Madrilen. Beharbada filokarlisten eskuetan zeuden ekimenak onartuagoak ziren, hala baitziren R. M. Azkue bera, eta baita ere Aita Zabala *Auspoa*ko bultzatzailea.

Jakin aldizkaria 1956ean jaio zen; geroxeago gaurkotasunezko liburuak argitaratzen hasiko zen. Kontuan izan frantziskotarrek in-

prenta eta argitaletxea zutela oraintsu arte (2009); orain badirudi fraide-bokazioak murriztea enpresa horren beheraldia ekarri duela.

Frankismoaren lehen garai haietan harreman pertsonalen bidez lortzen zituzten argitaratze-baimenak. Adibidez,J. Artetxe idazleak erregutu zion Zarautzera joan ohi zen erregimenaren ordezkari bati erregutu zion bi euskal liburuk argia ikus zezaten zentsura zorrotza saihestuz; euretariko bat 1950eko Orixeren *Euskaldunak* izan zen.

D. Vilavedrak dakarrenez, kazeta eta aldizkariei esker existitu ahal izan zen diskurtso literario galegoa. Eta euskarazkoa? J. Mirande, ordukoetan emankorrena izanagatik, ez zuen bere libururik argitaratuta ikusi hil baino bi urte lehenagora arte (*Haur besoetakoa* 1970ean). *Igela: euskaldun heterodoxoen errebista* literarioa, ordea, sortu ahal izan zuen 1962tik aurrera Tx. Peillenekin. *Olerti* 1959tik aurrera atera zuten Larreako komentuan gutxienez 1970era arte. Karmeldarren *Karmel* 1951tik 1962ra bitartean agertu zen bere bigarren aldian. Erlijiosoek leku egin zioten ohildutako hizkuntzaren literaturari, besterik ezean.

Orduan, literatura hala galegoaren nola euskaldunaren historia ulertzeko berebizikoa zaigu kazeten errealitatea ezagutzea, eta bereziki gerraondoan eta antzeko garai kritikoetan. Beste garai batzuetan ere horrela izan ote zen haztatzekoa litzateke: Lore Jokoen sasoian, adibidez. *Gernika*ren berri emateak testu-kopuruaren berri zehatzagoa eta idazleen nomina osoagoa posible egiten du. Berripaperen errealitateak normaltasun faltsua ezkutatzen du; kinka larrietan kultura behin-behinekotasun hutsean murgilduta dagoenean eta liburuek izaterik ez dutenean, eurek ordezkapen zeregina egiten dute. *Gernika*ko tematika agonikoa kontuan hartu besterik ez dago jabetzeko egoera soziala ez zela normala; izenburutik hasi (bonbardatutako hiri baten omenaldia), eduki bakezale postbelikoarekin jarraitu, eta amaitu J. Miranderen artikuluetako guda deiadarrekin.

Ideia hau borobiltze aldera jakingarriak dira J. M. Torrealdaik (1977) dakartzan datuak: 1950 urtearen bueltan kaleratutako liburuen zerrendan ageri direnak urriak dira, gehienak erlijiosoak eta Hegoaldetik kanpokoak beheraxeago erakutsiko denez. Lehen frankismoaren garaian, gerraondoaren ostean, banaka batzuk agertu ziren. *Gernika* testuinguru honetan oasi txikia zen eta kolaboratzaileek baliatzen jakin zuten; areago, beraren aniztasunaren trataerak “kolore guztietako arrainei” lekua egin zien, Orixeren hitzetan.

Aldizkarigintza berreskuratzeko lantegi honetan D. Vilavedraren irizpideei men eginez, zatikako sorkuntza sakabanatuaren laginak jaso nahi izan ditugu; kualitatiboki, ez dira arnas luzeagoko beste batzuk baino eskasagoak, adibidez D. Dufauren zenbait lan, J. Miranderen “Ametsetarik” poema zein “Ametsa” narrazioa. Hari beretik, aitatu ditzagun koadernoetako txatalak bilduta osatu diren “lan hautatuak” eta web argitalpenak: F. Krutwigen poemen bilduma, J. Miranderen hainbat bilduma (lan kritikoak, poemak, lan hautatuak...), Iratzederrena (*Bizitzaren olerkia* liburua), Basarriren bertso-bildumak eta abar.

Gurean aldizkari batzuk eskuragarri jartzeko ahalegina egin da. Dela edizio faksimilean (*Yakin, RIEV, Euzko Deya...*) dela interneten bidez (*Ibinagabeitia proiektua*, *Olerkien eta Bertsoen hemeroteka*, *Euskera...*), dela DVDko bildumen bidez (*RIEV, Jakin...*). Iruditzen zaigu harrobi honek erresonantzi kutxa handiagoaren beharrean dagoela. Horrek garai bateko berripaperentzat balio badu, zer esanik ez azken hamarkadotako aldizkarientzat. Oraingo momentu editorialean aldizkariek arrakastarik ez izateak, argitaletxeak sendotzegatik ordaindu beharreko bide-saria izan liteke.

Bestalde, kazeten ikuspuntu ideologikoa ezagutzea ezinbestekoa da bertako ekoizpen literarioak ulertzeko. *Gernika*ko irekitasun humanistak azaltzen du argitaratzea euskaldun fededun formularen monokultiboa hautsi duten iritzi-artikulu eta poemak. Jean Etxepare medikuaren Buruxkak (1910) ere lehen salbuespen horien artean dago.

Baina, literatura ote da *Gernika*n argia ikusi duen euskarazko oro? Euskal idazleek gaztelaniaz argitaratzen dituzten idazkiek nolako lotura daukate euskarazko literaturarekin? Euskarazko entsegu-artikuluak literatura ote dira? Elaborazio estetikoa noraino eskatu behar zaie? Argitaratuetatik zer pasatuko da literaturen historiara?

Axularren *Gero* literatura da, ala erlijio arloko debozio-tratatua? Pedro Agerre Euskal Idazleen Elkartean sartuko litzateke gaur egun? Ala liburu horri balio literarioa aitortzea merezi du euskara eredugarriagatik? Etorkizun sendo bati buruz, badirudi ezinutzizkoak direla hainbat *Jesukristoren Imitazio*, sermoi, eta dotrina. D. Vilavedrak neurgailu hau aplikatzen die aldizkarietako ekoizpenei, hizkuntzaren eta literaturtasun estuaren arteko langak gaindituz. Eztabaida zabalik dago literaturaren autonomia demokraziarekin inauguratu den honetan.

*Gernika*n euskarazko testu literarioak daude, eta literaturaren gaineko historia-testuak eta berri laburrak ere bai. Horrez gain, badira bestelako hitz lauzko lanak: literaturgileek pentsamenduzko atalak ondu dituzte, direla politikoak, direla filosofikoak. Lantxo honetan literaturaren ingurukoetan zentratu gara, baina entseguak ere kontuan hartuko ditugu.

Euskararen presentzia frantsesaren eta gaztelaniaren ondoan, testuinguru historikoan ulertu behar da. Euskara hutsezko aldizkari literarioak geroago etorri dira. Orixe erdaraz mintzo zitzaion Txillardegiri; Orixek F. Krutwigi gutunak erdaraz egiten zizkion, eta erantzuna ere horrela jasotzen zuen; Orixeren artikulurik gehienak gaztelaniazkoak dira *Gernika*n. Garai batekoentzat, ezinezkoa zen euskara tresna gisa erabiltzea zientzia egiteko, dibulgazioa bazen ere. Esan genezake konnotazio etniko nabarmenak zituela, inongo unibertsitatek ez baitzuen erabiltzen; diktadurak, onenean, hizkuntza etxe-zokora, erlijiora eta folklorismora kondenatu zuen. Ikerketa-objektua izan zitekeen ez subjektua.

Euskaltzainek gaztelera zerabilten bilkuretan. Euskalaritzaren alorrean, R. M. Azkuek bezala, P. Lafittek, S. Altubek, H. Gavelek... ikerketetan erdara zuten ia tresna bakar *Gernika* aldizkarian. Zer esanik ez, bestelako jakintzagaiak ere erdara hutsean lantzen ziren gerra aurreko zenbait saio gorabehera; Orixe F. Krutwigi kexatzen zitzaion berak eta beraren belaunaldikoek egin zituzten euskara noranahiko egiteko saioak kontuan ez hartzeagatik. Egia da G. Jauregik kimika eta fisika euskaraz jorratu zituela Errepublika saoian. Kexatzen zenak ere "Estetika" artikulu luzea idatzi zuen 1951an *Euzko Gogoa*n. A. Ibinagabeitiak ere *Landareetaz Atsapenak (*1951) idatzi zuen. I. López Mendizabal saiatu zen hizkuntzalaritzaren alorrean euskaraz, baina beraren zientifikotasuna zalantzan jartzen zuen J. Mirandek, adibidez[45]. Gehienetan euskara ez zen kultura jasoa transmititzeko bidea.

Garai hartako diskurtso zientifikoaren arazoa ulertzeko argigarria da K. Mitxelenaren jarrera[46]. Uste zuen zientzia aurreratzen duten artikulu-zientifikoak komunitate internazionalari ulergarri zaion hizkuntzan eman behar zaizkiola, alegia, Suedia bezalako erresumek egiten duten bezala jokatu behar zela; besterik uste zuen jakintza irakasteko tenorean, hor bai ikusten zuen euskararentzako lekua. Talka egin zuen *Euzko-Gogoa*ren planteamenduekin; Guatemalakoek kosta ahala kosta euskara prestatu nahi zuten eginkizun unibertsitarioetarako. K. Mitxelenari kritikatu zioten *Euskara* aldizkarian ikerlan bat erdaraz argitaratzea eta honek gogor erantzun zien.

Fenomeno honen erdigunean F. Krutwig zegoen gerraondoan. Euskaltzain gazteena zen artean R. M. Azkue Bilboko Erribera kalean ezagutu zuenean. Euskaltzaindia paralizatuta zegoen sasoi ilun haietan. Erregistro berriak eskuratu zizkion hizkuntzari. Horren isla dira aldizkarian atera zituen artikuluak: "Euskera Euskalerriaren Kultur-Bidea ledin izan"[47], eta "Sobre la reorganización de la Academia de la Lengua Vasca"[48]. Jakina denez, Leizarragaren lapurtera kultistaren aldeko apustua galdu egin zuen, baina euskara gaurko gradura F. Krutwigek orduan akuilatuta heldu da. Elhuyar taldekoek, UZEIk eta beste batzuek urratsak eman dituzte, baina erronka zaila da gaur egun ere; gaztelaniak, frantsesak eta beste hizkuntza ahaltsuek eragozpenak dituzte zientziaren esparruan ingelesaren aldamenean lehiatzeko mundu mailan. Hizkuntzaren diakronia argigarria da hizkuntzaren funtzioak zeintzuk izan diren ikusteko.

40ko hamarkadan euskaraz literatura idazteak normalean berarekin zekarren nagusiki gaztelania erabiltzea gramatika- eta jakintza-gaietarako, *Gernika*n ageri bezala. Abegi egin diezaiogun aldizkariari horrelako jokabide diglosiko eta guzti, eta ez gara hain bidegabeak izango gure aurreko bidegile finekin.

Galiziako berripaperen historiaz D. Vilavedrak egindako ikerketek ernarazi dizkigute aurreko paragrafoetako euskal paraleloak.

J. J. Lanz-i jarraiki

1968 urtearen inguruko agerkari poetikoak Juan José Lanzek (2007) aztertu zituen. Ikerlanaren sarreran zerrendatu zituen kritikak gai honetaz egindakoak. Ondoren 1968ko garai-giroa eta testuinguru politikoa eskaintzen ditu gainetik. 1961 eta 1977 bitarteko publikazioak ikertu zituen. Horrez gain, orduko estetikak dakartza.

Nolako estetikak zeuden Euskal Herrian *Gernika*ren sasoian? Literatura aldizkatzeko badu interesa arazo horrek. Literatur atalen gaiak hirugarren atalean jasoko ditugu. Gizarte-giroa aipatu dugu; estetika korronteei lotuko gatzaizkie. Hurbilketa gisa hona 1940-53 tartean plazaratutako literatura-liburuak (erlijiozkoak ez):

1. Taula: 1940-53 arteko liburu ez-erlijiosoak

X. Iratzeder	• *Zakalar*, 1940
	• *Jakes*, 1945
	• *Pindar eta lanho*, 1947
	• *Aphez/ Eguerri/ Ezkila eta tirola*, 1951
	• *Mortuan oihu*, 1953
	• *Ezkongai*, 1953
P. Lafitte (Ithurralde)	• *Murtuts eta bertze… (artho churitzeko zenbait ichtorio chahar),* 1945
T. Monzon	• *Urrundik*, 1945
	• *Gudarien eginak*, 1947
J. Zaitegi	• *Goldaketan*, 1946
J. A. Irazusta	• *Joanixio*, 1946
	• *Bizia garratza da*, 1950
K. Ormaetxea	• *Lontzi Aba´ren ipuintxoak I*, 1947
	• *Lontzi Aba´ren ipuintxoak II*, 1948
Orixe	• *Leoi-kumea*, 1948
	• *Euskaldunak/ Quiton arrebarekin*, 1950
P. Ibarrart	• *Koblak*, 1948
J. Eizagirre	• *Ekaitzpean*, 1948
J. A. Arkotxa (Atxukale)	• *Nork nori ziria sartu?*, 1949
G. Epherre	• *Botzez eta bihotzez*, 1949
N. Etxaniz	• *Itziar*, 1949
	• *Kanta-kantari*, 1951
S. Mitxelena	• *Arantzazu, euskal-sinismenaren poema*, 1949
	• *Ama-semeak Arantzazuko kondairan*, 1951
	• *Ogei kanta Arantzazuko*, 1952
Basarri	• *Atano III. Bere edestia bertsotan*, 1949
	• *Basarri*
Y. Etxaide	• *Alos-torrea*, 1950
	• *Purra-purra (Irri ta par egiñarazteko ipui saila),* 1953
M. D. Agirre	• *Aukeraren maukera, azkenean okerra*, 1950
Barrensoro	• *Uztaro*, 1950
E. Arrese	• *Olerki berrizte*, 1952
Etxahun-Iruri	• *Etxahun*, 1953
P. Larzabal	• *Etchahun. Sei gertaldiko ikusgailua*, 1953
Jautarkol	• *Ipuiak*, 1953
X. Lizardi	• *Ezkondu ezin ziteken mutila*, 1953

1940ko hamarkada ia osoan argitaratzen dutenak Iparraldeko idazleak dira soilik (Iratzeder, P. Lafitte, Ibarrart, G. Epherre) eta erbesteratuak (T. Monzon, J. Zaitegi, J. A. Irazusta, K. Ormaetxea, Orixe, J. Eizagirre).

Gainerakoan, literatura katolikoa da osotasunean. Postromantikoak daude (E. Arrese, Jautarkol). Gerra aurreko garaien zordun dira batzuk (T. Monzon eta bere epika lirikoa, J. Zaitegi, Orixe, Barrensoro), eta lehenminez begiratzen diete. Beste batzuek errealismo kostunbristara jotzen dute (J. A. Irazusta, J. Eizagirre). Herri literaturaren inguruan mugitzen dira zenbait (Basarri, P. Lafitte, P. Ibarrart...). Nobela historikoak paratu dituzte (J. Etxaidek), eta poesia erlijiosoa (S. Mitxelenak) ere bai. Antzerkigileek sail berezia egiten dute (Etxahun-Iruri eta P. Lartzabal herrikoiek; M. D. Agirrek kultura jantzia gustukoagoa du...). N. Etxanizek tradizioa berritzeari ekingo dio hurrengo urteetan. Gainetik aipatu ditugun horiek guztiek geratu direnek (K. Ormaetxeak, G. Epherrek, Agirretarrek, Atxukalek) begirada baratzagoa mereziko lukete, agian.

Nabaria da idazle aktibo liburu-sortzaile denek ez zutela *Gernika*n idazten. Agerikoa da ere F. Krutwig eta J. Mirande gazteen estiloko sujet berritzailerik ez dagoela argitaratutako liburuetan. Hala ere, tradizioari eusten diote aurreko biek ez bezala, Iratzederrek, Orixek, J. Etxaidek eta Basarrik agerkari honetan. Hogeita hamar urte inguruko J. Etxaidek ahalegin estilistiko berritzaileak egiten ditu baina helburu moralizatzaile kristaua ez du baztertzen.

J. J. Lanzek 1960ko agerkari poetikoak ditu kontuan. Garai horretako publikazio espainiarren aldean *Gernika* aldizkariak hedadura zabalagoa betetzen du 1940ko hamarkadan ia bakarra zelako; ez zegoen orduan euskaraz literatura argitaratuko zuen beste inor askorik; ez diktaduraren barnean, ezta kanpoan ere. *Egan* elebidunak S. Mitxelenaren zazpi olerki argitaratu zituen (1948); K. Sagarzazuren hamar (1948an eta 1949an); E. Arreserenak hamar (1949); F. Krutwigen bi (1949); J. Alustizaren sei (1950); M. D. Agirreren bat (1950); E. Erkiagaren sei (1951); N. Etxanizen onentxoak (1953). *Egan*ek zenbaki osoa idazle bakarraren lanez betetzen zuen, noiz erdalduna noiz euskalduna. E. Erkiaga kenduta eta oro har, barneko idazleek *Egan*en argitaratzen zuten, eta hor bakarrik. Ezin zitezkeen, noski, gauza berak inprimatu kanpoan eta barnean. F. Krutwigek

kanpoan argitaratu zuen batez ere, eta J. Mirandek poema bakarra argitaratu zuen *Egan*en (1952ko “Nil igitur mors est”).

Alde hori are nabariagoa zen saiakera artikuluetan. Olerkiek, behinik behin, lortzen zuten diktadurak ez ikusiarena egitea. J. Mirandek *Egan*en poesia publikatuko zuen *Gernika* itxi eta gero. *Euzko Gogoa* lan konprometituagoak publikatzeko erabili zuen: “Euskaldun gudu-zalduntza baten beharrkiaz” artikulua 1952an, adibidez.

Orixek eta A. Ibinagabeitiak *Euzko Gogoa*n argitaratuko zuten, *Egan*en ez. N. Etxaniz bietan egiten zuen eta bere izenaz sinatzen. Iratzederrek *Egan*en ez, baina bai *Gernika*n eta *Euzko Gogoa*n. F. Krutwigek hiruretan.

Erregimeneko legedi hertsatzailetik kanpoko agerkariak kultura garaikidearen bitarteko sentibera eta erneak izan zitezkeen, liburuek ibilbide katramilatsua zuten-eta orduan.

Laburbilduz esan dezagun 1939an hasi eta gerraondo luzean errealitatea iraingarria zela, baina zenbait aldizkarik Modernitate eragotziari ateak zabaltzen jakin zutela kanpoan eta estatuan. *Gernika* urrats esanguratsua izan zen.

Giza-taldea eta beste zenbait datu

Koadernoetako lankideak hiru taldetan multzokatuko ditugu: zuzendariak, euskaraz batez ere egiten zuten kolaboratzaile nagusiak eta erdarazkoak. Hurrengo orrialdeotan zuzendarien berria ekarriko dugu.

Hiru zuzendariak

R. Picavea (1945ean), J. Thalamas (1948an) eta I. Fagoaga (1949-53 tartean) izan ziren zuzendariak ordena kronologikoan. Dudarik gabe, lehenak taxutu zuen publikazioaren izaera, eta hirugarrenak hartu zuen ardura hori luzaroen. Goazen banan-banan.

R. Picavea

Emango ditugu industria-gizon gisa egin zituen hasierako pausuak, geroko jarduera politikoa eta azken urteetako erbestealdia, labur bada ere.

Rafael Picavea (1876-1946) Oiartzunen jaio zen familia liberal, foruzale eta euskaldun batean. Jatorriz eskuarte handikoa ez izanagatik, ezkontza abantailatsua egin zuen; gizon kezkatia zenez, enpresaren munduaren ateak ireki zitzaizkion Bilbon, lanean zegoela enplegatu gisa. Bizkaian burdingintzaren sektorean enpresak sortu zituen.

Hiri horretan S. Arana ezagutzeko parada izan zuen. Berarekin hainbatetan ados egon arren, iritzi kontrajarriak ere izan ohi zituzten. Adibidez, gipuzkoarrak *maketo*ak arbuiatzea arraza dela eta, ez zuen begi onez ikusten; gainera, Espainiarekin lotura guztiak apurtzea eta independentismoa ez ziren R. Picavearen asmoak. Egunkarietan artikuluak idazten zekien, eta harrera nahiko zabala iritsi zuen.

El Pueblo Vasco sortu zuen Donostian bere jarduera politikoari babesa emateko 1910ean. Ibilbide arrakastatsua izan zuen egunkariak lehen aldian, eta ekonomikoki errentagarria izan zen. Azken aldia zaila izan zuen, 1936an nazionalek itxi zuten arte. Iraun zuen bitartean nazioarteari eta Espainiako berriei zabalik egon zen; berritzailea izan zen alde askotatik: korrespontsal sareagatik eta horiek hautatzeko irekitasunagatik, besteak beste. EAJri Gipuzkoan zabaltzen lagundu ziola erran komuna zen, baina bestelako iritziemaileek ere lekua topatu zuten publikazioan.

Novedades astekari grafikoa ere R. Picavearen sorkaria da. 1909an Bilboko *El Pueblo Vasco* egunkaria sortzen ere lagundu zuen Donostiakoaren irudira. Bizkaiko dirudunek (Ybarra anaiek...) eman zioten berari kazetaren ildo politikoa markatzeko erantzukizuna. Izan ere, beraren eskuineko joera moderatua gogoko zuten Bizkaiko monarkiko liberalek. Akzioak eskuratu zizkioten lanaren sari, baina ekimenaren porrot ekonomikoa ezin izan zuen saihestu enpresa-gizonaren trebeziak.

Beste aldizkako agerkari batzuez ere jabetu zen: *La Ilustración Española y Americana*, *La Noticia*... Horrez gain, bestelako sektore ekonomikoetan ere jardun zuen: bankuetan, ur-hornikuntzan, botikagintzan... baina ez beti atarramentu onarekin.

Politikari gisa egin zuen ibilbidera jo dezagun. 1901etik 1936ra karguduna izan zen eta ez nolanahikoa. Euskal Herria modernizatzen ari zen XX.eko bigarren hamarkada hartan. Pentsamolde kontserbadore eta foruzalearekin jokatu zuen R. Picaveak orduan. Zein zen bere profil ideologiko zehatza, baina?

Lehenengo eta behin aipa dezagun “arazo soziala”; kezka-iturria zen kontserbadoreentzat: sindikatuak, grebak eta Alderdi Komunista zabaltzen ari ziren 1917tik aurrera. Errepresioa aldezten bazuen ere batzuetan R. Picaveak, beste askotan langileen eskubideen alde agertu zen, eta horrek zenbait kontserbadoreren gaitzerizkoa ekarri zion. Katolizismo sozialaren eta kristau-demokraziaren esparruko asmoak zituen. “Bake soziala” bilatzen zuen, marxismoaren eta zapalkuntzaren arteko erdigunean.

Burujabetzaren sailean uste zuen kontzertu ekonomikoak kudeaketa hobea ahalbidetuko ziela euskaldunei. Estatuan ohikoa zen uztartzea ezegonkortasuna zabarkeriarekin.

Berrezarkuntzaren sasoian (1876-1923) hainbatetan izan zen Madrilen ordezkari politikoa eskuinaren sostenguarekin. Primo de Rivera jenerala 1923an igo zen boterera Berrezarkuntzak konpondu ezin zituen arazoak artezteko. Francorena baino malguagoko diktadura militarra, istilu hauen ondorioz jarri zuten: Marokoko porrot militarra, ezkerrak sortzen zuen artegatasuna, kazikismoa eta Espainiaren batasunaren aurkako ustezko erasoak.

R. Picavea Primo de Riveraren aholkularia izan zen kazetaritzari zegozkion auzietan. Iritzi komuna zen behin-behinekoa izango zela jeneralaren muturreko konponbidea, eta normaltasun konstituzionalak bueltatu behar zuela luze baino lehen. Diktadoreak euskal foruak errespetatu egin zituen.

Errege zen Alfonso XIII.ak eta Primo de Riverak indar politikoen sostengua galdu zuten. Errepublika aldarrikatu zen 1931an, R. Picaveak 63 urte zituenean. Bere ustez, estatuko gobernuaren forma ez zen euskaldunen interes orokorra eta ordena soziala bezain garrantzitsua; diktadura onartu zuen arrazoi beragatik errepublika berriari ere on iritzi zion ("akzidentalismoa" zeritzon jokabide horri).

EAJetik hurbileko ordezkaria izan zen Madrilen konstituzio errepublikanoak iraun zuen hiru legegintzaldietan. Eskuinaren irtenbide autonomista zen R. Picavea, alderdi jeltzale maximalistaren eta airean zegoen mehatxu sozialaren aurkako konpromiso-gizona. Politikari independentea EAJrekin lerratu zen, antza, eskuina hotz zekusalako burujabetasun kontuetan, eta baita abertzaleak posibilista bihurtu zirelako ere. "Independiente estatutista" gisa hautatu zuten 1936an EAJtik.

Gerra etorri zenean ospa egin zuen Frantziara ezkertiarren jazarpenaren beldur. Faxistek ere funtsak bahitu zizkioten ailegatu zirenean Donostiara, diputatu filonazionalista baitzen. Euskal Gobernuaren ordezkaria izan zen Parisen 1936an. Bere traiektoria kontserbadorea egokia zatekeen "gorri" eta euskaldunen arteko ezberdintasunak ezagutarazteko nazioarteko iritziari. Bada, iraultza komunistaren lehen urratsak ikusten zituzten zenbait begiralek Espainiako gertakarietan.

Jaurlaritzaren izenean hainbat gauza egin zituen: armak erosi, propaganda, erbesteratuei lagundu, delegazioa arteztu...

Euzko Deya sortu zuen 1936an. Berriak eta intelektual katoliko antifrankista frantsesen izkribuak argitaratu zituen (G. Bernanosenak, F. Mauriac-enak, J. Maritain-enak…). Nazioarteko errekonozimendua lortu nahi zuen Jaurlaritzarentzat. Giroa kontrakoa zen: nazio demokratikoek ez zuten istilurik nahi Europan goraka zetozen faxismoekin.

1937an Jaurlaritza Parisera aldatu zen. J. A. Agirrek frente abertzalea bultzatu zuen eta errepublikanoekin eten. R. Picavea beste ezpal batekoa izaki eta independentea, alderdiko txartela zuten beste batzuek hartu zuten beraren lekua. *Gernika*ren fundatzaileak inauguratu zuen marko honen barnean ulertu beharko da beraren lerro editoriala, eta baita ere jarrera horrek alderdiaren aldetik sortuko zizkion oztopoak.

Mundu Gerra lehertzean euskal erbesteratuak Ameriketako bidean jarri ziren eta R. Picavea ere bai. Okupatutako Frantzian, Gestapo espainiar poliziari iheslariak estraditatzen hasi ziren. Konfiskatu nahi zizkieten ondasun oro altxatuen erregimenaren kontra egin ez zezaten. R. Picavea atxilotu egin zuten. Erdi-gaixorik egon zen.

1944ean aliatuek inbaditzaileak kanporatu zituzten. 1945ean Donibane Lohitzunen *Gernika* sortu zuen R. Picaveak. Errepublikari espainiarrekin lan egin nahi zuen bere *akzidentalismoa*ren bidetik. Ez zen hori Jaurlaritzaren asmoa orduan, agi denez. *Gernika*ren lehen zenbakiaren eragilea izan zen. 1946an hil zen.

Juan Thalamas[49]

1948an J. Thalamas apaiz irundarrak hartuko zuen bere gain R. Picavearen errebista argitaratzeko egitekoa, hiru urteko isilunea eta gero. Soziologia, teologia eta filosofia ikasketak eginak zituen Frantzian.

1932an apeztu, eta Gasteizeko Apaizgaitegian irakasle aritu zen. Ziurrenez tenore hartan sakondu zuen pentsamolde pertsonalista frantsesa beste lagun batzuekin. J. Maritain, H. Bergson, eta M. Blondel filosofoak ezagutzen zituen.

Euskaraz apenas argitaratu zuen ezer. 1966an saritu egin zioten "Euskaldun ospetsu batzuen erakaspenak" lana. Oro har, bere ikerketek jarraitu zioten R. M. Azkuek *Euskal erriaren yakintza* bildumarekin ireki zuen arrastoari. Haatik, herriaren pentsaera eta jokabidea sakontzeaz ez ezik, euskal gizandien erretratuak egiteaz ere arduratu zen.

Errebista hauek dira bere lanen gordailuak: Gasteizeko *Idearium*, Donostiako *Yakintza*, erbesteko apaizen *Anayak, Anuario del Semi-*

nario de Filologia Vasca J. de Urquijo, Egan, Anuario de Eusko Folklore, BRSVAP, El Bidasoa...

Iratzeder olerkari mistikoaren gaztaroko poemak aztertu zituen euskal literaturaren eretzean. Herri-literatura ez ezik, Lizardi ere kontuan izan zuen euskal psikologia aztertzean. *Anuario de Eusko Folklore*k argitaratu zizkion etnografiazko artikulu batzuk. *Gernika* aldizkariko bere ekarpena ugaria izan zen (20 artikulu). *BRSVAP*en euskal mitologia jorratu zuen.

Ikerlari saiatua zen aldetik, bizitza aparteko distirarik gabe igaro zuen. 1981ean hil zen humanista liberal hau.

R. Picaveak aldizkaria sortu, eta zenbaki bat atera zuen. J. Thalamas bakarrik 1948 urtean izan zen zuzendaria (lau zenbakitan), hurrengo hogei zenbakiak I. Fagoagak zuzenduko zituen, nahiz eta irundarraren laguntza izan hurbil.

Idazkiak sinatzeko ezizen hauek erabili zituen: Pierre Andizabal, Miguel Astiz Dorrea, Basaburu, Jean Pierre Iholdi, Juan de Emparan, Juan de Labandibar, Pagogaña...

Isidoro Fagoaga

1983an jaio zen Beran. Ahots onekoa zela-eta, kantari gisa trebatu zen Milanen, izeko aberats batzuek dirua jarri baitzuten. Madrilen ere ikasi zuen. Espainia eta Portugaleko antzeztokiak bisitatuko zituen. Tenore wagneriar bati dagozkion operetan trebatu zen: *Parsifal*, *Walkiriak*, *Jainkoen gainbehera*, *Ontzi fantasma*, *Tanhauser...*; Guridiren *Amaya* ere interpretatu zuen 1920an.

Gerra Zibilaren aurreko urteetan Italiako antzokiak arrakastarekin kurritu zituen. 1925etik 1934ra Milaneko Scala izeneko opera-antzeztoki famatuan kantatu zuen.

I. Fagoagak ez zuen maite kontu pribatuak haizatzerik, eta bere bizitzaren inguruko hipotesiekin konformatu behar gara maiz. Adibidez: zergatik utzi zuen operaren mundua arrakastako interpretea izanik? Badirudi, besteak beste, arrazoi politikoengatik utzi zuela.

Gernika bonbardatu zutenean, kantaria Italian zegoen; ez bide zitzaion batere gustatu italiarrek egitada odoltsu hura beren gain hartzea, nahiz eta egileak alemaniarrak izan egiatan, geroago jakingo zenez. Italiak soldaduak bidali zizkion Francori laguntzeko. Gertakari horiek direla-eta, hainbesterainokoan gogaitaraziko zen beratarra non bere karrera bertan behera utziko baitzuen eta Iparraldera itzuliko baitzen.

Musika mundua uztea esplikatzeko beste hipotesia bat egin daiteke. Berak R. Wagnerren (1813-83) operak jokatzen zituen, eta konpositorea susmopean jarriko zen I. Fagoagaren garaian. Konpositorea III. Reich-eko musikari ofiziala zen, R. Strauss-ekin batera. R. Wagnerrek zabaldu zuen supergizonaren ideologia F. Nietzscheren filosofiari jarraitu zion bizitzako aldi batean. Esan behar da testuingurua zehazteko, operagilea aspaldi hila zegoela, eta J. Thalamasi kasu eginez gero, azken produkzioetan F. Nietzschek R. Wagnerrekin hautsi zuela, musikagileak errukiaren eta maitasunaren bide kristaua hartu zuelako. Eztabaida hau guztia *Gernika*ren editorialetan eta artikuluetan irakur daiteke, beraz ez da bortxaz ateratako susmoa.

Zein neurritan ez dakigu, baina II. Mundu Gerrako izugarrikeriak gertatu berritan, tenorea bere ohiko errepertorioaz ase egotea ez litzateke harritzekoa. Nolanahi ere, aldizkariaren lerro humanista adostezina zen esplizituki “botere-nahiaren” inguruko edozein planteamendurekin. Honek ez du esan nahi J. Miranderen lanak argitaratu ez zituztenik, nahiz eta F. Nietzscheren burubideak jaso Pariseko olerkariak. J. Etxepare medikuak urte zenbait arinago euskaldun egina zuen botere-nahiaren filosofoa. Esan dezagun F. Nietzsche dela XX. mendean eta oraindik ere eragin handiena duten pentsalarietakoa Europan. Baina aldizkaria argia da, eta pertsonalismo filosofikoa ezkerreko katolikotasun gisa gauzatzen du arlo politikoan.

Hirugarren arrazoia I. Fagoagak opera-mundua kita zezan berak eman zuen: “la vida de farándula” gogaikarria zitzaion.

Guztiarekin ere, *Gernika* diruz hornitu ahal izan zuen kantari-lanbideko soldatarekin. Idazten eman zituen urteetan ere etorri horri esker bizi ahal izan zen. Zioenez, kantaldi soil batean irabazten zuen idazletzak jarraiko urte askoan ematen ez ziona.

Idazlanetan euskal musikariak ezagutarazi zituen beratarrak: J. Gaiarre, M. Ravel, H. Eslava, P. Sarasate, J. M. Iparragirre… Euskal Herriarekin lotutako poetak ere aipatzen zituen: F. Jammes, P. Loti, V. Hugo[50], Unamuno, Baroja[51]... Politikaren alorrean Iraultza frantsesaren sasoiko Garat anaiak eta Lapurdiko Biltzarra izan zituen hizpide beste batean: gazte lapurtarrak kontzientziatu nahi zituen beren eskubide kolektiboen gainean. Helburu horrekin J. Etxaidek lapurterazko itzulpena egin zuen gaztelaniazko jatorrizkotik.

J. Thalamasek (1976) ematen digu bera bezala Gernikaren zuzendaria izan zen lankide hil berriaren albistea,[52] eta horren kariaz proiektuaren balantzea egiten du. *Gernika*koak II. Mundu Gerrako hekatonbearen ostean gizakia lora zedin saiatu ziren. Pertsonalistak hartu zituzten bidelagun, baina existentzialisten absurdoa nagusitu zela diosku Iruneko apaizak. Ez du pentsatzen filosofia hori benetako espiritualitate baterako oinarria izan daitekeenik.

Balantzean aldizkariak izan zituen oztopoak gogoratzen ditu. Zenbaitek erdi-ezkutuan burutu omen zituzten I. Fagoagaren kontrako ekimenak, Ch. Maurras politikari frantsesaren "politique d´abord" goiburuari men eginez, hau da, edozein ekimen politika ofizialaren beharretara makurtu behar zen. Hala ere, kontsideratzen du Europan eta Ameriketan zeuden euskal intelektualen sostengu zabala jaso zuela.

Isidoro de Fagoagak ezizen hauek erabili zituen argitaratzeko: José de Zuazo, Carlos Ruiz de Galarreta, Ildebrando Fagnani, Fco. Javier de Azkarate, Tristán de Agramuntea, Rául I. Berro Egozkue, Anselmo Goicoechea. Eta euskal aldizkari hauetan argitaratu zuen: *Eusko Jakintza, Euskalerriaren Alde, Bulletin de la Societé des Sciences, Lettres, Arts et d´Etudes Régionales de Bayonne...*

Talde eragilearen editorialetatik

"La Agrupación popular Gernika" izenpearekin agertzen ziren editorialak aldizkarian; euskaraz, "Gernika elkargoa" edo "Gernika Laguntartea".

Aldizkariaren hogeita bat zenbakietan editorialek ez dute pisu bera. Batzuetan mamia dute; beste batzuetan egun seinalatuak gogoratzeko oharrak dira (Gernika bonbardatzearen eta Gernikako Arbola kantuaren ehungarren urteurrenak); eta, beste batzuetan, zenbaki bakoitzaren edukia zerrendatzen da, eta laburzki iruzkintzen.

1945eko lehenengo zenbakian R. Picavea fundatzaileak idazten du nola sortu zen aldizkaria. Erbesteratuak Donibane-Lohitzuneko "Gure Etchea"-n biltzen ziren solas egiteko, beste zereginik ez eta oporretan baitzeuden egoera politikoak hala behartuta. Horien artean hegoaldeko jende kualifikatua eta ez hain kualifikatua zegoen. Adibidez, J. Eizagirre legegizon eta euskal eleberrigilea (Ekaitzpean nobela idatzi zuen), J. M. Barandiaran paleografoa, J. Thalamas humanista, T. Ernandorena idazle euskaltzalea; baita ere V. Navarro eta A. Ruiz del Castaño pedagogoak etorkizuneko Euzkadiren sistema pedagogikoa berritzeko zuzentarauak eztabaidatu zituztenak; eta beste hainbat.

Gernika izen sinbolikoa hartu zuten Erregerik boteretsuenak ere bertara joan ohi zirelako zin egitera. Aukeratu zuten azpititulua "Eman da zabal zazu" izan zen, Iparragirreren *Gernikako Arbola* kantu famatutik. Eta lagunartea bataiatzeko ospakizuna egin zuten Gernikako bonbardaketaren zortzigarren urteurrenean.

R. Picavea fundatzailearen hitzetan gazteria hezteko asmoa zuten. Horretarako letrak, historia, etnologia, gizarte-zientziak eta zientzia politikoak bultzatuko zituzten. Gerraren oroimena bizirik zirauen honetan justizia eta tolerantzia txertatu nahi zituzten herriarengan, eta, beste alde batetik, aurrerakuntza modernoarekin bat etorriko zen heziketa sustatu. Horri deitzen dio R. Picaveak "humanismoa":

"Humanismo en Cristo que fué hijo de Dios según los creyentes. Que fué, por lo menos, el más perfecto de los hombres, según los demás"[53]

1948ko urtarrila-otsaila zenbakian *Esprit* aldizkaria aipatzen da. Filosofia pertsonalista hedatzen zuen agerkaria zen eta *Gernika*ko zenbaitek oso begi onez ikusten zuten pentsaera hori.

Kontua da aldizkari frantses hark aztertu egiten duela "fhürer prinzip" delakoa. Hitlerrek sortutako hondamendi humanitarioa eta ekonomikoa gogoan hartuta, gogoetatzen da gizartea horrelako buruzagia onartzera nola irits daitekeen. Napoleonekin gertatu zena Hitlerrekin gertatu zen berriro. Nazioa osotasunean jarri zen buruzagi bakar baten esanetara eta beraren menean. Napoleonek, adibidez, aurreko gobernuaren porrot militarrak garaipen bihurtzen jakin zuen.

Beste alde batetik, aipatu egiten dute editorial berean Baionako Gernika Institutua. Alderdi bakar baten jarraitzailetzat daukate erakunde hori; oker ez bagabiltza EAJ da alderdia. Ika-mikak izan zituzten. Gernika lagunartearen alderdiartekotasuna ez zen beti adosgarria izan partidu konkretu baten lerroarekin bat egiten zuen beste proiektuarekin.

1948ko iraila-abendua zenbakian Espainia barneko egoera ekonomikoa ezagutarazten dute. Jendearen bizimaila kaskarra deskribatzen da: gosea, pobrezia, prostituzioa, tuberkulosia... Pobre eta aberatsen artean dagoen ezberdintasun handia aipatzen da.

Ikusten dute aurrerakuntzaren eta ongizatearen bidean gizarteak sakrifizioak egin behar dituela. Zibilizazioak aurrera egin dezan beharrezkoa da bertute berriak ikastea, eta modu zahar batzuei uko egitea.

Errefuxiatuek bizi dituzten zailtasunak ere salatzen dituzte. Erbesteko estamentu errepublikano ofizialak kritikatzen dituzte, zeren eta gaixoek, umezurtzek, alargunek eta ondasungabetuek ez duten laguntza ekonomikorik jasotzen. Batetik politiko eta errefuxiatu ofizialak, eta bestetik errefuxiatu-masa; euren artean amildegia sortu da.

Aipatzen dira Basarri bezala Landetako baso-lan gogorretan etsitu behar izan zuten erbesteratu andana; gerrak hebaindutako batzuk ere hara joan behar izan zuten.

1949ko abendua zenbakiak Batasun Europarrari buruzko editorial laburra dakar. Ildo horretatik, merkatu bakarra eta moneta-erregimena egonkortzea premiazkotzat ikusten dute, alferreko lehiak baztertuta.

1950eko apirila-ekaina zenbakian Gernikako bonbardaketaren 13. urteurrenean justizia eskatzen dute, baina gorrotorik ez dute nahi. Bakea Jainkoaren zuzentasunetik etorriko da.

14. eta 15. urteurrenetan ere gogoratuko dute bonbardaketa hori.

Gernikako Arbola kantaren ehun urteurrena ospatuko dute *1953ko apirila-ekaina* zenbakian

1951ko urtarrila-martxoa zenbakian mehatxu nuklearrak dakarren noraeza dela-eta, gizarteak duen beldurra adierazten da. Gerra Hotzaren urterik gordinenak dira. Aldizkarikoek proposatzen duten irtenbidea da balio eternoen izpiritualtasuna salbatzea.

1951ko uztaila-iraila da, Donibane Lohitzune utzi eta Buenos Airesen argia ikusten duen lehena.

1952ko uztaila-iraila zenbakian esaten da *Gernika*ren txalupari batera edo bestera eramateko kanpotik egiten zaizkion indarrak badirela. Editorialak dio aldizkaria bizirauteko bidean jarraitzea nahi duela. *1953ko urtarrila-martxoa* zenbakian ere antzeko zailtasunak aipatzen dira.

1953ko uztaila-iraila zenbakian itxi behar dutela diote. Pozik daude herria irauteak kezkatu dituelako aldizkariko bultzagileak.

1953ko urria-abendua zenbakia da azkenengoa. Mehatxu nuklearrak dakarren kezka azaltzen da. Mundu Gerraren ondorioz sortutako erakunde bakezaleak kinka larrian daude, bakearen eta adiskidetzearen aldeko apustu guztiak oztopatuta daude.

Azken zenbakian oinarri ideologikoak berresten dituzte. *Euskal humanismoa* deitzen dutenaren historia egiten dute berriz. XVI. mendean jarraipenik izan ez zuten Vitoriako Frantzisko, Azpilkue-

tako Martin, Karrantzako Miranda artzapezpikua, Donibaneko Uharte medikua, Zumarragako Juan errebindikatzen dituzte, nahiz eta jarraipenik izan ez zuten. XVIII. mendean aldarrikatzen dituzte Peñafloridako kondearen inguruan bildu zirenak, eta XIX. mendean Iparragirre kantaria. Tradizio horren barruan kokatzen dituzte beren kabuz pentsatzeko eta ekiteko deliberoa hartu zuten *Gernika*ko bultzatzaileak, alderdikeriarik gabe eta gaurko gizakiaren kezkak ulertzeko bildu zirenak 1944an.

Horrelako adierazpenak irakurrita, eta aurreko urteetan sumatzen diren aldizkariaren ibilbidea markatzeko ahaleginak kontuan izanda, bortxa handirik gabe uler daiteke abertzaletasun ofizialak diziplina eskatu ziola, eta erredakzio-taldea ez zela egon amore emateko prest. J. Miranderen abertzaletasun tradizionala kritikatzeko artikulu apurtzaileak izebergaren muturra besterik ez ziratekeen. Aldizkariaren sortze beretik R. Picaveak lerro independente abertzalea markatu zuen, eta arazoak izan zituzten lerro ofizialekoekin, adibidez, 1948an Baionako Gernika Institutuarekin. Beste adibide bat jartzeko: 1948an bertan erredakzio taldeak kritika gogorra egiten dio Eusko Jaurlaritzaren errefuxiatuak kudeatzeko duen politikari. 1952an berriz izan ziren tirabirak, eta oraindik J. Mirandek ez zuen eskandalagarririk apenas publikatu, “Euskaldungoaren etsaiak” eta “Abertzaletasunaren inguruan” artikuluak 1953an argitaratu baitzituzten.

Beraz, Gerra Hotzaren garai zail haietan tenkatuta zegoen nazioartea, eta tolerantziarako ez zegoen lurra ongarrituta. Mamu ezkertiarra nonahi zekusaten Mendebaldeko herrialdeek, nagusiki Bretainia Handiak eta AEBk, hau da, gerra garaitu zutenek. Estatu Batuetan 1954ra arte iraungo zuen *sorginen ehiza* delakoa. McCarthy senatariak komunistak ikusten zituen infiltratuta nonahi administrazio estatubatuarrean, eta politika horrek jendearen arreta eta atxikipena bereganatzen zuen. Komunismoa zabaltzen ari zen Txinan eta Europan.

Kontuan hartzekoa da Eusko Jaurlaritzak AEBrekin harreman estuak izan zituela eta diasporak hainbat euskal etxe ekonomikoki boteretsu zituela Amerika osoan zehar non Iparraldeko *anaia nagusia*ren eragina nabarmena zen. *Gernika*k eskura zezakeen eta eskuratu ez zuen dirua iturri horietatik etorriko zen: euskal etxeak eta Eusko Jaurlaritza.

Ezin esan norainokoan, baina nazioarteko egoera honek euskal mikrokosmosean eragina izan zezakeen; erbesteko euskaldunak AEBtako orbitan egon ziren luzaro garai honetan. A. Ibinagabeitia *Gernikako* kolaboratzaileak egin zuen lan AEBri informatzen jardun zuten euskal espioitza zerbitzuetan.. J. Galindez ere espioitza lanean ibili-eta, Trujillo diktadoreak hilarazi zuen traba egiten ziolako: hura ere *Gernika*ko kolaboratzailea izan zen.

Nolanahi ere, *Gernikako* editorialistek diote oso labur ematen dutela gertatutakoaren berri, eta erasoen kontua argitzea geroko batean egin beharreko gauza dela.

Hipotesia osotzeko esan daiteke gure aldizkaria batasun errepublikanoaren alde aritu zela sorreratik bertatik; nazionalismo bakarrikjokatuzale hegemonikoak ez zuen hori onartu, ezkerrarekiko nazioarteko erreparoa nagusitzean Gerra Hotzaren garaian. Izan ere, jeltzaleek Jaurlaritzan gehiengo nabarmena zuten. Badirudi aldizkariaren itxiera azaltzen duen jarrera dela garai hartako Ch. Maurras erregezale katoliko frantsesaren “politique d’ abord” leloak manatzen duena. Unearen larriak eskatzen du interes oro politikaren azpian jartzea, baita euskal nazionalismoaren arloan ere.

Deskribapen fisikoa eta beste

Kolaboratzaileak

Artikulu gehien argitaratu zituzten idazleak aipatuko ditugu, hizkuntzaz hizkuntza. Ikerketaren helburuetarako euskarazkoak aztertuko ditugu batez ere.

- 5 ekarpen edo hortik gora egin dituztenak, euskaraz: Aldabe’tar Joaquin, Iratzeder, Dominique Dufau, Iñaki Eizmendi, Eusebio Erkiaga, Jon Etxaide, Andima Ibinagabeitia, Federiko Krutwig, Antonio Mª Labaien, Ignazio Larramendi, Isaac López Mendizabal, Jon Mirande, Nikolas Ormaetxea.

- 5 ekarpen edo gehiago gaztelaniaz egin dituztenak: Santiago Arellano, Miguel Astiz Dorrea, Carlos P. Carranza, Juan León Cruzalegui, Isidro de Fagoaga, Enrique de Gandía, Justo Garate, Juan Gorostiaga, Cecilia de Guilarte, Adolfo de Larrañaga, Nikolas Ormaetxea, Víctor Ruiz Añibarro, Juan Thalamas.
- 5 ekarpen edo gehiago frantsesez: Jean Aramendy, Pierre Espil, Michel Etcheverry, Henri Gavel, Etienne Salaberry, Juan Thalamas.

Azpitituluak eta fitxa teknikoa

Aldizkariaren aurreko aldean izenari lagunduz hauek agertzen dira:

1. AZALA: Lehenengo zenbakian (R. Picavearen zuzendaritzapean):

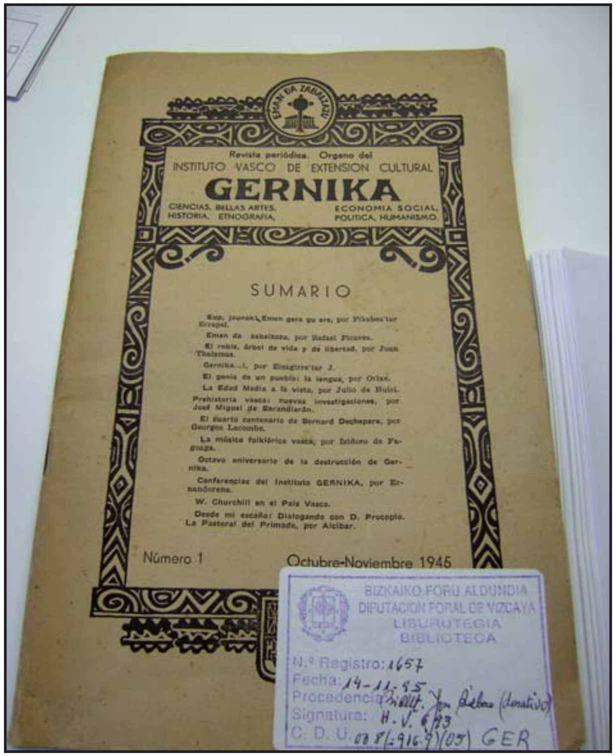

2. AZALA. 2, 3 ,4, 5 eta 6 zenbakietan (J. Thalamasen zuzendaritzapean):

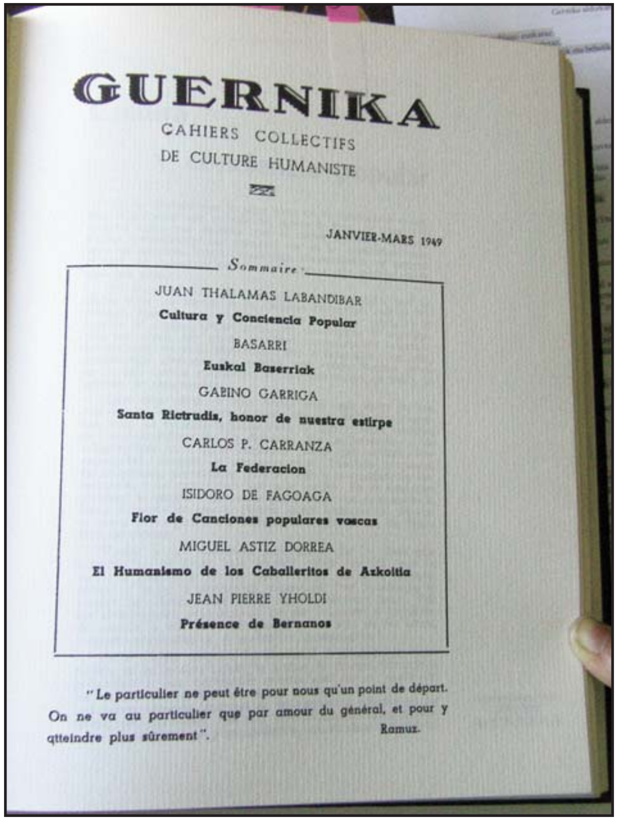

3. AZALA: 7, 8, 9, 10 eta 11 zenbakietan (I. Fagoagaren zuzendaritzapean. Donibane Lohitzunen)

Azpititulua: "“Eman da zabalzazu” al servicio del humanismo popular vasco”.

Bigarren orrialdean hemendik aurrera editoriala agertuko da, ”cahiers de culture humaniste basque” azpititulua gehituta.

Ikonografia: bi uso ageri dira, landare adaska bana mokoetan, hegaka, batera arbola eta gurutzea diren enborren gainean. Guru-

tze-arbola honek jarria du bi adarrak gurutzatze puntuan elorrizkoa edo ereinotzezkoa izan daitekeen koroa bat

4. AZALA. 12. zenbakitik 25 zenbakira ("revista trimestral" gehituta; I. Fagoagaren zuzendaritzapean)

5. AZALA. 19. zenbakia: ("suplemento extraordinario" goiburua Gernika bonbardatzearen 15. urteurrenean, nahiz ez den bestelako aldaketarik nabaritzen argitalpenean).

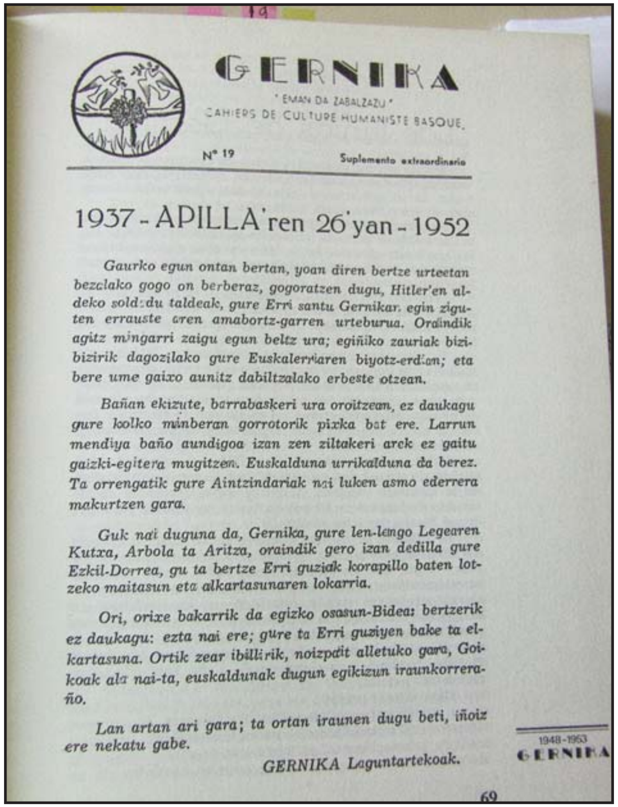

GERNIKA
" EMAN DA ZABALZAZU "
CAHIERS DE CULTURE HUMANISTE BASQUE.

Nº 19 Suplemento extraordinario

1937 - APILLA'ren 26'yan - 1952

Gaurko egun ontan bertan, yoan diren bertze urteetan bezalako gogo on berberaz, gogoratzen dugu, Hitler'en aldeko soldadu taldeak, gure Erri santu Gernikan egin ziguten errauste aren amabortz-garren urteburua. Oraindik agitz mingarri zaigu egun beltz ura; egiñiko zauriak bizi-bizirik dagozilako gure Euskalerriaren biyotz-erdian; eta bere ume gaixo aunitz dabiltzalako erbeste otzean.

Bañan ekizute, barrabaskeri ura oroitzean, ez daukagu gure kolko minberan gorrotorik pixka bat ere. Larrun mendiya baño aundigoa izan zen ziltakeri arek ez gaitu gaizki-egitera mugitzen. Euskalduna urrikalduna da berez. Ta orrengatik gure Aintzindariak nai luken asmo ederrera makurtzen gara.

Guk nai duguna da, Gernika, gure len-lengo Legearen Kutxa, Arbola ta Aritza, oraindik gero izan dedilla gure Ezkil-Dorrea, gu ta bertze Erri guziak korapillo baten lotzeko maitasun eta alkartasunaren lokarria.

Ori, orixe bakarrik da egizko osasun-Bidea: bertzerik ez daukagu: ezta nai ere; gure ta Erri guziyen bake ta elkartasuna. Ortik zear ibillirik, noizpait alletuko gara, Goikoak ala nai-ta, euskaldunak dugun egikizun iraunkorrerаño.

Lan artan ari gara; ta ortan iraunen dugu beti, iñoiz ere nekatu gabe.

GERNIKA Laguntartekoak.

1948-1953 GERNIKA

69

ALDIZKARIAREN FITXA:

2. Taula: *Aldizkariaren datu nagusiak54*

Izenburua	Gernika
Azpititulua	Cahiers Collectifs de Culture Humaniste
Egoitzak	Donibane Lohitzune; Buenos Aires
Aldizkakotasuna	Hiruhilabetekaria
Lehen zenbakiaren data	1945 (lehen aldiko bakarra) 1948 (Urtarrila/Otsaila) (2. aldia)
Azken zenbakiaren data	1953 (Urria/Abendua)
Hedapena	Euskal Herria/euskal diaspora
Tirada	700dik gora
Salneurria	Lehen alea, 40 libera
Neurriak	21x27
Orrialdeak	30 bat (1948), 55 (1950), 70 (1951-53)
Argitaratzailea	Gernika Lagunartea/Instituto Vasco de Extensión cultural Gernika
Zuzendaria	R. Picavea/J. Thalamas/I. Fagoaga
Mota	Kulturala, Politikoa
Pentsamoldea	Abertzalea (EAJtik gertu)
Hizkuntzak	Gaztelera, frantsesa, euskara
Euskalkiak	Lapurtera/bizkaiera/gipuzkera
Portzentaia euskaraz	%10-%30
Bildumak gordetzen dira	Faksimile erara argitaratuta dago. Lehen zenbakia aparte liburutegietan (Bizkaiko Aldundiarenean…); interneten daude euskarazko idazkiak.

Beste zenbait datu

Orrialde kopuruak

Urtea	Non	Zenbat zenbaki	Orrialde kop.
1945	Donibane Garazi	1	55
1948	"	4	106
1949	"	4	152
1950	"	4	232
1951	Buenos Aires	4	356
1952	"	4	296
1953	"	4	243
Orotara:		25	1440

3. Taula: Gernikak inprimatu zituen orrialde kopuruak

Ondorioak:

- Aldizkaria erregulartasunez argitaratu zen bere bigarren aldian (1948tik aurrera); urtero lau zenbaki atera ziren.
- Kolaborazioen kopurua gorantza joan zen eta urterik emankorrena 1951 izan zen, aldizkaria Buenos Airesera aldatu zenean.
- Ez dirudi originalen kopurua gutxitzea izan zenik argitaratzeari uztearen arrazoia.

Alderdi kuantitatiboak

I. Fagoagaren eta Orixeren artean gutun bidezko harremana sortu zen. Orixek aldizkarian pozik idazten zuen, agian beraren izaera apartidistagatik; I. Fagoaga ere pozik Orixerena bezalako luma ospetsu baten idaztiak zituelako. Gutunketa horretatik zenbait datu atera ditugu.

Tiradari buruz datu bakarra aurkitu dugu: 1950ean I. Fagoagaren hitzetan 700 aleko inprimaketa egin zuen, eta 51.000 franko ordaindu zituen. 1000 ale argitaratzeko helburua jarri zion bere buruari[55]. Ekonomiaren aldetik erosleek ordaindutakoa lagungarria

izango zen, baina argi dago I. Fagoagak bere dirutik ere jarri zuena. Kolaboratzaileek kobratzen zuten ala ez, ez dugu inon idatzita aurkitu. Orixeren kasuan, badakigu zenbaitetan mezenas modukoek agintzen ziotela lanen bat epe zehatz batean burutzeko, laguntza ekonomikoaren eta lan-baldintza egokien truke; horrela itzuli zuen *Urte guziko meza-bezperak*. A. Ibinagabeitiak ere bere euskarazko metodoa laguntzaile aberats bati esker ondu ahal izan zuen. Batzuetan aparteko lanbideak zituzten kolaboratzaileek: irakasle (Orixe), Jaurlaritzako langile (A. Ibinagabeitia, amerikarrek diruz lagundutako zerbitzu sekretuetan ere ibili zena), baso-mutil Landetan (Basarri), apaiz (Iratzeder), hautetsi (D. Dufau), langile (I. Larramendi eta J. Aldabe), funtzionario (J. Mirande)... Edonola ere, R. Picaveak bere buruari eta bera bezalakoei jarri zien deitura erabilita, "etxetik botatakoek" galdutako eskubideak berreskuratzeko gogoa zuten, eta dohainik egiten zituzten ahaleginak bizi-beharrak eraginda.

Zabalkundeari buruz, I. Fagoagak jasaten zuen boikota aipatzen zion N. Ormaetxeari. P. Lafittek antza azpilana egiten zien I. Fagoagari eta Orixeri, eta, aldi berean, aldizkariari. "Beren buruari kristau eta demokrata deritzoten sektore ofizialak" salatzen ditu; ez zuten lortu aldizkariari beren kontsignak ezartzerik zuzendariaren hitzetan, baina erraztasunik ere ez zioten ematen bere zabalkundeari. Sektore ofizialekoek "Zismatikoak" zeritzeten aldizkarikoei[56]. Beraz, aldizkaria zerrenda beltzean zegoen zarratu aurreko zenbait urtean.

Banaketa isilpean eta kontrabandoz egiten zen Hegoaldean. Jon Etxaidek, adibidez, *Euzko-Gogoa*ko eta *Gernika*ko paketeak pasatzen zituen. Martuteneko eta Gasteizeko kartzeletara eraman zuten atxilotuta, poliziek harrapatu zuten behin. J. Zaitegik ere, diru-galera horiek lur-jota utzita, eta *Euzko Gogoa* aldizkaria ateratzeari utzi behar izan zion[57].

Kazeta ala aldizkaria da?

Nolabaiteko erdeinuz begiratzen izan zaio kazetaritzari literaturaren talaiatik herrialde anglosaxoietan[58]. Izan ere, edukiak ditu ira-

gankorrak eta exaltaziorik gabekoak. Hala ere, idazle ugari aurkituko dugu kazetetan Britainia Handian zein Ameriketan zein Frantzian: Ch. Dickens, M. Twain, A. Huxley, E. Hemingway, J. P. Sartre, A. Camus...

Badira hemengo kazetetan ere idazleak: Kirikiño, Lauaxeta, Lizardi, J. Etxepare, Larreko, Manezaundi, A. Egaña, A. Lertxundi...

Altzibarrek[59] "kazeta" eta "aldizkari" terminoak ezberdintzen ditu. Lehenak ezaugarritzat ditu gaurkotasuna duen informazioa eskaintzea berari buruzko iritziarekin batera. Aldizkariak aldiz, ez dira zuzentzen gaurkotasun eta interes orokorreko berrietara, gai sail berezi batzuetara baizik (kultura, giza- eta gizarte-jakintza, literatura, ekonomia...). Gainera, kazetek beste ezaugarri batzuk dituzte: sail finkoak, lagungarri bisualak (argazkiak, grafikoak, marrazkiak...) eta iragarkiak.

Kazetetan berria da lehenengo, eta horrek abiarazten du diskurtsoa. Sail finkoak dituzte; koaderno hauek, aldiz, ez dituzte bi besterik: lehena (editorialak) eta azkena (Notas Comentarios y Correspondencia).

Euskal terminologiaren alorrean, lan honetan, "kazeta" egunkariari edo astekariari esaten diogu. Eta "aldizkari" deitzen diogu errebistari, nahiz "kazetari" hitzaren ordezkorik ez dugun aldizkarietan idazten dutenak izendatzeko –ez bada "kolaboratzaile" hitza–. "Kazeta" hitzak bi adiera ditu: 1. egunkari, 2. aldizkari, astekari, hilabetekari...[60]. Beraz, zehaztugabetasuna.

Begiratu diezaiogun agerkariaren edukiari, ordea. Aldizkari kulturala begitantzen zaigun honek badu antza XIX. mendean loratu zen "ideologia kazetaritzarekin". Genero horrek ideia politiko eta bestelakoen zabalkundea zuen helburu, eta estilo-didaktiko erretorikoa zuen nagusi. Koadernoetan zehar nabarmena da erretorikarako joera, artikulu askotan gertakarien narraziorik ez baitago; iritzia, ordea, maiz ematen da. Helburu pedagogikoa R. Picaveak deklaratu zuen lehen zenbakian:

> "Y esta es la divisa que hemos adoptado para nuestro Centro Cultural: EMAN DA ZABALZAZU, habiéndonos empeñado, burla burlando, en una patriótica labor de fomento y difusión de las letras, de los conocimientos de la historia y de la etnología del país, de las ciencias sociales y políticas, etc. Al efecto educativo, todo ello, de la juventud vasca que viene. Educación a tono con el progreso moderno, inculcando en el pueblo el más hondo sentido de justicia y de tolerancia. ¡La tolerancia santa! que haga posible el convivir pacífico de los ciudadanos, no obstante su distinta manera de pensar. Humanismo, en suma"[61].

Modernitatea bultzatu nahi zuten euskal gazteen baitan.

Klasifikazio eginkizun honetarako gogoratu dezagun sareko *Ibinagabeitia proiektuak* kaier hauek literatur aldizkarien gordailuan kokatzen dituela, hasi *Euzko-Gogoa*rekin eta *Egan*ekin, jarraitu *Oh, Euzkadi!*rekin eta *Garziarena*rekin buka. Ez dira alferrik igaro 50 urte lehenengotik azkenera, eta euskararen estatusa ere aldatu egin da..

Aldizkari kulturala izanik, nolako artikuluak publikatu zituen? Euskaraz datozenak honakoak izan ohi dira: poemak, narrazioak, literatur kritikak eta historiaren atalak, entsegu-artikuluak eta erreportaje bat.

Editorial elebidunek norabide ideologikoari eta politiko-sozialari erantzuten diote. Nabarmena da aldizkariaren ardatz nagusi humanistaren hegalpean agertzen den artikulu andana. Batetik, zuzendariek eurek idazten dituztelako eta, bestetik, humanismoaren kontzeptua zabaltzen ahalegina egiten dutelako artikulugile anitzek. Ikuspegi historikotik Berpizkundeko eta Ilustrazioko aitzindari humanistak ezagutarazten dira: M. Azpilkueta, Karrantzako Bartolome, Peñaflorida... Soziologiaren esparruan, esaterako, Orixek baserritarren gizalegea hobesten du kaletarren jokamoldearen aldean. Bizitza-estiloaren aldetik A. Ibinagaibeitiak bizitza kontenplatiboaren aitzakian zakartzen direnak zentzarazi nahi ditu.

Nazioarteko kulturaren aldetik, Euskal Herriaz sorkariren bat (poema, eleberria, musika-lana, margolana...) ondu duten pertsonaia ospetsuak gogoratzen dituzte, eta baita beren bizialdian hemengoekin lotura izan duten beste antzeko batzuk.

Eztabaidak ere badira, eta orrialde hauetan sasoi hartan izan ziren garrantzitsuenetarikoak atotsi ziren.

Badira poemak, bertso-sortak, historiaren atalak, alegiak, aszetika saioak...

Informazio kazetaritza modernoagoaren eretzean sar daiteke, adibidez, Julene Azpeitia erbesteratuak Mexikori buruz idatzitako kronika-erreportajea, nahiz eta azpian beti egon errebindikazio nazionalista euskal sustraien aldekoa eta espainiarren kolonizazioarekiko kritikoa. Andima Ibinagabeitiak gaur egun ezagutzen ditugun elkarrizketen modukoa egiten dio J. Miranderi Pariseko etxean ("Olerkariarenean").

Entsegu artikuluak ere badira, hitzaldien laburpenak...

Hizkuntzalaritzaren eta literaturaren inguruko azalpen testuak ere badaude. Kultur-aldizkaria da, eta dokumentazio- zein ikerketa-kazetaritzaren airea ere badauka..

Dominique Dufauk ohitura artikuluak ematen ditu. Kostunbrismoak gogoko dituen estanpak dira Ganix euskaldun eredugarriaren historiak gero aztertuko dugunez. Beste gisa bereko pertsonaia bat du *Amatto*: eman dituen bizitza-urratsak eta sortu duen familiaren bilakabidea kontatzen ditu. Idazlea lege-gizona izan, eta kontakizunok tradizioaren adbokazio eta aldezte kutsu batez oratzen ditu, beti ere Ipar Euskal Herria turismoari moldatzeko egiten ari zen ahalegin nekagarriaren markoan.

Errea erbesteratutako kazetari umoristaren eskutik ditugu oraindik orain M. Vázquez Montalbán kataluniarrak idatzi dituen "periodismo ameno"-ko aleen antzekoak. Kazetaritza literarioko estilo batez, letra-gizon erromes eta bohemio tipikoaren kritika

ironiko zorrotza egiten du, bide batez goraipatuz horrelako pertsonaia etxekalte gutxi sortu dituen Euskal Herria.

Azpimarratzekoa da aldizkariaren tonu populista orokorra; ikusi, horretarako, aukeratu dituen azpitituluak: "culture populaire"... Oraindik unibertsitaterik ez zuen Euskal Herri horretako jende ikasiek, garai latz haietan etengabeko kezka zuten hori. Euskararen munduan, aldizkariko kolaboratzailea den Basarriren ikuspegia interesgarria da. "Errespetuzko jendearen" arreta ez du bertsolariek galtzerik nahi, sagardotegietan eta horrelakoetan botatzen ziren behar ez bezalako oieskeriak medio. Hala ere, etsitua dago euskal olerkariek oihartzun gutxi lortzeaz, eta herriaren bihotzera heltzekotan bertsoa erabili behar dela uste du. Erdibideko irtenbidea proposatzen du: gizarte gai ardurazkoak tentuz erabiltzea, bertsolariek ahal duten neurri apalean behinik behin; bestelako neurri zuzentzaile batzuk ere aipatzen ditu: plazak utzi, eta zenbait saio (txapelketak...) teilatupean egitea etab[62].

*Gernika*ren ideiak zabaltzeko ahalmena nolakoa zen? Orixek bere irakurletzako zeuzkan 200 erlijio gizon eta 50 ikasi. Errebistak ez zeuzkan gutxi orduko euskal hedabide batentzako. Adierazgarria da F. Krutwig bere hizkuntza erreforma egiteko lehian, aldizkariko euskal produkzioak kontrolatu nahi izana. I. Fagoagari sinetsi behar badiogu Orixeri eginiko gutunean, getxotarrak editorialak eta artikulu guztiak lapurtera klasikoko arauen arabera taxutzea nahi zuen. Bizkaian aldizkaria zabaltzen lagundu zuen, eta banaketa sarea arriskuan jar zezakeen heinean presiobide ez oso goraipagarriak erabili zituen hori lortzeko. I. Fagoagak ez zuen amore eman, ez baitzitzaion zuzen iruditzen eskakizuna, eta istiluak ez zuen ondoren txarrik izan. Pasadizo hauek Orixeren eta I. Fagoagaren arteko gutunerian (2006) aurki daitezke xehetasun handiagoz.

Gernika aldizkariko euskarazko literatura

Literatura aztertzeko metodologia

Aldizkariko gaiak eta geure aukeraketa

Koadernoek %30 publikatu zuten euskaraz. Baten batek esan du diglosikoa dela horregatik. Erantzun liteke euskarazko literatur atalak duin askoak dituela batzuetan. Erdarazko artikuluetan ere badira interesgarriak direnak euskalaritzarentzat. Originalen zein kolaboratzaileen aukeraketa arretatsua nabari da. Hizkuntza aukeratzea bestela egiten zen garai haietan. Orixe eta eskola berekoek gaztelania erabili ohi zuten orain euskaraz publikatuko litzatekeena idazteko. Gogora dezagun F. Krutwigek eman ziola tresnatasun balioa hainbat esparrutan euskarari gaztea zen artean. Folklorekeria hutsa gainditu behar zela ere azpimarratzen zuen orrialde hauetan.

Kanpoko literatoetan interesgarria zaigu Pierre Lotiren figura. Arrazoia da euskal munduaren bere ikuspegia pisuduna izatea euskaldunontzat, eta herri hori islatzen duen *Ramuntcho* eleberria idazle frantses kontsakratuaren gainerako lan exotikoen artean azpimarragarria izatea. Euskaltzaleek arreta handiz irakurri zuten militar frantsesaren sorkaria, nahiz eta ez beti bat etorri idazlearen aukera narratiboekin. Eusko Ikaskuntzak kongresu batean lan hori antzeztu zuen. Idazle honek euskal eta kanpoko kritikoen arreta jaso du[63].

Literaturaren esparruan joerak eta korronteak mugatzen saiatuko gara. Bertsolarien ondoan esteta aurkituko dugu, eta dauden mistikoen artean, kristauarekin batera budista topatuko dugu. Naturaren ikusmolde teozentriko tradizionala ere ageri da.

Errebistan badira hainbat gai gure lanetik kanpo geldituko direnak. 1945eko lehen zenbakiak zioen azpitituluan zer nolako jakintzagaiak artatuko zituen: “zientziak, arte ederrak, historia, etnografia, ekonomia soziala, politika eta humanismoa”, hitzez hitz.

Badira zenbait entsegu-artikulu, Euskal Herriko gaiak jorratzen dituztenak baina eskuarki erdaraz idazten duten eskribatzaileenak direnak. Euskarazko lanetan lekua izan duten heinean jorratuko ditugu gai horiek, nahiz eta arreta mereziko luketen hemen lekurik egin ez zaien idazlan frantses zein gaztelaniazkoak[64]:

- Modernitatearekin batera Iparraldera heldu zen turismoa. M. Legassek, D. Dufauk eta E. Salaberrik frantsesez eta euskaraz, gainbehera datozen ohiturak[65] agertzen dituzte. D. Dufauren lanak iruzkinduko ditugu. M. Legassek herriaren “kretinizazioa” salatzen du, oraintsu I. Bordak *%100 Basque* liburu sarituan ispilatu duenaren haritik; telebistan *Wazemank* umorezko saioan ere antzekoak ikusi ditugu. Oraintsuko Iparraldeko poesian (D. Landartengan...) eta kantagintzan (Errobiren abestietan...) badira ezinegon horren agerpenak.
- Gastronomiaren gaia umorez erabiltzen du “Errea” kazetariak. Azaltzen du etxekoandrearen bertute kulinarioek nola eragiten duten positiboki etxearen eta etxekoen martxan. Nabarmentzen du ondo prantatutako jakiak etxeko jaunaren gogoa nola onbideratzen duen. Generoaren ikuspegitik, honek eta euskal emakumea agertzen den moduak ikerketa aberasgarrietarako aukera ematen dute.
- Folkloreak eta herri-musikak etorkizunean nola bilakarazi behar diren da F. Madina musikariaren solasgaia artikulu batzuetan. Errusiako musikari nazionalisten jardunbidea eredugarritzat dauka. Abisatu egiten du gehiegizko *jatorrismoaren* aurrean: hemen dugun folkloreak inguru-herrietan izan ohi ditu antzekoak. Humanismo unibertsalistaren ildoko aurkikuntzak dira.

Hainbat laudorio jaso dituen errebistak[66] badu zer aprobetxatua, hainbat jakintzagaitik hurbiltzen zaionarentzat.

Filosofiaren arloan, talde editorialak gure tradizio humanistako puntako autoreen memoria berritzen du: Berpizkundeko eta Ilustrazioko figurak eta Iparragirre. Guztiarekin ere, ideologia honen eragina literaturan ere islatzen da. Orixe, F. Krutwig, A. Ibinagabeitia eta J. Etxaideren artikuluak humanismoaren erakusbide argiak dira. Korronte filosofiko horren inguruabarretan sartuko gara literaturarekin eta euskal idazleekin zerikusia duen heinean, ez gehiago.

R. Picavea fundatzaileak zioen lehen zenbakian asmoa zuela gazteen artean pedagogia soziala egitea. Ideologia aniztasuna zen Lagunarteak zaindu nahi zuen balore garrantzitsu bat. F. Krutwig gazteak "Bakea eta tolerantza" izenburuko artikulua argitaratu zuen. Eskuzabaltasun horrek eramango zuen errebista fin gaitz egitera. Garai-giroa ez zegoen prest J. Miranderenak bezalako aburuak onartzeko besterik gabe. Pedagogia hura antiekonomikoa atera zitzaion, sostengua erretiratu baitzioten ingurune abertzale "dogmatikoek"[67]. Ikuspuntu zabal honen berria hobeto izan nahi duenak artikulu ugari topako ditu koadernoen orrialdeetan erdaraz eta euskaraz.

Aipa dezagun E. Salaberri. Apaiz europazale honen euskarazko eta frantsesezko artikuluak bildumatuta daude. Filosofia irakaslearen aburuak ez ditugu esplikatuko, aldizkarian literaturgile xuxen-xuxena agertzen ez delako. *Gernika*n bizpahiru pieza baino ez ditu euskaraz, eta frantsesez badauka artikulu saila irakaskuntza erlijiosoaren eta estatuaren arteko harremanez ari dena. Gainerakoan, *Ene sinestea* liburua publikatu zuen,[68] eta euskaraz artikulu ugari idatzi zituen.

Eredua eta azalpenak

Ohar metodologiko orokor batzuk emango ditugu. Literaturaren historia egiteko, oso komenigarria da kritikak idazlan konkretuak aztertzea. Euskal literaturaren alorreko sorkariei batez ere erreparatuko diegu: olerkiei, narrazio gutxiei eta baita ere entsegu gisako artikuluei, baldin eta euskarazko idazleen lumenak badira.

Kritika literarioa edo literaturaren historia zuzenean ematen duten idazkiak ere kontuan hartuko ditugu. Hizkuntzalaritza zein gramatika alorrekoetan ez gara sartuko, eta beste lan baterako abiapuntu izan litezke, horren zenbait berri eman bada ere jadanik.

Literaturgileak taldekatzeko edo multzokatzeko hurbilketa bat egin nahi dugu, baina aldizkariko testuek ezin dezakete inoren ibilbide osoa ordezkatu. Hala ere, joera nagusi batzuk nabariak iruditzen zaizkigu, urte segida hartarako baliagarriak baino ez badira ere zentzu hertsian. Horrela, belaunaldikatzearen auzi korapilatsuan barnegi sartu gabe hiru multzo begitandu zaizkigu:

A. Lore Jokoen ondorengoak: D. Dufau, I. Larramendi eta J. Aldabe.

B. Gerra aurreko giroaren jarraitzaileak: Basarri, Orixe, A. M. Labaien, I. López Mendizabal, E. Erkiaga... Ekipo honetako batzuek literatura gutxi agertu dute *Gernika*n.

C. Berritzaileak: F. Krutwig, J. Mirande, Iratzeder, J. Etxaide... A. Ibinagabeitia ere, zaharragoa izanagatik, eta heziketa jesuitikokoa izanagatik, talde honetako liderrekin (F. Krutwig eta J. Mirande) harreman estuan eta horien bidelagun agertu zaigu epe honetan. Iratzeder sail honetan dago bera ere gaztea zelako artean, baina ia bakarrik.

Elkartu ditugu antzekotasun zenbait aurkitu dizkiegulako. Taldeak heterogeneoak dira, noski. Gure apalean, testuetatik abiatzearekin batean, autore bakoitzaren zenbait ezaugarri jaso ditugu. J. Zaitegirengandik (1950) mailegatu ditugu berak "Aitzolen belaunaldia" marrazteko erabili zituen J. Petersen-en (1984) ezaugarriak: data biografikoak, zerabiltzan ezizenak, joera eta zaletasun literarioak, non plazaratu zituen lanak, hizkuntza joerak, testuingurua, *Gernika*ko idazkien hizkuntza, eta lehenkien zein errekonozimenduaren datak; ahalik eta datu gehien inguratzen saiatu gara[69].

Nonbait irakurri dugunez, zibilizazioaren historia izan ohi dira kritika literarioaren saio historikoak eta, ildo horretatik, ez da kasualitatea taldekatzeok kronologia linealarekin bat etortzea. Termi-

nologia aldetik, *belaunaldiak*, *ekipoak* edo *taldeak* ziren ez dugu hemen ebatziko. Lerro nagusi batzuk marrazten asmatu badugu, ahalegin guztiak ez dira alferrekoak izan. Horrela, jaiotze-datei so eginda:

A taldea XIX. mendearen bukaeran heltzen da heldutasunera,

B taldea XX. mendearen lehen herenaren bukaeran,

C taldea XX. mendearen bigarren herenaren bukaeran.

Historiak baldintzatzen al du literatura? Badirudi edonola ere edozein gertakari historiko garrantzitsuk idazleak elkartzeko bertutea izan duela. Gerra Zibila izan liteke bat. Guztiarekin ere, hemengo laginek denbora tarte mugatua hartzen dute, baina zantzu hauek balio dezakete une batean egin zena ikusteko. Litekeena da idazle hauen jokabideak gorabeherak izatea aurretik ala ondotik. F. Krutwigek, adibidez, poesia baztertu egingo zuen urte gutxi geroago eta betiko.

Hortaz, banaka aztertuko ditugunak[70] euskarazko idazle oparoenak izango dira, bost ekarpen inguru egin dituztenak, alegia. Kronologiari jarraiki aztertuko ditugu idazleak, eta lanak, plazaratu ziren hurrenkeran.

Kritika tematikoa erabiliko dugu[71]. Kritika mota hau poesiarako da baliagarria batez ere, eta esperimentazio formalagatik zentzua galtzea ez da hemengo kasua.

Hurbilketa honetan zentzu zabalean hartuko ditugu adierazpen literarioak, eta Modernitateak literaturan eragin zituen aldaketa eta berrikuntzen ikuspegitik ikusmiratuko ditugu. Aztertuko dugu O. Paz-ek (1974) jarri zituen parametroak zein neurritan aurkitzen diren koadernoetako literaturan. Horien berri emango dugu segidan.

*Gernika*k bere burua "humanista" gisa definitzen du eta pedagogia sozial bat egin nahi du: Euskal Herria modernizatu nahi du.

Erdi Arotik hona hiru mugarri egon dira Europako historia kulturalean. Berpizkundeko humanismo italiarra izan zen lehena. Aldizkariak XVI.eko euskal figura humanistak errebindikatzen ditu Euskal Herrian bizi izan baitzituzten berrikuntza horiek: Donibaneko Huarte, Azpilkuetako Martin, Zumarragako Juan, Vitoriako Frantzisko, Frantzisko Xabier Deuna eta Karrantzako Miranda. Hurrengo mugarria XVIII.eko Ilustrazio frantsesa izan zen. *Gernika*k Azkoitiko Zalduntxoen planteamenduak bere egiten ditu. Hirugarren mugarria erromantizismo alemaniarra eta ingelesa izan zen (1789-1830): Iparragirreren *Gernikako Arbola* eresia proklamatzen dute erredakzio-taldekoek XIX. mendean.

1802an amaitu eta 1881ean publikatutako J. A. Mogelen *Peru Abarka* izanik ere lehen nobela modernoa, ikusmolde honek literatura era nabarmenean permeatu zezan arte hainbat hamarkada, industrializazioa eta abarrak beharko ziren. Horregatik neurri hori nola bete zen 1950 inguruan aztertuko dugu hemen.

Mendebaldean literaturak eta gizarteak nolako harremanak izan zituzten? O. Paz bide-erakusle hartuta zertzelada nagusiak ekarriko ditugu.

Lan honetan Modernitate berantiarrari lotuko gatzaizkio, hau da, erromantizismoa hasi eta gerokoari. Erromantizismoak Ilustrazioaren kontra egin zuen. Poeta historiaren aurkakoa izango da, eta Modernitatearen aurkakoa; ukatu egingo ditu arrazoi kritikoa, liberalismoa, positibismoa eta marxismoa. Mugimendu iraultzaileek (Frantziakoak, Errusiakoak) erromantizismoaren sostengua izango dute lehen momentuan, baina gero beraren arbuioa jasoko dute. Industria Iraultzak ere ondorio latzak izan zituen langileentzat. Industria iraultza mundu osoan zabalduko zen, eurozentrismo nabarmenez jokatu baitzuten mendebaldarrek nonahi. Aurrerakuntza ez da beti lineala izan, eta iraultza horrek kalteak ere sortu ditu ez bakarrik Europan, ezarri den hainbat lekutan ere bai (O. Pazek Mexico bere herrialdearen kasua aipatzen du).

Poesia modernoak beste tradizio bat jarri du arrazionalismoaren ordez: neoplatonismoa, hermetismoa eta okultismoa hobetsi ditu. Bazterreko filosofia horiek *analogia* erabiltzen dute unibertsoa

azaltzeko: hizkuntza unibertsoaren bikoizketa da. Analogiak arrazionalismoaren eta progresismoaren kontra egingo du. Sinbolistek (Lizardik, Lauaxetak) hortik jo zuten. *Urte giroak ene begietan* lanean, Lizardi naturaz baino honago edo harago den zerbaitez mintzo da: gizakiaren ibilbide biografikoaz.

Poesia modernoaren bigarren ezaugarri nagusia *ironia* da: berak diosku kristautasunak bermatzen zuen ordena kraskatu egin dela. J. Mirande da joera honetakoa.

Eten honen aurretik, erdiguneko tradizioa klasikotasun grekoerromatar neurritsua (*sophrosine*) zen. Erromantizismotik aurrera *kementsua dena* ("lo bizarro" O. Pazen hitzetan) izango da tradizioaren erdigunea.

Modernoa izateak tradizioa ukatzea dakar. Tradizioa da belaunaldiz belaunaldi transmititzea berriak, elezaharrak, istorioak, sineskerak, ohiturak, forma literario eta artistikoak, ideiak, estiloak...

Ukazioaren ondorioz zerbait berria aldarrikatzen da. Hala ere, zaharkina (A. Xahoren sorrera-mitoak, kasu) Modernitatean sar daiteke, baldin eta tradizioa baztertu eta beste berri bat proposatzen badu.

Beste ezaugarri nagusi bat pasio kritikoa izango da. Horren harira, behin betikorik ez, eta etengabeko aldaketa etorriko da: oraina nagusitu egingo zaie iraganari eta etorkizunari. Gaztetasunaren gurtza etorriko da, nahiz eta superstizioaren tankera izan sineskera honek. Aldakuntza etengabeak dakar dena gero eta arinago zahartzea eta historia azeleratzea. Iragana ez da jadanik gure zibilizazioaren funtsa. Kontzientzia modernoa historikoa da.

Denboraren kontzepzio berria XII. mendeko kristau batena ez bezalakoa da. Modernitateak betierekotasuna kritikatzen du. *Gernika*ko zenbait idazle fededun (J. Aldabe eta I. Larramendi) mundu aldakaitzean bizi dira XX.aren erdian, beren bertsoen azterketan azalduko duguna. Denbora iragangaitzaren arketipo horrek, aldaketak edo heriotzak ekar litzaketen kontraesanetatiko babesa dakarkio gizarteari. Historiaren gaineko garaipena zen.

Ironiak, ordea, diosku Jainkoa hil dela, hau da, errebelazioak nagusigoa galdu duela, eta arrazoiak hartu dituela beraren eskumenak. Arrazoiaren ezaugarriak hauek ditugu: kritika, aldaketa, zalantza eta sekuentziazioa, besteak beste. Aurrerantzean perfekzioa ez da haraindian -zeruan- lortuko, hemen baizik eta etorkizunean. Perfekzioa lortzen da lurreko ekintza historikoaren bidez, ez Jainkoarekin bat eginez.

Beste berrikuntza zenbait ere badatoz. Gizaki bakoitzaren errealitatearen ordez, espeziearen errealitate ideala jarri zuten. Izan ere, lege zaharrean gizakiak salbamen indibiduala eskuratzen zuen erlijioaren arauen barnean; orain aldiz gizateriak osotasunean lortuko du aurrerakuntza.

Bestalde, kontenplazioa ez da izango balio gailena, eta bai munduko ekintza. Lanak, aurrerakuntzak eta politikak hartuko dute hurrenez hurren penitentziaren, graziaren eta erlijioaren lekua.

Etorkizuna betegintzarrearen leku hautatua izan, eta gainpreziatu egingo da. Etorkizunak babestuko gaitu Iraganeko izugarrikerietatik eta Oraineko gertakarietatik.

Literaturak gizarte burgesa eta beraren balioak kritikatuko ditu. F. Krutwigek birgauza egingo du bere artikuluetan mundu gerren, industrialismoaren eta Modernitatearen beste akats batzuk aintzat hartzen dituenean.

Erromantizismoak, azkenik, sentiberatasuna eta pasioa berreskuratuko ditu kristautasunak baztertu zituen naturaz gaindiko genio eta izakiekin batera.

O. Pazen teorian berebiziko garrantzia dute bi kontzeptuk: analogiarena eta ironiarena.

Analogia. Analogia da poesia modernoaren benetako erlijioa. Euskal sinbolistek, adibidez, mundu hau beste baten irudikotzat zeukaten. Lizardik izadiko elementuak beste zerbaiten sinbolo egiten ditu: Pariseko txolarrea lekuz kanpo dagoen atzerritarraren adierazpidea da; tximeletak maitatu gabe zahartu diren pertsonen

idurikoak dira. Lauaxetak hemengo munduan harago dagoen beste baten oihartzuna entzuten du. Azken finean idealismoa dago oinarrian. Mitologia kristaua desintegratzean, poetek mitologia pertsonalak sortu dituzte hango eta hemengo filosofien eta erlijioen adabakiekin. Analogian funtsatzen den sinismena izakien eta munduen arteko korrespondentzian oinarritzen da. Poesia analogia gauzatzen den lekua da. Analogiari esker uler dezakegu mundua. Hizkera analogikoa estetikoa da, esaterako J. Miranderena. Hizkera laua, ostera, G. Arestirena edo B. Atxagarena izan daiteke. Jon Kortazar kritikariari zor dizkiogu O. Pazen eta euskal poesiaren arteko hurbilketa hau.

Ironia. Analogiaren barnean dago ironia, beti O. Pazi jarraiki. Hau da, munduaren ulerkortasuna eta erregulartasuna kontrastean dago Jainkoaren heriotzak dakarren ziurgabetasunarekin. Ironiak hilkortasuna du parekoa. Analogiak denbora ziklikoa adierazten du. Ironia denbora lineal errepikaezin eta jarraikakoa da. Ironia sortzen da Jainkorik ez dagoenean, eta beste munduak hemengoa bermatzen ez duenean. Aurrerapenaren ataria da, zeren eta perfekzioa hementxe bertako etorkizunean itxarongo du gizakiak. Ironia erakusten du J. Mirandek bere poemetan. B. Atxagak ere ikusmira bera du. Ez aldiz G. Arestik, utopian sinesten baitu.

Aztertuko dugu bi ezaugarri horiek zein neurritan aurkitzen diren *Gernika*ko idazlanetan. Horrela kokatu ahal izango dugu Modernitateak nolako etenak eta aurrerabideak izan zituen literaturaren historiako epe horretan; behinik behin aztertu dugun laginean. Gai hauek konplexuak dira eta osotasunean aipatutako O. Pazen iturrian aurki ditzake irakurleak.

Honaino, labur bada ere, agerkariko literatura estudiatzeko erabili dugun markoaren deskribapena. Irakurleak ulertuko du ezin ditugula hemen Modernitatearen kontzeptu konplexu honen inguruabar guztiak xehe-xehe azaldu. Beharrezkoa zen, aldiz, azalpen bat.

Goazen beraz *Gernika*ko idazle garrantzitsuenak aztertzera banan-banan.

Lore Jokoen ondorengoak[72]

Sail honetan aurkeztuko ditugu Iparraldeko D. Dufau saiogilea eta Hegoaldeko I. Larramendi eta J. Aldabe bertsolariak. Lore Jokoak alde bietan izan ziren. Hegoaldeko bertsolarietan naturaren eta gizartearen ikuspegi neoklasikoa dago, eta D. Dufauk Iparraldean kezka erromantikoz oratua ikusten du geroa. Aldatzen hasiko den gizarte tradizionalaren lekukoak dira.

J. Aldabe

Ezaugarriak/Idazlea, datak eta ezizena(k)	Argitaratzeko zerabiltzan aldizkariak *Gernika*z gain	Idazkien hizkuntza:
Aldabe´tar Joakin (1893-1971)	*Olerti, Euzko Gogoa*	6 euskaraz

4. taula. J. Aldabe idazlearen datu eta ezaugarriak

Sei bertso sorta plazaratu zizkion *Gernika*k.

J. Aldaberen lanak

"Jaunaren aserrea" (1949)

Natura Jainkoak gobernatzen du, fenomeno guztien gaineko eskua baitu. Ikuspegi teozentriko honek kristau ohituretan zuzenak ez diren herriak kalamidadeen bitartez zigortzen ditu; gerra izan berrien testuinguruan ulertu beharreko apokalipsiaren ikuskizun berritua. Gizartea aldatzeko ahalegin arrazionalik ez da planteatzen.

Mundua mundu denetik balio izan duen esplikazio hau historiatik erabat kanpora dago. Aurrerakuntzarik ez dago, eta eskema apokaliptiko bera errepikatu egiten da.

“Arrats zorionekua” (1950)

Naturak gizakia poztu ere egiten du: arratsaldeko isiltasuna, lasaitasuna, errekaren murmurioa, ohiko natura (huntz-orria, saguzaharra, txorikumeak habian, umeen loa), eta egunez lan egin eta gero, biharamunean eguzkiak ekarriko duen poza.

Naturaren erdiko marko kostunbrista. Oreka neoklasikoa da, ez kezkarik ez barne-zimikorik, denak eusten dio denari, eta ez dago pitzadurarik errealitate horretan.

“Beti aurrera” (1951)

Urte berri egunean munduari uko egitera gonbidatzen du irakurlea. Aberastasunak baztertuta, beti iraungo duten haziak ereitera bultzatzen gaitu.

Perfekzioa “goi mall ontasunian” dago: kontenplazio horrek zorionera garamazke.

Errealitate jainkotiarrak kontenplatzea munduko ekintza eraginkorraren aurretik doa.

“Uda berriya” (1950)

Esker ona erakusten dio Jainkoari bertsolariak udaberria bidali duelako lurrera. Naturarena da aldaketa bakarra, eta duen ziklikotasunak egonkortasuna damaio gizadiari. Egonkortasun horrek erakuskariak ditu: otsoari diotso bertsolariak ardi otzanak ez beldurtzeko; erleak lorez lore; txoriak kantari; sagarrondoak loretan; kukua eta kilkerra isildu gabe, eta goldea soroetan ereitea prestatzen.

“Ta, zuk, Jaun on andik aurrera
ongi dakizu zer egiñ.
Nai dezun eran jostatzen zera
aiziakiñ eta euriakiñ.
Bedeinka itzazu gure lur aldek
zure esku ongilliakin”

Larridurarik ez behin betikoa den mekanismo honetan. Gizartea apenas irudikatzen du Gipuzkoako Orion eta Frankoaren bakearen azpian bizi den J. Aldabek. Egoera politikoak intimismorako eta aszetismorako aukera ematen zuen; Espainiako literaturan ere bide horiek jorratu zituzten orduko idazleek.

“Negua jun da” (1951)

Aurrekoaren parekoa da. Natura ziklikoa erakusten duen bertso sorta bukolikoa da.

“Aita!” (1951)

Etxeko barne bizitza enmarkatzen da bertso-sail honetan. Arrantzaleak gizon bezala bere legeak bertan beteko ditu itsasotik etorrita. Amaren ahots narratzaileak Ama Birjinari eskaintzen dio sendi guztia.

Joakin Aldabe. Laburbilduz

Bertsolariak lehen frankismoaren barnetik idazten du. Hemen ere gizarterik ez da ageri, umeak eta mutil koskorrak izan ezik. Salbuespena dira langileak betiere beharrari lotuta: nekazaria eta arrantzalea. Lehen sektorean gaude. Gizakiak bizimodua egiteko dituen barrutiak lana eta intimitate pribatua dira. Kanpoko mundua, aldiz, natura da; natura pozgarria ala haserrekorra izan daiteke.

Solaskideak dira Jainkoa eta Amatxo Andra Maria. Sekularizazioa urrun dago. Mundua ez doa aurrera, betikoan dirau. Ez dago historiarik, ezta etorkizunerako asmorik ere.

Gernika aldizkariaz

Dominique Dufau

Ezaugarriak/ Idazlea, datak eta ezizena(k)	Ikasketa-maila	Zaletasun literarioak eta literaturaren kontzeptu komunak.	Argitaratzeko zerabiltzan aldizkariak Gernikaz gain	Testuingurua	Idazkien hizkuntza:
Dominique Dufau (1880-1956)	Notarioa.	Beste aldizkari batzuetan agertutako artikuluen gai adierazgarriak ditu hauek: Senpereko anekdotak; pilotariak; Eguberriak; Angelus, kantu, dantza eta irrintzinak; etxeko arnoa, gapelua (le béret); euskaldun zirtoa (humour basque).	*Gure Herria, Eusko Jakintza, Agur.*	Eskualtzaleen Biltzarreko diruzaina.	8 euskaraz; 2 frantsesez.

5. taula. D. Dufau idazlearen datu eta ezaugarriak

D. Dufauren lana

"La basqauise et les traditions" (1949)

Idazlearen frantsesezko artikulu hau aintzat hartzen dugu zerikusirik baduelakoan gainerako beraren euskarazko produkzioarekin. Bertan, euskaldun prototipikoaren tasunak inguratzeko orduko literatura ustiatzen du : bertso herrikoiak, P. Lhanderen *Mirentxu*...

Emakumeak semeari irakasten dio tradizioari eusten (kantak, dantza onestak, hizkuntza, bertsoak, irrintzia, otoitza...). Euskaldunak Euskadirentzat (sic) eta Euskadi Jainkoarentzat.

Harrotasunik erakusten du:

> "Le Basque n´ôte son béret que devant Dieu à qui va son adoration eta sa gratitude de l´avoir fait naître au Pays Basque".[73]

Irudi heroiko hau A. Xahok erein zuen, esanez nazio hau Europako zaharrenetarikoa dela, bere hizkuntza logikoenetarikoa; testuinguru honetan gizarteak euskaldun banakoari askatasuna goren graduan ematen dio. Gainera, nazioarteko ikerlarien arreta merezi izan du euskalduna den orok. Ikuspegi mitiko hori literatura mota batean arrunta bihurtu zen.

Euskal festek, Lore Jokoek, irudi hau estetikaren mailara jaso zuten[74], eta lehen aldi batean begitarte alaia jartzen zioten nortasun honi. J. M. Hiribarren, J. B. Elissanburu, J. Barbier eta P. Lhande dira irudi hori zabaldu duten beste idazle batzuk.

Tradizioa, P. Bidarten arabera, frantsesez zetorren modernizazioaren kontra altxatutako murraila zen. Indar kontserbatzaileek Eliza jartzen zuten jendearen eta beraren hizkuntzaren tutore[75].

Arroztea zen D. Dufauren ustez euskaldunek irauteko zuten arriskua. Izan ere, tentaldiek eta ohitura berriek mehatxu egiten zuten.

Egileak berak agertzen du bere burua A. Xahoren zorduntzat, “le sang d’ Aitor” aipatzen baitu euskaldunen laudorioak egiterakoan artikulu honetan.

“Ilhunduratik argira” (1949)

Denbora ez zen igarotzen Euskal Herrian:

> “Eskual Herria Munduaren bazter bat da, adinik gabeko bazter bat, -nork dezake erran noiztik den Euskaldunaren lurra?-, bazter pullitenetarik bat, bainan ilhunduraren lainoek, bertze tokiak bezala, itzaltzen ari dutena”[7].

Arestiko nortasun epiko alai hark lekua utziko zion euskaldun zintzoaren irudi tristeari. Modernitatea laikoa da; indar kontserbatzaileek eta Elizak iraunarazi nahi izan duten mundua atzerantz egiten ari da. Hegoaldeko gerra ere, herriari egindako eraso deitoragarria izan zen D. Dufauren sentiberatasunerako. Azken puntu honi dagokionean, *Eskualduna* aldizkarikoak ez zituen irizkide Eskualtzaleen Biltzarreko D. Dufau notarioak. Izan ere kazeta horretako kontserbatzaileak Frankoren “soldadu” kristauen alde jarri ziren. Soldadu hitzak berarekin zekarren irakurleen gogora I. Mundu Gerrako soldadu frantsesen ohorea eta prestutasuna. D. Dufau ere ondo katolikoa eta kontserbatzailea zen, baina legezkotasun errepublikanoaren aldekoa.

Arbasoengandik datorren haria hausteko zorian dago. Euskararentzat ere hondamendia aurreikusten zuen, eta mezu apokaliptikoa zabaltzen du:

> “Ongia eskarniatua da. Gaizkia nagusituz doa”

Mundu gerra bukatu berriaren aztarnak ageri dira, Modernitateak goia jo du:

> “Munduaren bazter hertsi edo zabaler behako bat ematen duenari bethetzen zaizko gogoa eta bihotza herstura lazgarri batez”[77].

D. Dufauk baikortasun mezua zabaldu nahi du haatik, eta Gernikako Arbolaren sustrai sendoen analogiarekin irudikatzen du mantendu behar diren sinisteen sendotasuna, arbolaren sustraiek ekaitzari aurre egin ahal izango diotelakoan.

“Garruzeko eguna” (1949)

Eskualtzaleen Biltzarrekoek *euskaldun fededun* (sic) gisa ospatu zuten urteroko batzarra. Meza entzun zuten denek bazkaldu aurretik, eta, orduan ere, apaizak errepikatu zuen “ohiturei jarraitu behar zitzaiela eta balentria zoro, asko ager-modu, usai berri eta atzei bortizki buru egin behar zaiela”.

Buru argituek euskalduna deitzen dute betikoan irautera berrikuntza bortitz eta etengabean dagoen testuinguru batean.

“Amacho”(1950)

Kontuan hartzekoa da idazle honen izkribuen baitan emakumeek hartzen duten leku handia. Emakumeak ohituren *begirale*ak dira, hainbatetan azpimarratzen duenez: dela emaztekiaren, dela amaren, dela amattoren irudian. Badirudi kontserbatzaileagotzat zituela, edo menera errazagotzat, edo elizkoiagotzat, edo zentzudunagotzat.

Gizarte modernoan ez bezala, seme-alabak gurasoen bizimodu bera izatera deitzen ditu tradiziozale honek. Bere ustez poztekoa da belaunez belaun irautea modu eta jokamolde aldagaitzak.

> “Gazteak funts berak sustengatzen ditu. Zer zoriontasun Amattorentzat!”[78].

Hala ere, gerlek eta kalamitateek itzulipurdikatu egin dituzte tokiak, gauzak eta jendeen gogoak. Esperantza jartzen du Jainkoaren eta Gernikako Arbolaren baitan.

Amattoren (amonaren) figura deskribatzean, gizartearen ikuspegi etnografiko-museistikoa ematen zaigu: ezkontza-ohiturak, herri-erlijioa, lanbide tradizionalak, janzkiak, ohi bezalako ofizioak (nekazariak, apaiza, emigratuak)...

Erronka berrien aurrean barne-bilketa tematia predikatzen du, sinismen aldagaitzaren inolako arrakalari erreparatu gabe.

"Ganichen makhila" (1950)

Bere eskubideak harro defenditzen dituen euskaldun burgoiaren sinboloa da makila. Zaldun arrotzak zehatzen ditu Ganix euskaldun jatorrak tresna horrexekin, euskal hizkuntzaz trufatu direlako. Gogoratu dezagun turistak trumilka ari zirela zabaltzen Iparraldean sasoi horretan. Horrez gain, Ameriketara joaleak ere ez ziren gutxi, ahultzen ari baitzen nekazari-estamentua. Kontserbatzaileak gainbehera gelditzen saiatzen ziren. Euskalduntasuna eta euskara bera ere aldaketaren kontrako txerto eta hesiak ziren. "Buru argituek" kezka zuten euskaldunek arima galduko ote zuten ingurumena aldatuta, dela frantsestearekin dela Ameriketako tentaldiekin, emigratu egiten bazuten. Euskal gizartean behinik behin gizakiaren ongizate morala bermatzen zuen Elizak.

Mitologiako numenak herritar arrunta laguntzera datoz kontakizun honetan. Laminek oparitutako makila eskuan, Ganixek arrotzak eta Erregeren gudarosteak bentzutzen ditu eta euskara *eskola handietan* irakastea exijitzen dio Erregeri.

Etorri erromantikoa badu idazleak, mitologia herrikoiak zein Xahoren mitologia asmatuak erabiltzen dituen heinean. Baina euskaldunek dituzten zailtasunen aurrean bururatzen zaizkion irtenbideak sinboliko samarrak dira (Lamiek emandako makilaren laguntza), edo gurari hutsen alorrekoak. Ingelesez *wishfull thinking* esaten zaiona, hau da, desioak errealitatearekin nahastea. Gernikako Arbolaren sustraien sendotasuna gogoratzean, fede kontenplatibo hutsean geratzen da ekintzara deitu gabe.

Nolanahi ere tunantea zen arotz protagonista bihurtuko da makilagile fin eta euskaldun duina. Ahaleginaren kultura zabaldu nahi du autoreak parabola honekin.

"Ganichen ordainbidea" (1950)

Euskaldunari trufa egiten zioten erdaldunek. Orain, aldiz, omena berreskuratu du. Nola?

- jakintsuek euskara ikertzen dute.
- diasporan ere etxeek euskal izenak dituzte.
- pilota munduan zehar hedatu da.
- txapela (*gapelua*) handiek eta txikiek jartzen dute.
- euskal kanta eta dantzak zabaldu egin dira.
- agintariak euskal makilaren jabe egin dira.
- etxeko osagarri euskaldunak (oihalak, baxerak, oroipenak, janariak, saltegiak, dirutegiak...) hobesten dira.
- Ganix euskaldunari "oroitgarrizko besta" egin diote idazle, neurtizlari eta jende osteak.

Euskaldun gutxietsia ohore artean hartzen dute Lore Jokoetan. Turistak ere azaltzen dira horrelako jaietan.

Beste hizkuntzalari batzuek *Gernika*n bertan eskatzen zutenaren aldean, nahiko aterabide eskasa da. R. Lafonek[79] ezinbestekotzat dauka soziolinguistikaren datuak aintzat hartzea hizkuntza biziberritzeko; F. Krutwigek antzera dio. Ohoreaz gain euskarak sostengu sozial prestigiotsua behar du, eta gizarte modernoan kokatu behar du balio mundukoien bitartez: lana, prestigioa, ofizialtasuna, aberastasuna eta abar. R. Lafonek eta F. Krutwigek erregistro guztiak behar dituela hizkuntzak azpimarratzen dute.

"Ikhas euskara" (1951)

Zertan oinarritzen du D. Dufauk bere deia?

I. Euskara mintzaira zaharra da. Mendeak iragan arren osoki gurea da. Estatismoa eskaintzen dio hizkuntzari aldakuntzaren eta aurrerakuntzaren aurrean.

II. Gurea da. Askatasuna eta indibidualismoa ez dira kontuan hartzen.

III. Jainkoari mintzatzeko egokiena da. San Frantses Jatsukoak, egun oroz, Jainkoarentzat zeuzkan bihotz eta xede altxatze kartsuenak euskaraz egiten zituen. Erlijioa zalantzan jarriko denean, ordea, ez da bermerik izango beraren aterpeko hizkuntzarentzat.

IV. Haur-haurretik ikasten da. Hizkuntza etxe eta herri zokoetan zabalduta dago.

V. Arbasoen mintzaira da. Belaunaldien arteko ezberdintasunak gero eta garrantzitsuagoak izango dira, eta berrikuntzak asimilatzen jakin behar du hizkuntzak bizirauteko.

Guztiarekin ere, D. Dufauk hizkuntza gaurkotzeko kezka dauka, eta herriaren mordoilokeriaren aurrean ere lexiko-sorkuntza bideak erakusten ditu.

D. Dufau. Laburbilduz

Higikortasun sozialik gabeko gizarte zaharkitu bat iraunarazi nahi du D. Dufauk. Estatusa lortu egiten da gizarte modernoan, eta ez da jaiotzatik behin betirako jasotzen. Honek hizkuntzarako ere balio du. Badaki, beste aldera, hizkuntzari bide berriak ireki behar zaizkiola: unibertsitatea, estandarizazioa, izen ona ematea berari... Ez zen alferrik Eskualdunen Biltzarreko partaidea.

Ilhundura eta goibeltasunaren menpe bizi den gizarteari itxaropena eman nahi dio. Programa horretarako Hegoaldeko zenbait sinbolo bereganatzen ditu: Arbola, *Euskadi* hitza...

Bere gogoko gizarte eredugarria Elizaren inguruan eratuta dago. Karisma eta belaunaldiz belaunaldi jasotako ohiturak ditu nagusi. *Amatto*ren nagusitasuna datza ondorengoei balioak komunikatzeko duen abilezian.

D. Dufaurengan badago boterea legitimatzeko zailtasuna, arrotzek iraindu egiten baitute euskalduna. Bere ekuazioan eta Ganixen

irudian, euskalduna tunante izatetik langile fin izatera igaroko da, baina euskaltasuna galdu gabe.

Historiarekin auzi larria dauka D. Dufauk. Etorkizuna ilun ikusten du bi arrazoirengatik: bi gerra hurbilak eta kolokan dagoen nekazari-mundua. A. Xahoren iragan mitikoak, Gernikako Arbolak eta erlijioak ematen izan diote zentzua orainari. Lehenaldiak behar lioke orainari trenpua eman.

Hala ere, gutxi-asko aurrerakuntza posible ikusten du lauso artean. Euskararen politika eskatzen du batetik, eta, bestetik, lana jartzen dio Ganixi zentzabide gisa penitentzia erlijiosoaren ordez. Ez da turismoaren aurkako amorratua, baina euskalduna nagusi nahi luke bere etxean.

Iñaki Larramendi

Ezaugarriak/ Idazlea, datak eta ezizena(k)[80].	Ikasketa-maila.	Zaletasun literarioak eta literaturaren kontzeptu komunak.	Argitaratzeko zerabiltzan aldizkariak Gernikaz gain.	Idazkien hizkuntza:	Noiz hasten publikatzen? Lehenkiak? Noiz obra guztiak argitaratzen? Errekonozimendua.
Larramendi´tar Iñaki (1874-1960). **-Bera´tar bat.** **-Larramendi´tar Iñaki.**	Goi mailako ikasketarik ez.	Ortodoxia erlijiosoa. Bidasoa inguruko paisaia abesten du, bertako gizakiak eta euskara.	Jon Bilbaoren bibliografiaren arabera, inon ez gehiago.	7 euskaraz.	Euskaltzaindiaren kide urgazlea, Azkue Euskaltzainburu zenean.

5. taula. D. Dufau idazlearen datu eta ezaugarriak

I. Larramendiren lanak

Sei bertso-sorta argitaratu zituen koaderno hauetan.

"Euskaldunak izan gaitez" (1951)

Euskararen egoera kaskarraren aurrean bertsolariak bere atxikimendu osoa adierazten dio. Baztertu egiten dute etxe eta eskoletan, eta horrela jokatzen dutenei barkatzen lagun diezaiola eskatzen dio Jainkoari.

Boluntarismo nabarmena erakusten du dioenean euskara nahi duela bere eguneroko eta bizitzako une guztietan. Euskal Herriko edertasunak euskarak bezainbat erakartzen du bertsolaria:

"Sarritan zait bururatzen

Zeruetan ote naizen"

Gainerako euskaldunak beren burua euskaldun aitortzera bultzatu nahi ditu.

Jarrera optimista antzua delakoan gaude, inolako jardunbiderik ez du proposatzen-eta. Barkamena eta pozaren adierazpena: dena kontenplazioaren alorrean geratzen da. Ironiarik ez dago, mundua ondo eginda dago; oztopo bakarra da Jainkoari laguntza eskatu beharra euskararen kontrarioei barkatzeko, ez besterik.

"Ama eta aurtxoa" (1951)

Seaskako haurraren eta amaren arteko harremanak marko batean islatzen dira. Eszena intimista da. Amak haurra amets beltzetatik babesten du amultsuki, aipatu besterik egiten ez diren etsaien beldurrez baitago. Orduko gizarte problematikoaren alegoria ulertu behar al da, umearen ikara ulertzeko? Arerioak dira kanpoan, eta irtenbidea amaren altzoaren babesa da. Testuinguru politiko hartan, hizkera bikoitza eta zehaztugabea baliabide ezaguna zen.

Kostunbrismoa dugu koadro estatiko honetan. Ez dago gizartea aldatzeko ahaleginik. Baina umearen ikarak irudimenezkoak al dira soilik?

Zeruko aingeruek ere pozarren ikusten dute haurraren eta amaren arteko harremana.

Ez dago ironia modernoaren aztarrenik, erlijioak munduaren koherentzia eta sendotasuna bermatzen du. Lurrekoaren ordain hobezina zeruan dago. Azken finean, denak beti bezala jarraitzen du.

"Erlas-txoriyak" (1950)

Animalien fabula da eta, alegia guztiek bezala erakutsia du: txori txikiek ez diete erakusten esker onik gurasoei habia utziz geroztik.

Esker onaren bertutea predikatzen da. Jainkoak, gurasoek eta lagun hurkoek mesede egin digute, eta zorra kitatu behar diegu. Irakaskizuna ateratzen du ohiturazko koadro batetik abiatuta.

Analogia erabiltzen da. Ez dago ironiarik, mundua zuzena da hainbat onura ekarri baitizkigu. Arazorik egonez gero, konponbidea aszetikoa da; nork bere burua atondu behar du gauzen ulermena arteztеko. Kanpoko mundua aldatu eragiketa izpiritualez egiten da. Kontenplazioa hobesten da akzioaren aldean.

"Gutxikin poztu zaitea" (1951)

Gazteen ohiturak zuzendu nahi ditu bertsolariak. Bizitza ona edo *eudaimonia* klasikoa lortzeko bidean, gazteari erakusten zaio osasuna hobesten diruaren aldean. Gazteari mundu honetako harrokeriaz gaztigatzen dio, eta esaten dio zeruko esperantzan egotea besterik ez dugula. Betegintzarrea haraindian dago; hemengo martxa aldatzerik ez dago. Munduan ez dago aurrerakuntzarik, zeren eta gauzek betikoan iraungo dute.

Zaharrak gazteari aholkua ematen dio, ez baitago etenik ez berrikuntzarik denboraren joanean. Zaharra eredugarria da. Zuzen ala oker, gaztetasuna ez da balio nagusia oraindik.

Guziarekin ere, *izatea*ren eta *edukitzea*ren arteko dilema humanismoan zehar zabal kurritzen duen solasgaia da[81]. Esaten zaiguna da edukitzeko gogoak jar gaitzakeela bizitza eta urteak alferrik galtzeko bidean. Herri-filosofiako pasarte bat da.

"Nere azken egunak" (1951)

Heriotzaren aurrean edadetuak hartzen dituen ondo hiltzeko asmoak dira. Paradisua zain dauka eta han dago perfekzioa: "animak bakia/ gorputzak asia". Hangoa hemengoaren analogikoa da.

Pitzadura ironikorik gabeko sinesmen sendoa nahikoa da zahartzaroak dituen noraezak gainditzeko.

"Nere aitortza eta asmuak" (1951)

Erlijio katolikoaren Pazko errituen azalpena. Artzainak bere ardiak zaintzen ditu, ez dago progresioaren beharrik, esku onetan dago dena.

"Jesus aurtxori agur" (1951)

Bizitzak duen garraztasuna onetsi egiten da, Jesus haurrak bere egiten du-eta. Nork bere egoera hobetzearen ardurarik ez da susmatzen; konformidadez bizitzeko deia da.

"Zeñen polita da Berá" (1953)

Bertsolariaren sorleku eta bizilekua Arkadia da: polita, eskolan ikasleak onak dira, aire garbia dago, bazterrak ederrak dira. Alaitasunean bizi daiteke.

Gatazkarik gabeko gunea da Bera. Harmoniatsua eta egonkorra. Nitasunak ez du inolako gorabeherarik jasaten denak leku zehatza baitu armonia honetan, ezin egon baita ustekaberik

Laburbilduz. I. Larramendi

I. Larramendik Landako ingurumena dakarkigu bertsoetan. Neurriak bertsolarien eitekoak dira: neurkera silabikoa. Hau da, ez

da olerkigintza erritmikoa, poeta erromantikoek (ingelesek eta euren eraginez koaderno hauetan J. Mirandek, ikusiko den bezala) usatzen dutena.

Islatutako mundua aldakaitza da. Ez dago ez historiarik, ez sekuentziarik. Erlijioak dena orekan mantentzen du. Bertute aristotelikoak dira jokabidea taxutzeko tresnak: garraztasuna eramatea, esker ona, amaren maitasuna, heriotzaren osteko bizitzan izan beharreko itxaropena, diru-zalekeriaren arbuioa...

Kanpoko munduan eragiteko gurariririk ez dago. Berrikuntzarik ez, eta denak bere horretan dirau.

Klasikotasun greko-latindarraren bidetik eratutako mundu ikuskera da. Erromantikoen nia nekez agertzen da. Natura abegitsua da, esan genezake *beatus ille* topikoa gogoratzen dela Berako herriaren ebokazioan. Perfekzioa haraindian dago, eta hemen garraztasuna etsipen onez onartu behar.

Lore Jokoen ondorengoak oro har

Erlijioaren itzalpean dagoen gizarte aldakaitza maite dute hirurek.

Lore Jokoen giroko idazle hauengan etxean gauzatzen den amatasun modu bat errepikatzen da.

D. Dufauk ezinegonez ikusten du gerraondoko gizarte hura jasaten ari zen aldaketa; lehengoan irautea da funtsean erremedioa. Errebindikazio minimo batzuk formulatzen ditu, halarik ere. Dekadentea izanagatik, D. Dufauk erakusten du etorkizuneko apustuekiko sentiberatasuna; horregatik eta gai mitologiko paganoen erabileragatik Erromantizismoaren berri baduela ikusten da.

Hegoaldeko bi bertsolariak pribatutasun hutsaren eremuetan bizi dira. Iparraldekoa, aldiz, nolabaiteko eragin soziala izaten saiatzen da.

Nitasunik ez da nabari hiru idazleon pertsonaietan. Politikarik ez, erlijioak betetzen baitu esparru hori.

Gerra aurreko joeren jarraitzaileak

Bigarren talde honetan hiru idazlek hartuko dute gure arreta: Basarrik, Eusebio Erkiagak eta Orixek. Gehiago dira *Gernika*n molde honetakoak, baina batzuek ez zituzten literaturaren inguruko lanak argitaratu hemen. Azken hauetan emankorrenen artean ditugu I. Lopez Mendizabal eta A. M. Labaien; hizkuntzaren inguruko lanak argitaratu zituzten. Bi horien fitxa deskriptiboak 3.3 atal honen bukaeran emango ditugu.

Orixek bere aldetik ekarpen ugari egin zituen aldizkarian, baina gehienak hizkuntzalaritza edo gramatikaren alorrekoak dira. Esan dezakegu hiru euskarazko artikulu paratu zituela *Gernika*rako, eta jaso egingo ditugu. Autore honek arreta patxadatsua izan du jadanik euskal kritikaren lanetan.

Iñaki Eizmendi, Basarri

Ezaugarriak/Idazlea, datak eta ezizena(k)	Ikasketa-maila	Literatura-zaletasun eta kontzeptu komunak	Argitaratzeko zerabiltzan aldizkariak	Hizkuntza joerak	Joera politikoa	Idazkien hizkuntza:	Noiz hasten publikatzen? Lehenkiak? Noiz obra guztiak argitaratzen? Errekonozimendua
Eizmendi, Iñaki (1913-1999) - Basarri	Azpeitiko eskola	Ahozko bertsolaritza, Uztapideren lankidea. Bertsolaritza duintzeko asmoa. Hizketa txukun eta aberatsa; errespetuzko jokabidea.	*El Día, Zeruko Argia, Euzkadi, El Pueblo Vasco*, gerraurrean. Gerraostean: *Eguna, Gudari, Euzko Enda; Gure Herria, Arantzazu, Anaitasuna, Goiz-Argi, Euzko Deya, Egan, Ekin, Tierra Vasca, Herria, Agur, La Voz de España, El Diario Vasco, Karmel*...	Hizkuntza zuzena, txukuna: kazetaritza. Herri-kiroleko kronista.	Ertzaina izandakoa Errepublikan. Gudaria.	5 euskaraz	18 urte zituela hasi zen idazten. 1935ean bertsolari txapela. 1984an ohorezko euskaltzain. *Nere Bordatxotik* liburua 1991ean.

7. taula. I. Eizmendi idazlearen datu eta ezaugarriak

Bost bertso-sorta publikatu zituen aldizkarian.

I. Eizmendi, Basarriren lanak

"Euskal baserriak" (1949)

Baserriak ez dira bizileku soilak, balio-sorta baten sinboloak baino. Izan ere, hizkuntzaren, arrazaren eta ohituren gordailuak dira. Modernitateak balio mundukoiagoak ditu: aurrerakuntza ekonomikoa, lan-baldintza egokiak, aisia...; landa inguruko baserriak iragangaitzak dira eta betikoak:

"Gure oituren ispillu garbi
oraindik zuek zerate.
Ala izatea komeni zaigu,
mundua mundu den arte"[82]

Berrikuntzarako lekurik ez. Bakarti eta otoizka egotea daukate bertan jaiotako zaharrek bezala: isolamendua aldaketaren kontra. Eredugarriak zaharrak dira. Gaztetasunaren gurtzarik ez dago, zuzen edo oker gizarte modernoetan egin ohi denaren kontra. Belaunaldiz belaunaldi igarotako balio sakratuak gurtzen ditu bertsolariak, erlijioa besteak beste. Gizarte kapitalistaren eta burokraziaren inpertsonaltasunik ez da ageri.

Ingurumen sozial hau akats gabea da, ahistorikoa: irribarretsua eta zoriontsua, herrietako nahaspila eta zaratatik urrun.

Landa eremuko bizimoduaren buruaskitasuna aurkitzen izan da gaztelaniazko literaturan ere; hor ditugu *El villano en su rincón* (Lope de Vega), *Oda a la vida retirada* (Gebarako Antonio Anaia), eta abar. Euskaraz, E. Erkiagak eta Orixek erabili dute topiko hori.

Gizarte aurremodernoetan, karismak autoritatea oinarritzen du, eta zehazki baserriak dira abizenen eta herri-izenen sehaska; horrez gain "Euskal Herria zeruraino jaso duten gizonak" ere bertan sortu dira.

Gerraren ostean eta industrializazio desarroilistaren aurretik baserriko ekonomia berme bat zen gizarte deprimituaren erdian. Aldaketaren kontra, landa eremuari murrua altxatzeko eskatzea nostalgiaren adierazgarria zen. Basarrik gainbehera aurreikusi egiten zuen:

"Euskal baserri maite laztanak,

arren, zutikan zaudete"[83]

"Arrantzaleak" (1949)

Lanbide honetakoak ohoratzen ditu bertsolariak, lehenago baserritarrak bezala. Euren bizimodu gogorraren irudi errealista ematen du. Aurrerantzean ere horrela jarraitu beharko dute; irakurlearengandik maitasuna eta ohorea jasoten badute ere, baldintza laboralen hobekuntza progresistarik ez da kontenplatzen. Gogortasuna goxatzeko edo saihesteko arrazionalizazio saiorik ez dago.

"Aurrerantz ere jarrai zazute
lengo era jatorrean.
Amabirjiña bitartekotzat
zuen oitura zarrean"[84]

Edonola ere, arrantzaleen mikrokosmosa ez da euskal bertuteen gordailua, baserritarrena ez bezala, errealismoa gailentzen baita.

"Itsas ertzeko kontuak" (1950)

Gorputzaren gurtza deitoratzen du bertsolariak. Kristau zuzentasunaren kontrakotzat dauka andreek hondartzetan duten "apenas" oihalik gabe agertzeko modua.

Denboraren iheskortasunarekin lotzen du fenomeno hau:

"Gaur gaztetasun osoan eta
biar bagoaz gainbera.
Zerbait gerala uste degu-ta
utsaren urrengo gera.
Naiz eta orain dituzutenak
bixtara pozik atera...
Etzerate iañ arro egongo
¡emendik ogei urtera!"[85]

Epe laburreko hedonismo gaizki ulertu baten salaketa da. Gizarte modernoak unean uneko momentua hobesten du, ez baitago maiz epe ertainera xederik jartzeko astirik.

Historikoki, ordukoak dira hondartzetako zenbait aldaketa. Sexuak bereiztea eskatzen zuten arauak bertan behera geldituko ziren. Turismoa Hegoaldera ere iritsi zen, eta iraultza sexuala ekarriko zuen; hasierako zantzuak hemen ditugu. Albornoza erantzita egon zitekeen hareatzan.

Basarrik bat egin zuen apezpikuekin, laxokeria honen kontra mintzatu baitziren publikoki[86].

"Atzerriko bizitza" (1951)

Erbesteratuek Frantzian inor gura ez zituen lanbideetan aritu behar izan zuten. I. Eizmendik bere esperientzia kontatzen digu: Landetan ibili zen pinuak mozten. Atzerritarrei egiten zitzaien abegi kaskarra adierazten du.

Konponbidea Euskal Herri idealera etortzean dakusa. Espainian ere, haatik, gobernuak derrigortutako lanak egin beharra izan zuen jaioterrira bueltatu aitzin. Hemen konponbideak bilatzen dira, alegia, Euskal Herrira itzultzea. Etsi-etsian egoera onartzea ez da aurreikusten.

"Itsasoa aserre" (1951)

Dirudienez, urte honetan itsasoa zakartu egin zen Donostia aldean, eta zenbait triskantza egin zituen. Ikusi ditugun beste pieza batzuetan bezala, lotu egiten dira naturaren haserrea gizakiaren bekatuekin:

"Zure mugak aintzat artu ez:
¡or egin degu pekatu!

Gero kastiguz bialdu dezu
gugana hainbat olatu.
Gizonak inbiri asko du eta,
Jainkoagatik barkatu,
oraindik bizi nai genduke eta,
etzaitez ola zakartu"[87]

Naturaren jokabideak gizakiaren portaera moralarekin du zerikusia. Kausa-ondorio oker honengatik ez balitz, pasarte hau kontzientzia ekologistaren aitzindaritzat har liteke. Ordea, dena geratzen da bekatuaren eta barkamenaren gurpil antzuan, eta kanpokoan inolako eraginik izan gabe.

Basarri. Laburbilduz

Basarrik oin bat iraganean du eta bestea aldatzen datorren gizartean. O. Pazek esan zigun poesia modernoa ez dela beti bat etortzen aurrerakuntza modernoarekin, nahiz eta dagokion garaiarekin solasean jardun. Bertsolariak badaki salatzen gehiegikeria, berarekin topo egiten duenean: lan baldintza gogorrak, natura bortxatua, hedonismoaren errazkeria. Ironiarekin ikusten ditu jokabide batzuk.

Baina bere utopia ez du ahazten: nekazari-mundu tradizionala non zoriona eta bakea aurkitu ahal diren. Sinesmen erlijiosoak oreka iraunarazten du. Galdetzekoa da idealizazio honi jarraitzeko modua noiz arte ikusten izan dion bertsolariak

Eusebio Erkiaga

Ezaugarriak/Idazlea, datak eta ezizena(k)	**Ikasketa-maila**	**Literatura- zaletasun eta kontzeptu komunak.**	**Argitaratzeko zerabiltzan aldizkariak**	**Hizkuntza joerak**	**Joera politikoa**	**Idazkien hizkuntza:**	**Noiz hasten publikatzen? Lehenkiak? Noiz obra guztiak argitaratzen? Errekonozimendua**
Eusebio Erkiaga (1912-1993) **-Erkiagarre**	Peritu-ikasketak.	Lauaxetaren sinbolismoa hasieran, Parnasianismoarekin nahasteka. Herrikoitasuna poeman eraketan eta idazkeran. Moralismo kutsua eta ideologia literaturaren gainetik. Ohitura-eleberria eta idilioa (*Arranegi*,1950). Lehendabiziko lirikotasunetik, poema ideologikoagoetara; J. R. Jimenezen irakurketa berantiarra.	*Yakintza*, *Euzkerea*, *Antzerti*, *Euzkadi*; *Eguna*, *Ekin*. Gerraostean *Olerti*, *Karmel*, *Egan*, *Gure Herria*.	Herrikoitasuna, Lekeitioko herrihizkera.	Existentzialismoaren kritiko, molde zaharrekoa.	7 euskaraz Aitzolek eratutako Eusko Olerti Egunen oldarpean hasi zen idazten. Euskaltzain oso 1963an. 1988: Eusko Jaurlaritzako	Letretako Merezimenduzko saria.

8. taula. E. Erkiaga idazlearen datu eta ezaugarriak

Hiru olerki, bertso-sorta bat eta hiru artikulu atera zituen.

E. Erkiagaren lanak

“Bethi gose” (1951)

Olerki mistikoa lapurtera klasikoan idatzia. Jainkoarekiko solasa da. Eguna barnebilduta igarotzen du gauera arte, Jainkoa hurbil sentitzen duen unera arte.

Gizartea ez da ageri: “lanari nagoko, zut, jende artean”. Lanetik kanpo ez dago elkarreragin sozialik. Barne-esparruko gorabeherak dira.

Hala ere, ez dira sentipen hauek oreka greko-latindarraren ispilu. Ezinegon existentzialista ikusten da hemen, adierazpide batzuetan. S. Kierkagaard existentzialisten aitzindaria ere kristaua zen:

“Zerumin bizi bat, Iaungoiko gosea,
gizonak barrenean dadukan lezea;
alperrik bilhatu laket eta atsegin,
lehia min horren asetzea ezin”[88]

Politikaren ordez, erlijioa. Jainkoa bada, baina artegatasunak bere horretan jarraitzen du. 1951n E. Erkiagak kezkak izan zituen J. P. Sartreren filosofiari buruz[89], eta urte berean Agustin Deunaren *Aitorkizunak* dituela jarraibide zioen; existentzialismoa arbuiatzeko, doktrina epikureo gaitzesgarriarekin berdintzen du. Gaitzespena herri-filosofiaren haritik dator, zeinak epikureismoa txerrien atsegin bilaketa baldarrarekin identifikatzen duen.

Gerra aurretik sortzen hasitako E. Erkiagak berritze ahalegin herabeak egiten ditu, bai gaiaren aldetik eta bai hizkeraren aldetik. F. Krutwigek proposatutako arau ortografikoei jarraitzen zaie: silaba bukaerako -rr- (*barrneari, idorrtu*...); kontsonante osteko hasperenketa (*bilhatu, bethean, laphurretan*...); ohi duen lexiko bizkaierazkoa ere ekialdeko hitzek oratzen dute (*zitu, so egin*...); sintaxia ere aberasten du (*egiteke*).

Poemaren antolakuntza erlijio liburuetako egunean eguneango otoitzak (“Orduen liturgia”) egiteko ordutegiak gogorarazten dizkigu. Goizean hasi eta gaueko errezora arte kristauak bazekien zein otoitz zehatz egin orduz ordu. Olerkian goizetik gauera arte poetaren ibilbide izpirituala ematen da.

Funtsean, ironia erromantikorik ez dago; nolabaiteko mistikoen *gau iluna*ren fasea igaro beharra bai Jainkoarekin batzeko bidezidor estuan. Mistikoek Jainkoarekin bat egiteko etapen artean bati “gau iluna” ziotsoten. Otoizlariak ezaldia eraman behar zuen berriz Jainkoaren ukitua sumatu aitzin. Barneko leizeagatik ere, zeruko *zituak* edo fruituak ugari datozkio.

Gizaki honi buruz zer esan? Eguneroko bere lanera-itzulia egiten duena da langile hau. Aurrerapenak ez dio kezkarik sortzen, egunean zehar barnebilduta baitago besteekiko sorgor. Gauean Jainkoaren grazia isurtzen zaio, eta benetako bizitza du hori. Mundutik aparte bizi den pertsonaia da.

“Euskararen hel-oiua: Unamuno zuzen othe zan? (1952) eta “Erabiltzeke, ez dugu euskara lantzen ahal” (1953)

Lehen artikuluan, idazleak F. Krutwig euskaltzain berriaren asmoekin bat egiten du. Nahitaezkoa iruditzen zaio hizkuntza soziolinguistikoki aupatzea eta kulturarako doitzea.

Erradiografia errealista egiten du: unibertsitate falta, euskaldunak duen harrokeria ikasketen aurrean, argitaratutako liburuen urritasuna... Korpusaren eta estatusaren normalkuntza eskatzen du.

Ekintza arrazionalak aldaketa eragin dezakeela uste du. D. Dufauren jokabide mitologiazalea gainditu egiten du. Poztasun immobilistatik harago joan nahi du, eta aurrera begira gizarte euskaltzaleak eman dituen pausu errealak jartzen ditu eredu gisa: *euskal-irakasgua* jarri dute Iruñean, *Egan* aldizkaria atera da, bertsolari-gudua egin da Donostian, Bilboko Atheneu Berriko gazte batzuk euskara ikasten ari dira, liburu aipagarriak atera dira (Orixerenak, S. Mitxe-

lenarena, J. Etxaiderena, Amilaitzena). F. Krutwigek proposatzen duen Euskaltzaindia berritzearekin bat egiteko eskatzen die euskaltzaleei.

Argumentu ez-materialistak ere erabiltzen ditu euskararen alde. A. Tovar hizkuntzalari espainiarraren aipua dakar:

> "Ama bakoitzak irakats bezaie bere haurreri hizkuntza zahar bikain hori. Españaren harrogailu dena aintzinako gauzen iakitekotz jakintza-giltz".

Bigarren artikuluan euskara erabiltzea behar-beharrezkoa ikusten du biziko bada. Zientzia arloan egin daitezkeen aurrerapenak arbuiatu gabe, "etimologiñoetan" jendeak eskuarki ematen duen denbora gehiegizkoa iruditzen zaio. Huskerietan ibili gabe, gaixorik dagoen euskarari sendagaiak eman behar zaizkio. Medikuaren eta gaixoaren arteko harremanaren analogia jartzen du hori adierazteko. E. Erkiagaren alegoria horretan, herriko mediku apalak hobeto sendatu zuen herriko emakume zabala mediku udatiar andana batek baino.

Leihoan (1953)

Leihoaren atzean zalduna noiz iritsiko luzaro zain egon ondoren, emaztegaiak jakingo du zalduna beste andre batez senartu dela. Prozesu hori guztia zaldiak hurbiltzen eta urruntzen egiten duen apatxhotsaren bitartez adierazten da.

Olerki honek ez du bat-bateko bertsolaritzaren neurkera, eta lapurtera klasikoz idatzita dago. Erdi Aroko iruditegia erabiltzen du, eta alde horretatik tradizio berri bati ekiten dio Idazteunetik bestelakoa; horren adierazpidea da zaldun giroa.

Ironikoki erabiltzen du maitasunaren gaia, idiliorik ez dago; euskal balada lirikoen airekoa izan daitekeen arren, hemen sujeritu besterik ez da egiten harreman sentimentala.

Generoaren aldetik emakumearen rol pasiboa nabarmena da.

Sinbolikoki uler daiteke "maitearen" itzurtze hori. Ildo horretatik, gertakari konkretua errealitate orokorragoen irudia bihurtzen da: emaztegaiaren alferreko itxarote kezkatia hainbat egoeraren analogia da.

"Amaren itzala" (1952)

Bertso-sorta honek irakatsi morala ematen digu. Zatituta dauden euskal neba-arrebei amaren itzalpean batzeko deia luzatzen die. Hizkera mendebaldekoagoa darabil aurrekoetan baino; sinbolismoa familiaren arlokoa da, egunerokoa, ez urrutitik ekarria.

Hegoaldean bizi direnen artean, E. Erkiaga da lehena gerrako gatazkaren gaia ukitzen: berradiskidetzeko gonbitea da.

Euskal Herria ama da. Eta maternalismo horrek haserreak urtzeko boterea izan dezake. Berriz ere, karisman oinarritutako aginpidea dugu, gizarte tradizionaletan ohi zenez. Analogia dakusagu amaren sinboloan, eta aipatzen duen bigarren mailako "Arbola maitearen", hau da, Gernikako Arbolaren irudian gauza bera. Ironiarik ez dago, ez dago nitasunaren adierazpenik.

"Iparragirre´kin solasian" (1953)

Gernikako Arbolaren sortzailearen figura berreskuratu nahi du kanta horren ehun urtegarrenean. Iparragirreren biografia osoa egiteko premia ikusten du E. Erkiagak.

"Gabon othoi" (1953)

Egutegi katolikoan urte-garai horri dagokion otoitza da. Beste edozein urtekoa izan zitekeen denboraren antolaketa ziklikoari dagokion bezala.

E. Erkiaga. Laburbilduz

E. Erkiagaren olerkigintza sinbolista da. Idazle katolikoak saio laiko banaka batzuk baditu aldizkari honetan: "Leihoan" eta "Amaren itzala"

Errepublika sasoian hasi zuen ibilbidea, eta 1950eko buelta honetan berrikuntzetara egokitzeko ahaleginak egiten ditu: lapurtera klasikoa erabiltzen du eta nolabaiteko kezka existentzialista erakusten du. Hala ere, ortodoxia ez du baztertuko, eta poema katoliko konbentzionalak egingo ditu.

Aipagarria da duen kezka soziolinguistikoa; hizkera batuaren alde egiten du, eta errealitateak egoeraren larritasuna estalgabetzen dio. Konponbideak nondik etor daitezkeen aurreikusten du, diagnostikoa zuzena baita.

Orixe

Ezaugarriak/Idazlea, datak eta ezizena(k)	**Ikasketa-maila**	**Literatura- zaletasun eta kontzeptu komunak**	**Argitaratzeko zerabiltzan aldizkariak**	**Testuingurua**	**Idazkien hizkuntza:**	**Noiz hasten publikatzen? Lehenkiak? Noiz obra guztiak argitaratzen? Errekonozimendua**
Nikolas Ormaetxea (1888-1961) -Espuru -Orixe	Jesuitetan; Loiolan Nobiziadua; Burgoseko "La Merced" ikastetxean bi urtez klasikoak; Erretorika Burgosen; Oñan hiru urteko Filosofi ikasketak.	Tradizio klasikoa. Mistika. Polemikak hauekin: Aitzol, Lauaxeta, Barrensoro, P. Lafitte, S. Mitxelena. Kritikatu zituen hauek: F. Krutwig Txillardegi, Joseba Intxausti.	*Euzko Gogoa, RIEV, Egan, Eusko Ikaskuntzaren Deya, Yakintza, Euskal Esnalea, Euskal Erria, Yakintza, Gure Herria, Euskera, Gernika.*	Lagunak: Lizardi, A.M. Labayen, J. Zaitegi. J.M. Estefania eta R. Olabide jesuitak adiskide eta gidari izan zituen. Azkue lankide izan zuen; A. Ibinagabeitiaren eta J. Zaitegiren lanak laket zitzaizkion. Gizon eta idazle. gisa, Lizardi onetsi zuen.	18 gaztelaniaz; 8 euskaraz.	Jesusen Bihotzaren Deyan hasi zen. Euskaltzain 1959an; Lizardi eta Olerti sariak 1961ean. Idazlan guztiak 1991ean argitaratu zizkioten.

9. taula. N. Ormaetxea idazlearen datu eta ezaugarriak

Orixeren euskarazko lau artikulu iruzkinduko ditugu; erdarazkoak ez dira literaturaren edo pentsaeraren eremuetakoak. Hizkuntzari buruz Orixek dituen hainbat iritzik –"Comentarios a un artículo de *Gernika*"[90], "Ciencia y práctica de nuestro idioma"[91], "Cultismos pedantería y barbarie"[92] artikulutakoek– eta anitz arlotako beste batzuek P. Iztuetaren (1987) eta P. Goenagaren (1999) arreta jaso dute.

Orixeren lanak:

"Gizabidea" (1950)

Orixek Europako historia egiten du eta baieztatzen du hamaseigarren mendean kristau-bide ederra baztertu eta gizabide hutsera jo zela. Horrela erantzuten du aldizkariko talde eragileak egiten dion humanismoaz iritzia emateko gonbitea jaso eta gero. Gorrotoa die "humanismo, civilización, cultura" hitzei. Bere ikuspegia puntu hauetan azaltzen du:

I. Baserritarrek zein kaletarrek harremanetarako gizalegea (*cortesía*) zaindu behar dute.

II. Asteasuko Agirreren ereduari jarraiki, gizaki *landua* eta *landugabea* bereizten ditu. Ez dago ados idazten zueneko sasoian bultzatzen zen *jakitea* lantzearekin. Hori baino premiazkoagotzat dauka ohitura onetan gizaberritzea. Gizaki egin zenak (Jesukristo) gizaberritu du gizakia inork baino hobeto.

III. Gizabiderik zuzenena Jainkoaren legeko hamar aginduetan dago.

IV. 1950eko testuinguru internazionalari so, herriak zein bere muga barruan gelditzea da giltza. Herriek bakea lor dezaten denek bestearen eskubideak ezagutu behar dituzte.

V. Gizakiari dagokionez, orokortu egin den indibidualismoaren kritika egiten du:

"Guztiak NI bihurtu gera. BESTE esaten zaien oiek bukatu dira. Ni ta ni, guziok ni, gauzak antolatzeko alderdi txarra"[93].

VI. Idazteuneko Sodomaren eta Gomorraren pasadizora jotzen du. Jainkoak kontua atera zuen zenbat zintzo zegoen hiriotan suntsitu ala ez erabakitzeko. Artikulugileak ere zintzo gutxi aurkitzen ditu bizilekuan, mezatara doazenak gutxi baitira, eta doazen guztiak ez baitira zintzoak.

VII. Eskola kristauaren ikaskizun garrantzitsuena da anaia-arrebek elkar maitatzea.

Bi egoeren arteko analogia dugu, alegia, Bibliakoa eta gaur egunekoa. Ironiarik ez dago, oinarri erlijiosoak denaren zentzua bermatzen du-eta.

"Ziñets begiak" (1950)

Artikulu honetako gogoeta A. G. Sertillanges josulagun frantsesak liburuetan egiten dakien pasarteen antzerakoa da[94]. Liburu bat baino gehiagotan idazle frantsesak hamar minutuko meditazioak egunero egiteko bazka ematen du.

Dioenez, gizabide kristauak badaezpadako uneak bizi ditu. Konparazio baterako mutil meatzari baten kasua dakar: Jesukristoren entzuterik duen galdetzean misiolariak, diotso ez duela ugazaba horren meatzean lan egin oraindik.

Gainera, Elizaren hierarkiak eta apaiz batzuek gerran izan zuten jokabidea aitzakia da zenbait kristau hoztu daitezen, tamalez.

Sinesteak politika alorreko ondorio onak ditu: lapurretak, lizunkeria, heriotza eta elkar ezin ikusia saihesten ditu.

Azkenik, kristautasuna oraingotzeko premiarik ez du ikusten, eta epelkeriaren kontra zintzotasun bipil eta borobila aldezten du.

Kristautasunak eskaintzen duen bizitzaren filosofiak J. Zumarraga, J. S. Elkano, Loiolako Inazio, eta F. Xabierren heineko gizonak sortu ditu. Sinestegabe harroei maila hori lortzeko kapaz izango ote diren galdetzen die, eta baita ere sostengu hori gabe erdietsiko ote duten lorpen esanguratsurik.

"Ezinbestean (Andima´ri)" (1953)

F. Krutwigen olerki budista bat aitzakia hartuta, Orixek A. Ibinagabeitiari gomendatzen dio horrelako berrizaleekin ez elkartzeko, gizabide hori ez baita balekoa, beraren iritziz.

Orixe. Laburbilduz

Inguruan gailentzen ikusten duen sekularizazioaren aurrean berrikuntzarik gabeko fede katolikoa berresten du N. Ormaetxeak.

Jakintzaren aurrerakuntza bigarren mailakotzat dauka hobekuntza moralaren aldean. Esan dugun bezala, gizarte modernoak ekintza lehenesten du hobekuntza moralaren ondoan.

Ilustrazioaren goiburua den *sapere aude* (ausartu hadi jakitera) bezalako deiak hotz uzten dute; *zibilizazio*, *kultura* eta kideko izenek zer pentsatua ematen diote, kristautasunik gabe bizitzera garamatzatelako.

Etika kristaua bizitzako gidarik hoberena zaio, historian bezala gaur egun ere.

Ironiarik gabeko munduan bizi da, munduaren neurria erlijioa egiten du-eta.

Bestalde, Orixek egiten duen indibidualismoaren aurkako aldarria liberalismoak demokrazietan bultzatzen duenaren kontra doa.

Isaak López Mendizabal eta Antonio Maria Labaien

Bi autore hauek ere gerra aurreko giroaren jarraitzailetzat daukagu. Koaderno hauetan ez zuten apenas literaturarik edo entsegurik argitaratu. Ikuspegia borobiltzen lagun dezaketen neurrian euren zenbait datu jaso ditugu taula banatan.

Isaac López Mendizabal.

Ezaugarriak/Idazlea, datak eta ezizena(k)	Ikasketa-maila	Literaturaren ikuspegia	Argitaratzeko zerabiltzan aldizkariak	Hizkuntza joerak	Joera politikoa	Testuingurua	Idazkien hizkuntza:
Isaac Lopez-Mendizabal (1879-1977)	Tolosako Eskolapioetan ikasia. Filosofia eta Letretako lizentziatura eta doktoregoa; Zuzenbide lizentziatura eta doktoregoa.	Euskara sustatzeko argitalpenak: *egutegia*, *dotrinak*, *Otoitzak*, *Manual de Conversación castellano-euskera*, *Zenbakiztia*, *Euzkel-erdel biztegia*, *Umearen laguna* irakurtzeko metodoa, *Xabiertxo* eskola liburu arrakastatsua.	*Euskera*, *BIAEV*, *Annuario Alamanaque vasco*, *Eusko Jakintza*, *Euzko Enda*, *Euskal Esnalea*, *Euzko Gogoa*, *Euskal Erria*, *Munibe*, *Eusko Jakintza*. Buenos Aireseko *Euzko Deyaren* sortzaile. Ekin argitaletxea zabaldu zuen.	Bere jarduna hizkuntzalaritzaren ingurukoa izan zen Gernikan.	Foruzaletasunetik abertzaletasunera. Euskaltzaletasun erromantikotik euskaltzaletasun militantera. Lehengo Gipuzku Buru Batzarreko kide (1908). Tolosako zinegotzi abertzalea. EBBko buru (1931-35).	Tolosako euskaltzale taldea gehienek EAJ alderdian ardura-karguak zituztenak: Lizardi, A. M. Labaien, J. Eizagirre, Aitzol, D. Ziaurriz. Euskaltzaleen biltzarrekoa (1901)	7 euskaraz; 4 gaztelania.

10. taula. I. Lopez Mendizabal idazlearen datu eta ezaugarriak

Antonio Maria Labaien

Ezaugarriak/Idazlea, datak eta ezizena(k)	Ikasketa-maila	Literaturaren ikuspegia	Argitaratzeko zerabiltzan aldizkariak	Hizkuntza joerak	Joera politikoa	Testuingurua	Idazkien hizkuntza:	Noiz hasten publikatzen? Lehenkiak? Errekonozimendua
A. M. Labayen (1898-1994) -Vitoria, Benito -Aspaldiko	Tolosako Eskolapioetan ikasia eta Zaragozako Komertzio Eskola Nagusian ere bai.	Antzerkigintza, itzulpenak, biografiak, artikuluak, kritikak, euskara batuaren inguruko liburuak. KA. Kardaberaz, J. A. Mogel, Tx. Agirre, A. Onaindia, E. Erkiaga, L. Akesolo, Abeletxe, A. Zubikarai, I. Eizmendi gustura irakurtzen zituen.	*Eusko Jakintza, Gernika, BRS-VAP, Pyrenaica, Euskal Esnalea, Euskal Erriaren alde, Euzko Gogoa, Munibe, Yakintza, Karmel, Argia, Zeruko Argia, Gure Herria, El Día, Goiz Argi, Olerti, Egan, Antzerti, Eusko ikaskuntzaren Deia, Berrizaleak.*	Euskara batuarekiko kritiko; hasieran arbuiatu arren horren aldeko gertakarien indarrez jarrera aldatu zuen.	1931n EAJko Tolosako zinegotzi; 1936ra arte alkate; 1937 Euzko Jaurlaritzaren ordezkari zenbait kongresutan.	I. López Mendizabalekin Antzertin jardun zuen. Lizardiren, Orixeren eta Aitzolen laguna. Orixeren albazea. K. Mitxelenarekin gutunketa sarria. Bixente Latiegirekin harreman estua. Basarriren miresle.L. Villasante eta Zurutuzaren goraipatzaile. Latxaga eta Arizmendiarrieta estimatzen zituen, batuaren auziaren inguruan.	6 euskaraz; 1 gaztelaniaz.	Gazterik hasi zen. Teatro osoa euskeraz (I, II eta III), 1977. 1964an Euskaltzain oso.

11. taula. A. M. Labaien idazlearen datu eta ezaugarriak

Gerra aurreko giroaren jarraitzaileak oro har

Lehengo erlijio zaharrean iraun nahi dute. Garaikideak dituzten zalantza eta aldaketei uko egiten diete. Moralismorako joera dute.

Orain arte aztertu diren idazlanetan, bi topiko errepikatzen dira maiztasun handiagoz: naturan eragiten duen Jainkoaren haserrearena eta ama babeslearena. Idazleen aukera honek lotura du Mendebaldean bizi zen egoera prekarioarekin. Gerrak eta airean zegoen mehatxu nuklearra gizakiaren jokabide makurraren ondorio gisa ulertuz gero, Jainko zigortzailea da gizakiak merezi duena. Amaren figura, aldiz, hondamendiaren erdian dagoen eta hutsik egiten ez duen babesa da.

Humanismo kristaua da autore hauek defendatzen dutena. Garai berriko zalantzen aurrean lehengoa berresten dute, Orixeren kasuan nabarmen oso. E. Erkiagaren kasuan beharrezkoa da *Gernika*tik kanpo argitaratu dituen idazkietara jotzea ikusteko existentzialismoa arbuiatzen duela, adibidez. Beraren apustua ere lehengoari eustea da.

Ez dira ironia darabilten idazleak, bai ordea mundua zentzuzkoa dela uste dutenak. Erlijioa eta etika kristaua errealitatearen bermeak dira. Analogia erabiltzen du talde honetako poetak (E. Erkiagak). "Bethi gose" poeman adibidez:

"Zerumin bizi bat, Iaungokiko gosea
gizonak barrnean dadukan lezea"[95]

Gosearen metaforarekin Jainkoarengana iristeko guraria adierazten du. *Barneko leizea* kontzientziari bestela deitzeko era da. "Leihoan"[96] gizonaren zain dagoen emakumearen irudia beste egoera batzuen analogiaz uler daiteke. "Amaren itzala" bertsoetan ama uler liteke Euskal Herriaren irudi gisa, denok batzen gaituen zera alegia.

Berritzaileak

Gazteak batez ere sartu ditugu ekipo honetan. Adiskidetasun harremanak zituzten beren artean. Zilegi bekigu A. Ibinagabeitia nagusiagoa ere hemen kokatzea. Gero Guatemalara joango zen *Euzko Gogoa* atontzera Orixe eta J. Zaitegirekin; heziketa jesuitikoa zuten berak bezala eta *Gernika*ko gazteen guztiz bestelakoak ziren, baina bolada honetan tratu estua zuen A. Ibinagabeitiak J. Miranderekin eta F. Krutwigekin. J. Etxaide, aldiz, sinestuna zen aurreko bi horiek ez bezala; baina, bestalde, aldizkariko literatur txataletan ez ezik eleberrietan ere pertsonaiei tankera errealista ematen jakin zuen (*Joanak joan (1955)* nobelan, adibidez)

Iratzeder

Autore mistikotzat hartu ohi da Jean Diharce. Genero honek duen ala ez duen eginkizun sozialaz mintzatu dira adituak. Batzuen iritziz, mistika ekintza bideratzeko tresna da, eta, horrela, mistiko handi batzuek eraginkortasun zuzena izan dute gizartean: Avilako Teresak edo Loiolako Inaziok, esaterako.

Honako honetan mistiko gazte honek zer nola ikusten zuen gizartea haztatuko dugu (4 olerki). Otoitzaren alderdia ukitzen duten olerkiek beude bere horretan, beraz; ez dira iruzkinduko orain.

Ezaugarriak/Idazlea, datak eta ezizena(k)	**Ikasketa-maila**	**Literatura- zaletasun eta kontzeptu komunak**	**Argitaratzeko zerabiltzan aldizkariak**	**Testuingurua**	**Idazkien hizkuntza:**	**Noiz hasten publikatzen? Lehenkiak? Noiz obra guztiak argitaratzen? Errekonozimendua**
Diharce, Jean Marie (1920-2008) -Iratzeder	Apaiz ikasketak.	Herri kantak; *Gure Herria*ko artikuluak. Sinesmena eta euskara lotzen.	*Aintzina*, *Gure Herria*, *Olerti*, *Euzko Gogoa*, *Gure Herria*, *Eusko Jakintza*, *Egan*, *Otoitzlari*, *Pariseko Euzko Deya*, *Euskera*, *Herria*, *Aintzina*.	Aintzina aldizkarikoak: M Labegerie, Legasse anaiak, P. Lartzabal, P. Xarriton; Hegoaldekoon miresle: Aitzol, J. Eizagirre, T. Monzon, Oxobi (Eskualzaleen Biltzarrekoak). I. Lopez Mendizabal editorearen lagun. Pierre Narbaitz.	10 euskaraz.	Aintzinan hasi zen. Euskaltzaindikoa 1962an.

12. taula. J. Diharce idazlearen datu eta ezaugarriak

Iratzederren lanak

"Berritz ere" (1949)

Tradizioaren aginpidea beretzen du poetak euskararen alde egiteko: mintzairetan lehena da, eta amattoren soa bezain garbia eta urdina. Jainkoaren Mintzoa ere hizkuntza horretan jaso du. Euskal kantuek zoratu egiten dute.

Poetaren nitasuna azaltzen da ametsez eta karrez Jainkoarengana joateko.

Ohoratua ikusten du hizkuntza gazteen plazetako dantzen bitartez.

Lore Jokoen inguruko ideiak daude hemen: adierazpide folklorikoak estimatzea (kantak eta dantzak), euskaldun-fededun ekuazioa...

Nolanahi ere mehatxua sumatzen du arrotzengandik (eskola erdalduna).

Errebindikazio historizista egiten du: erromatar eta moroei garaitu zien bezala garaituko du orain ere euskarak

"Haitz-pean" (1950)

Olerkariak euskal lurraldearenganako sentimendu telurikoa adierazten du. Naturak olerkia egituratzen du, baina gizarte ostenduta dago olerki aberkoi honetan. Jendea anaitasunezko ospakizunean agertzen da soilik:

"Zatozte, euskal-anaiak, dugun dantza eta kanta

Eta, munduaren maitez, elgar mintza ta maita"[97].

Gernikako Arbolaren eta gurutzearen kontenplazio gozatsua eta pozgarria dugu hemen. Mundutik bereiz bizi den mistikoa ageri zaigu.

"Zenbat gazteri" (1953)

Iratzeder II. Mundu Gerran soldadua izan zen. Han sentitzen zuen herrimina adierazten du. Bueltan, jaioterri paregabean bihotza altxatu egiten zaio, baina gazte-lagunei oharra luzatu beharrean dago: arrotzak nagusituko dira bertokoen diru-egarriagatik, turismoa zabaltzen ari baita. Euskara eta Fedea gal daitezen beldur da; haatik, ez die ukatzen kanpotarrei udan etortzeko duten zuzena.

Aldaketaren aurrean alternatiba egingarri eta eraginkorrak iradoki ordez moralismoan kukutzen da.

Iratzeder. Laburbilduz

Pozez betetakoa da Iratzederren abertzaletasuna. Mehatxuak ditu euskarak: eskola, turismoa eta dirua.

Euskara aurrerakuntzarekin adostu nahian, turismoa ez du guztiz ukatzen. Olerki hauetan euskal anaitasuna ospatzen da; zalantzazkoa da, ordea, jokabide horrek izan dezakeen eragin soziala bere soilean. Euskararen mistikari helduleku soziala falta zaio.

Hala ere, euskararen egoera zein den ondo daki, eta hiztunaren egunerokotasuna ezagutzen du. Horregatik bere ikuspuntua gizartearen sozializazio prozesuak (eskola) eta merkatuaren bilakaera (turismoa) kontuan hartzen dituena da. Ez du haraindian bilatzen konponbidea, eta errealitatea aldatu nahi du.

A. Ibinagabeitia

Ezaugarriak/Idazlea, datak eta ezizena(k)	Ikasketa-maila	Literaturaren ikuspegia	Argitaratzeko zerabiltzan aldizkariak	Hizkuntza joerak	Joera politikoa	Testuingurua	Idazkien hizkuntza:	Errekonozimendua
Andima Ibinagabeitia (1906-1967) -Elentxu ...	Batxilergoa Tuteran, Loiolan nobiziatua; han, klasiko greko-latindarrak maisu beraren formazioan. Oñan filosofia. Teologia eta Zuzenbide Kanonikoa Marneffe-n. Ez zen ordenatu.	Erotikari bideak zabaldu, N. Etxanizekin batera; Salbatore Mitxelenak ere saialdiak egin zituen. Itzulpena landu beharra zekusan. Existentzialismoa hurbildik ezagutu zuen, baina funtsean filosofia kristauari eutsi zion.	*Euzko Gogoa, Pariseko Euzko Deya, Alderdi, Eman, Irrintzi, Euzko Gaztedi, Zeruko Argia.*	Gipuzkera osotua; batasunaren premia nabaritzen zuen. Ez zen proposatu zioten bezala, lapurtera klasikora bildu.	EAJ. Komunismoa faxismoa bezainbat gorroto zuen. Kristaudemokrata.	J. Zaitegi, Lauaxeta, Iñaki Goenaga, F. Sarobe, Plazido Mugika, L. Sagastume, R. Argarate, Korta anaiak jesuitetako formazio garaian; J. Mirande; R. Olabide maisu.	8 euskaraz.	1961 euskaltzain urgazle.

12. taula. A. Ibinagabeitia idazlearen datu eta ezaugarriak

Zortzi hitz-lauzko lan argitaratu zituen koadernoetan.

A. Ibinagabeitiaren lanak

"Idazle zârrak" (1951)

B. Etxepare lehen euskal idazlea gogoratzen du. Eredugarritzat dauka, bere bulko eta nahikariak estali gabe ematen baititu. Humanismo greko-erromatarra kritikatzen du. Nia adieraztea ezinbestekoa zaio euskal literaturari, neurtitz arimagabeko eta elkorrak egitera kondenatuta jarraituko ez badu. Lizardi autura ekarriz eta berarekin bat[98], euskara balio mundukoien espresiobidea izan dadila nahi du, eta ez beti errealitate garbiena.

Euskal olerkigintza inguruko hizkuntzetakoekin homologatu nahi du: tradizioaren berrikusketa egiten duenez gero, modernoa da horretan.

"Euskal liburu baten mendebetetzea" (1951)

Kritikan zehar dabilen esana da, ideologia kontuetan aurrerakoiak direnak hizkera arloan kontserbatzaileak direla, eta, alderantziz, kontserbatzaileak berrizaleak direla hizkera kontuetan.

A. Ibinagabeitia hizkera klasikoaren aldekoa dugu. Ikusi besterik ez dago E. Intxauspek idatziko (1851) lexikoa kimatzen duen duen modua:

> "Norbere izkelgiari itsatsiegi ez dugu bear. Onetan ezkero, aurrerapiderik ezin gentzake egin euskal bidean. Egun, gure artean idazle gallen diranak, erro-errotik ezagutzen dituzte izkelgi guztiak"[99]

Modernitateak eskatzen duen tradizioaren berrasmatze arrazionala bultzatzen du A. Ibinagabeitiak, ez bakarrik eduki poetikoaren sailean, baita forma linguistikoaren alorrean ere.

"Arbola bat: Duvoisin eta Arrese-Beitia" (1952)

Artikuluak foruen denboretako utzikeria linguistikoa salatzen du, ez baitzen hizkuntza aurrera joan orduan. Arbasoak lotan zeuden axolagabe eta goxo arbolaren azpian: euskaraz jardun arren auzietan gaztelaniaz baino ez zuten idazten. Arrese Beitiak atera zituen lozorrotik, beharrezko astindua eman baitzuen.

Bestalde, Otxandioko santugilearen erromantizismoa zirrimarratzen du:

> "Arrese olerkari ugaria izan zenuten, itsasobetekoa esango nuke. Gaur egunean aren poema eta neurtitzak autuegi aurkitzen ditugu. Romantikuen aupa-bidetik oldartzen zen. Ua ere aldiko seme; beraz, garai artako olerkari arrotzek balia oi ziren kera ta rimaz usuenik baliatzen zan"100

A. Ibinagabeitiaren kritikak etorkizunean dauka jomuga; egoera hobegarria da taxuz eta tentuz jardunez gero, ez dago itxaropena balizko beste mundu batean jartzeko premian. Aurrerazalea da.

"Mende berriko miraria" (1952)

A. Ibinagabeitiak Israelek hebreera berreskuratzeko egin duen ahalegin arrakastatsua miresten du. Hilda zegoen hizkuntza jakintza arloan ere erabilgarria izan dadin lortu dute. Pozgarria deritzo ezagutzeari euskaren egoera berean dauden hizkuntzek izan dituzten arrakastak berreskuratze lanetan.

Horren harira erdainkuntzaren ohitura hebraikoa kontatzen du. Kontatzen du nola mutiko jaio berriari egiten dioten zirkunzisioaren ebakuntza, eta inguruko erritu eta ospakizun sozialak. Atala idazle hebrear batek egindako nobelaren pasartea da, eta euskaratuta dator.

Gaur egunean Israeleko estatuak eta gizarteak egin duten politika linguistikoa aintzatesten da artikuluan.

Erdainkuntzaren tradizioa ekartzea exotismo ukitua iruditzen zaigu. Tradizioa hebraikoa deskribatzen da, eta ez dirudi oso arrazionala denik mutikoari halako estutasunak pasaraztea. Edonola ere, Europako ikuspuntutik ikusita A. Ibinagabeitiak egiten duen bezala, nortasun etniko baten erakusle izan daitekeen ohitura da

"Kultur bideetan" (1952)

Artikulu hau F. Krutwigek proposatutako lapurtera klasikoaren ingurukoa da. Euskara zeregin jasoetarako gai bihurtu nahian dabilen *Euzko Gogoa* goraipatzen du: amestu ere ezin ziren gaiak eman zituen euskaraz.

Oro har F. Krutwigek sortu duen polemika onuragarritzat dauka, eta azken helburu gisa hizkuntzaren batasuna lortzea jartzen du.

Hizkuntza gizarte aurreratu baterako prestatzeko premia agertzen du A. Ibinagabeitiak hemen.

"Olerkarienean" (1953)

A. Ibinagabeitiak elkarrizketa egin zion J. Miranderi Parisen. Elkarrekin lan egiten zuten, eta irizkideak ziren sarri; Parisen biltzen ziren hainbat euskaltzale: erbesteratuak (A. Ibinagabeitia eta F. Krutwig) zein Iparraldekoak (Peillen anaia biak eta J. Mirande). Laburbil ditzagun J. Mirandek A. Ibinagabeitiari elkarrizketa hartan esan zizkion gauza batzuk:

Neurtitzak ozen eta durunditsu bihurtzeko hots-kidegoa ohikoa izan da euskal literaturan, hau da, bertso-lerroaren bukaera beste hurbileko bertso-lerro baten bukaerarekin fonetikoki kidetzea, hain zuzen, bertsolariek egin ohi dutena. J. Mirandek hobetsi egiten du erritmoa helburu hori lortzeko. O. Pazen arabera munduaren eta hizkuntzaren arteko analogia hori ezinbestekoa da olerkigintza modernoan, ikusiko denez. Tx. Peillenen esanetan[101], J. Mirande lagunari joera hori ingeles zaharra irakurtzetik sortu zitzaion. Erromantikoak batez ere ingelesak eta alemanak ziren ha-

sieran: grekolatindarren silabako neurketa baztertu, eta beren herri-literatura zaharretako doinu erritmikoa beretu zuten. Beste erromantikoek (frantsesek...) ere hasierakoek markatu bidetik jo zuten.

Hotsek sortzen duten analogiaren bitartez ematen da aditzera hitzen esanahiak ere adierazten duena. Adibidez, hurrengo ahapaldian "t" kontsonante leherkariaren eta zenbait igurzkarien errepikapenaren bitartez, bizitzaren eta bizitza ezin jasanaren zama adierazi nahi du olerkari paristarrak:

tu, tu, txo, tza "Aspertuaz urturik txo neure biotza

to, ta, tu bizi ontako neke ta negarrak aztu

tz, tu eriotz samurrak denak eramango ditu

tza, za, zti, tza oetzat izango det bihar buztin otza[102]"

J. Mirande elkarrizketatuaren ustez prosarik beteena ingelesez egindakoa da, hizkuntza hori erabili baitute olerkaririk garaienak; euskal olerkigintzan aurrekaririk ez duela dio. Orixek bai erabili zuen erritmoa poesietan analogiak adierazteko, itzulpenetan preseski: "Behi itsua", "Oilarite" eta "Zaldia" lanetan.

Historikoki, lehenengo neoplatonikoek eta gero okultistek, hermetikoek eta libertinoek iraunarazi zuten errealitatearen interpretazio analogikoa XVII. eta XVIII. mendeetan[103].

J. Mirandek ezkor agertzen du bere burua; ironiaz janzten du pentsaera, izan ere, erlijioak ez dio bermatzen armonia iraunkorrik. Gaineratu egiten du optimismoa sentituko balu segituan deklaratuko lukeela. Erlijioaren ordezko mito zelta paganoetan bilatzen du sostengua, druida errekonozitua baitzen bretoien artean. Jakintza parapsikologikoek ere ematen zioten munduaren bestelako ulerkera. Sakontzea mereziko lukeen puntua da.

Barneko egia iruditzen zaio munta handienekoa. A. Ibinagabeitiari goresgarria zaio xalotasun hori. Bi adiskideak bat datoz bide berriak urratzearekin, nahiz eta eskandalua sortu.

"Hiribarren´en "Eskaldunac" (1853-1953) (1953)

Euskal literaturaren tradizio urrian idazti hau gogoangarritzat dauka A. Ibinagabeitiak. Modernotasunaren bultzatzaile kontzienteak ziren, bai artikulugilea bai idazle ohoratua:

"Iharruz Eskaldunac, zuen ilhunbeac,
Abia ordu luke argien mendeac!"

"GERNIKA, gure aldizkaria" (1953)

Autoreak kredoa azaltzen du aldizkaria ixtearen kariaz puntu hauetan:

- Humanismoaz A. Ibinagabeitiak ematen duen definizioa jasoko dugu:

> "Literatur-humanismuak giza-zentzu guztien eldutasun eta umotasuna berez darakar, ots, gizon-bete ta alde orotarik oso baten erapena. Antxiñako elendarrek iritxi zentzu-giroa duzute humanismoaren uztarik bikaiñena, zentzu-giro eta gogo-giro neurtu eta betea, armoni-oreka goxoenean azi giza-gogo atsegiñarena"[104].

Orixek ere izenpetu zezakeen deklarazioa. Hala ere, ez zen hori erromantikoen humanismoa, zeinean arrazionalismo zurrunak nitasunaren indarrei leku eman zien. Horren jakitun da A. Ibinagabeitia, lauso artean bada ere, eta horrek azaltzen ditu idazle gazteagoekin zituen harremanak, zalantzarik gabe. Kontenplazioak ekintzari ez dio bidea moztu behar: izatez euskaltzalea eta pertsona kulturadun modernoa zena bestelako aurrejuzkuak bazterrera uzteko gai zen. Bere ustez, kontenplazioak ez zuen zakartasunean erori beharrik, aldiz, irekia izan behar zuen:

> "Ez dago zentzu-giro beterik (...) bakartasun soilenean trikuaren gisa bilduta, baranokoetara itsu eta gor dagoen gogo-zakarraren baitan"[105]

Lagun hurkoaren giza-asmo eta ustekizunak ikertu eta haztatu ondoren, onez atotsi behar dira; horrela jokatu zuen J. Mirande ikonoklastarekin literaturaren alorrean, eta F. Krutwigekin honek hizkuntzaren alorrean lapurtera klasikoa proposatu zuenean.

• Zentzu kritikoa. Kritikari eskubide ukaezinak ikusten dizkio:

> "Ez baitago uki-ezinik lurbira honetan. (...) Giza-burmuinak landara egotzi teori garaienak ere, azta, ztabaikatu eta iñarrostekoak dira"[106]

Kritika eta ukazioa edo negazioa dira poesia modernoaren ekarpen behinenetakoak. Testuinguru honetan, ulergarria egiten zaio beraren lagun J. Mirandek konbentzioak apurtzea, nahiz eta askori eskandalagarria iruditu.

Gernika itxitearen arrazoia. *Senide arteko hilketa* bat izan zen aldizkariaren amaiera. Kontrako propaganda egin zioten suntsitu arte, A. Ibinagabeitiaren esanetan. Gertakariak kulturarekiko zegoen axolagabezia salatzen zuen gainera. Alde bitik ikusten zuen utzikeria: hizkuntzarekiko baldarkeria batetik, eta gogo-aurrerapenerako axolagabekeria bestetik:

> "Etsaiek arrizko Gernika suntsi ziguten, eta anaiek gogozko *Gernika* au suntsi nai digute"[107]

A. Ibinagabeitia. Laburbilduz

Euskalgintzaren hainbat alderdi eguneratzearen alde egin zuen. Belaunaldiko jauziak gorabehera, gazteagoen lankidea izaten jakin zuen. Hizkera aldetik gipuzkera osotuan idazten jarraitu zuen, *lapurtera klasikoan pulunpatzeko adinekoegia* zela-eta, beraren esanetan.

Ez bakarrik literatura eta hizkera kontuetan, sexu kontuetan ere irekitasuna erakutsiko zuen Ovidioren *Maita-bidea* itzultzean. Eta kintako lagunak gehiegi asaldatu gabe -zerbait bai, hala ere- sekularizazio bidean urratsak ematen asmatu zuen.

Guztiarekin ere jesuitetako formazio klasikoak markatu zizkion jokabideak: egingo zituen itzulpenak antzinate klasikoko idazleenak izango ziren (Virgilio, Ovidio…) gehienbat. *Euzko Gogoa*ren proiektuan parte hartzea proposatuko zioten ondoren, eta lankideak bestelakoak izango zituen.

Poesiaren ikuspegi modernoa du-eta, bultzatu egiten ditu B. Etxepare eta J. Mirande bezalako poetak. Arrazionalismo harmoniatsua baino haragoko sentimenduak adierazten dituen lirikaren alde dago.

Modernoa da A. Ibinagabeitia, zalantzarik gabe kritika eta eztabaida baliozkotzat ematen dituenean edozein iritzi onartzerakoan.

F. Krutwig

Ezaugarriak/Idazlea, datak eta ezizena(k)	Ikasketa-maila	Literaturaren ikuspegia	Argitaratzeko zerabiltzan aldizkariak	Hizkuntza joerak	Joera politikoa	Testuingurua	Idazkien hizkuntza:	Noiz hasten publikatzen? Lehenkiak? Errekonozimendua
Federiko Krutwig (1921-1998)	Poliglota. Merkatal Irakasletza. Ekialdeko hizkuntzak La Sorbonne-n eta Bonn-en.	Ekialdeko erlijioak, buddhismoa, hinduismoa. Helenismoa. Iparraldeko idazle klasikoen berreskurapena.	*Gernika*, *Egan*, *Euzko Gogoa*. Euskal Herrira itzulita: *Egin*, *Deia*, *Bilbao agerkarietan*.	Euskara jakintza-tresna egitea. Nazioarteko terminologia kulturaren aldekoa eta garbizalekeriaren kontrakoa.	ETAren ideologo. Kulturan eta jakintzan ezker-aristokrazia intelektualekoa.	Euskaltzaindiaren suspertzailea. Euskara batuaren lehen teorikoa. Lapurtera klasikoaren aldeko taldeburua (E. Erkiaga, J. Mirande, L. Villasante, I. Berriatua).	7 euskaraz; 1 gaztelaniaz.	*Gernika*n hasi zen. 1947an euskaltzain oso. 1997an urrezko ezteiak. Helenisten munduko sari bereziak.

14. taula. F. Krutwig idazlearen datu eta ezaugarriak

Hona F. Krutwigen lanak sailetan emanak: 4 olerki (bi original eta bi itzulpen); bi pentsaerako entsegu; bi artikulu hizkuntzari lotuak (Euskaltzaindia berrindartzeaz eta lapurtera klasikoaz).

Euskaltzaindia berritzeko orduko saioen berri eman zuen P. Iztuetak (1991); lapurtera klasikoaren ingurukoen kronika ere bai. Hara jotzea dauka irakurleak puntu horietarako; hemen aztertuko ditugu F. Krutwigen olerkiak, olerki itzuliak eta entseguak.

F. Krutwigen lanak

"Euskara Euskalerriaren Kultur-Bidea ledin izan" (1951)

Hizkuntza kulturaren beharrizanetarako doitzeak kezkatzen du autorea. Nazionalismo linguistikoaren fruitua da garbizaletasuna beraren irudikoz, eta, kontrara, mailegutzak hizkuntza moderno orotan duen emankortasuna azpimarratzen du. UZEI hiztegigileen taldeak aburu hauek praktikan jarriko zituen hamarkada batzuk geroago.

Lapurtera klasikoa proposatu zuen batasuneko hizkuntza landua eratzeko, eta arrakasta izan zuen *Gernika*ko idazle gazteen artean (J. Mirande, E. Erkiaga, L. Villasante).

"Gernikako Arbolaren Fruktuak: Egia ta Tolerantza" (1951)

Testu honetan jorratzen dira tradizio erromantikoa arduratu duten hainbat gai. Poema zein hitz-lauzkoetan ildoak antzerakoak dira; ideia nagusiak hauek dira:

- Egia eta kritika. Dogmak ezartzerik ez dago. Sistema filosofikoak iragankorrak dira ibaietako hozkak bezala, ez baitago magisterio hutsezinik. Erromantikoena ere bazen etengabeko zalantza honek nihilismora gidatu zituen aitzindari haiek (Novalis, F. Schlegel...); F. Krutwigen poesietan ez da besterik agiri.

Zalantza iraunkor horrek tolerantziari atea zabaltzen dio: zelan eta egiaren jabe inoiz ez garen, besteren ikusmoldeak errespetatzea

dagokigu. Egiaren izenean, beraz, ezin onar daiteke inolako bortizkeriarik, jazarpenik edota erasorik.

- Ezkortasuna. Eklesiasteseko pesimismoa bere egiten du. Dena da lilura, eta lilura baino ez. Egia gugan dago, ez dugu etsaien kontra arituz zertan bilatu. Gerra ondoko giroan orokortasun hauek esangura zehatza zuten, beligerantzia oro baztertzen baitzuten.
- Tolerantzia. Kontenplaziorako deia egiten du, geure burua ezagut dezagun inoren akatsak bilatzen ibili beharrean: diferenteak gara, zeinek bere bidea egin dezala.
- Aurrerapenaren alde eta kontra. Aurrerapena etengabearen ideia Ilustrazioan sortu zen: betegintzarrea etorkizunean jartzen du, eta ez erlijioaren beste munduan. Teknikaren eta zientziaren alorrean egia izan daitekeen hori, giza- eta gizartezientzietan eztabaidagarria da[108]. Bi gerra suntsitzaileren biharamunean eta Gerra Hotzaren erdian, autoreak aurrerapena zalantzan jartzen du, Europan beste askok bezala. Arbuiatu egiten du F. Nietzscheren botere nahia goiburu duen supergizakia, irteerarik gabeko militarismora bideratu baitu gizartea.
- Nihilismoa eta filosofia budista. Ertzoek edo burugabeek bezala fitskeriak maitatzen ditugu, eta Mâyâ-ren estalkiak liluratu egiten ditu gure begiak, erratu egiten baikara behin eta berriro. Hortaz, bakea da balio nagusia: Gernikako Arbolaren fruituak izan bitez Egia eta Tolerantzia.

“”Haltzen errege” (Goetheren “Erlkoenig”) baladaren itzulpena” (1951)

B. Spinozaren iturriko panteismoaren erakusgarri bat. Naturaren pertsonifikazio legendarioa agertzen da: umea aitaren besoetan hiltzen da, basoa zeharkatzen ari dela; Haltzen Erregeak haurra limurtzen du beraren amarekin eta alabekin jolastera joan dadin haraindiko erresuma liluragarrira. Erromantikoen gustuko sentiberatasun tragikoa dugu. Pasadizoak indar iradokitzaile handia du. F. Schubertek musikatu zuen Goetheren poema hau, eta Lieda egin.

“Zer naiz?” (1951)

Orixe bere onetik ateratzen zuten ideiez ehundua dagoen poema. Haraindiko munduaren perfekzioa ukatuta ironian kokatzen gaitu autoreak. Areago, hobegarritasun posiblean ere ez du sinesten:

“Bethi ikusiko dugu begi itsuez
Gezurra baita gure Asturua
kosmos baithakusagu estalduez”[109]

O. Pazek zioenez poesia modernoa ez dator beti bat aurrerapenaren optimismoarekin. Olerki honen nihilismoa nabaria da.

“Hoelderlinen “Schicksalslied”. Zoriko Eresia. Poemaren itzulpena (1951)

Itzulgaia hautatze bera adierazgarria da: Hölderlinek Antzinate greziarraren bestelako interpretazioa egin zuen, eta mundu erromantzean kurritzen zuenaren desberdina. Erromantizismo alemaniarrak uko egin zion tradizionala zen klasikotasunaren interpretazioari, eta ahalegin horretan Hölderlin nabarmendu zen. Itzulpenean, kezka erlijiosoak darabil F. Krutwig.

Analogia ironiarekin borrokan ikusten dugu. Poetak Jainkoen mundua eta gizon jasankorrena ondoz ondo jartzen ditu. Jainkoak lur samurretan dabiltza betiko argitasun geldoari begira; gizakiak, aldiz, ezbaiaren mugetan ordurik ordu aienatu eta erori egiten dira. Paraleloa ironikoa da: gizakiaren patua garratza da, ez baitu atsedenik. Heriotzara arte, zalantzazkoa da gizakiaren bizi beharra.

“Humanismu, gizabidea” (1951)

Asiako lezioak dakartza Europarentzat: Lao Tse eta Mao Tse aipatzen ditu. *Tao Te King* zen lehenaren -egiatan existitu zenez ez dakigu- obra, eta Txinak K. A.-ko seigarren eta bosgarren mendeetan

bizi izan zituen gerren harira bakea lortzeko pentsatua dago. Aipua ez du abasberuan aukeratu artikulugileak. Mundutik apartatzera bultzatzen du, eta azpimarratu egiten ditu arrakastarako makaltasunak sortzen dituen aukerak; besteekiko jarrera asertiboa baztertu eta desioak murriztea proposatzen du[110]. Bide batez, F. Krutwigek *nazinokeria* gaitzesten du gerrazaletasuna dakarren heinean.

Berriz ere hitz-lauzko saio honetan Aurrerapenaren eta Zibilizazioaren ikuspegi ezkorra ematen du. Materialismoa salatzen du: llehengo artisau burujabea bihurtu da oraingo fabrikako langile jopua; gizakia zena orain masa da, eta izpiritu gabeko materia bilakatu da.

Greziako mitologian kontakizun baliagarriak aurkitzen ditu Euskal Herriaren hondamendia irudikatzeko: jainko Olinpikoen arteko ika-mikek (*hybris*) ekarri dute Gernikaren (Heliopolis) suntsiketa (*Nemesis*).

Baina aurrerakuntza moralean sinesten du: bakea eskuratu daiteke jarrera egokia izanez gero.

"Deo Ignoto" (1951)

Poema mistikoa, barnebiltze ariketa. Giro barnekoian gizarteak ez du lekurik. Ekialdeko pasibotasuna darakuski hango kontzeptu budistekin batera. Espainian ere erlijioa eta intimitatea ziren diktadurapeko poeten babesa.

Hautsi egiten duela tradizioarekin argi erakusten du tematika berritzaileak.

F. Krutwig. Laburbilduz

Modernotasunaren kritika humanista egiten du: aurrerapenik dagoen ala ez zalantzagarria da; industrialismoak aberetu egiten du; materialismoak izpiritua pobretzen du, eta nazionalismoak inguruko nazioen eskubideak zapuztu ditu.

Ekialdeko filosofia mistikoaren ekarpenak Europaren onerako izan litezkeelakoan, Greziako mitologiatik hartutako azalpenak ere

erabiltzen ditu historia arrazoitzeko. Gerora F. Krutwigek iturri nagusia Greziakoa izango du eta, Ekialde urrunekoak bazterrera utziko ditu ez dagokigun tradizio batekotzat jota.

Balio postmaterialistak defendatzen ditu: Mendebaldeak bizi zuen egoera latza interpretatzeko budismoak eskaintzen dizkio erremintak: Jainkoaren baitakoak gara eta Mâyâren oihalak engainatu egiten gaitu, fitskerietan galduta erratu egiten baikara maiz.

Analogia eta ironia biak ditugu idazle honen baitan. Analogia agertzen zaigu, Euskal Herriko historia hurbila Olinpoko jainkoen irudira taxutzen duenean. Etorkizunean hel daitezkeen hobekuntzak ere irispidean ikusten ditu, dela mundu baketsua gizartearen alorrean, dela kulturarako egokia den hizkuntza euskararen alorrean. Ironia dugu, aldiz, ezagutza ezinezkoa dela dioenean.

Jon Mirande

Ezaugarriak/Idazlea, datak eta ezizena(k)	Ikasketa-maila	Literaturaren ikuspegia	Argitaratzeko zerabiltzan aldizkariak	Hizkuntza joerak	Joera politikoa	Testuingurua	Idazkien hizkuntza:	Noiz hasten publikatzen? Lehenkiak? Errekonozimendua
Jon Mirande (1925-1972) -Chaho, Jon	Batxilergoa Parisen.	Poesia heinearra, E.A. Poe, Ch. Baudelaire. Ideia paganozale, nazi, antijudu, antikristau eta askatasun sexualen aldekoak.	*Herria*, *Euzko Gogoa*, *Irrintzi*, *Egan*, *Igela*, *Elgar*, *Enbata*, Pariseko *Euzko Deya*.	Lapurtera klasikoaren aldekoa tradizio literarioagatik, nahiz eta gipuzkera osotua erabili.	Faszista. F. Nietzscheren, O. Spenglerren, A. Rosenberg ideologo naziaren jarraitzailea.	Nazi bretoiak lagun. A. Ibinagabeitia, F. Krutwig, Tx. Peillen, J. Zaitegi, K. Mitxelena, G. Aresti, J. Etxaide.	8 euskaraz; 1 gaztelaniaz.	*Gernikan* hasi zen. 1962an proposatu zioten Euskaltzaindiara sartzea, uko egin bazuen ere.

15. taula. J. Mirande idazlearen datu eta ezaugarriak

J. Miranderen lanak[111]

Autore honek kritikaren munduan sortarazi dituen lanen kopurua handia da, zalantzarik gabe. Haatik, J. Miranderen ibilbidea eta obra oraindik ere espero ez bezalako harrobi emankorra dira ikertzailearentzat, egiten zuen hautu politiko-kultural faxistak nahi den besteko arbuioa merezi arren. Bere ikuspegi politikoa beherago ikusmiratuko dugu.

Literaturaren historian berrikuntzak ekarri zituen zalantzarik gabe. Europako paganismoak eta sorginak goraltxatzeko duen jokabidea, adibidez, zeharo modernoa du, bai baitu tradizio zaharberrituarekin fede kristau tradizionala ukatzen. XX. mendearen bigarren erdian euskal literatura biziberrituko zen, eta J. Miranderen ahotsak zer esana izan zuen betiere muturreko ikuspegi batetik.

Aldizkariko lanak ditu: hiru olerki; ipuin bat; hiru saio (bi politiko eta hirugarrena antropologikoa) eta bi itzulpen (F. Nietzscheren bata eta bestea M. Legasserena). Azken itzulpen hau sinatzeko Jon Chaho izengoitia erabili zuen.

"Ametsetarik" (1951)

Olerki narratiboa da. Narratzailea lotan ametsetan zegoen, emakume batek musu batez iratzarri arte.

Ametsaren mundua babesa da askotan literaturgile honen lanetan. Beste batzuetan amesgaiztoa ere izan daiteke (adibidez, gero iruzkinduko dugun "Ametsa" (1952) ipuinean). Hemen, aldiz, haragizko errealitatetik ihes egiteko du ametsa, nortasuna eta indibidualizazioa ahazteko parada: denarekin batasuna lortzeko modua. Zakur ametsa baino ez azken finean, alboan duen emakumeak esnatu egiten baitu musu batez:

"Nihaur ninduzun berriz ere...
Zertako, ai, iatzarri niz!!"[112]

Analogiaren bidez ematen zaigu aditzera bizitzaren ikuspegia. Ironikoki, izan ere; haragiaren gozamenak ezin baitu amets bidee-

tan ibiltzeak beste balio, denik eta gozoena izanik ere. Ametsa askatzailea da.

Aldizkari honetan gutxitan bezalako nitasunaren adierazpen betea dugu, erromantizismotik hona erabakigarria izan den sentimendu eta pasioen adierazpena.

Olerkiaren durundia ez da silabikoa, baizik eta erromantiko alemaniarrek eta ingelesek ohi zuten erritmikoa. Azken hauek zegokien literatur tradizio herrikoitik jaso zuten eredua, eta baztertu egin zituzten tradizio greko-latindar erromantzetik zetorkigun neurkera silabikoa. Ulertu behar da analogia dagoela esangura eta hizkuntzaren fonemen artean. J. Mirandek gogotik irakurtzen zuen literatura ingeles zaharra.

Azter dezagun lehen ahapaldia bide honetatik:

rd rd	"Nihau gaierdiz nintzen barda
otz otz ian in	Bihotz hotz**ian** elhur-m**in**
ts tan tz tzan	Amets-bide**tan** galtzen nin**tzan**
in in	Ezpa´zinen, maitea, jin

Olerki honek ahapaldi guztietan ditu lerro bakoitzeko bi barneko hoskidetasun gutxienez. Lerro guztiek dute kolpe kopuru bera: lau kolpe, hitz bakoitzeko kolpe bat. Leherkariak eta sudurkariak nagusitzen dira. Egia da poemako hiru ahapaldietan bigarren lerroak laugarrenarekin errimatzen duela, baina aipatu dugun durundi erritmikoa nagusitu egiten da beste konposizio batzuetan ere ("Neskutsak" poeman, adibidez[113]).

"Neskutsak" (1951)

Poeta begira dagoela hamabost urteko ahizpa bi elkarren besoetara erori dira dantzan egin ostean. Hau ere, amets moduko ikuskizuna da.

Durundia erritmoaren bidez egiten da eta silaba kopuru bera (zortzi) erabiltzen da lerro guztietan; bukaerako hoskidetasunik ez dago.

Gai horri buruz bi ohar egingo ditugu. Lehenik, literatura mota "arin" honen funtzioaz idazleak zer ziotsen lagunei jakingo dugu.

Eta, bigarren, poemari darion melankolia azaltzeko modu bat agertuko dugu; olerkariak goibeltasunaren kontzientzia du, ikusi bestela erabiltzen duen esaera: "Suge-olerki sa**min** bat". Konstante bat da aurreko poeman ere topa daitekeena: "Bihotz hotzian elur-**min**/Amets-bidetan galtzen nintzan".

Beste aldera, J. Mirandek bere burua euskal kausaren aitzindaritzat zeukan; solidarioa zen, nahiz eta nekez jasaten zuen jarraitzailerik eta oihartzunik ez izana, bizi zelarik. Poesiari, ordea, eginkizun bihotz-altxagarriagoa opa zion:

> "oroz lehen nihauren eta gogaide bakhan batzuen atseginerako idatzi ditut ene poemak -hots- "for the happy few". Aithor dut poeta on batek, den pantheista ala papista, ez dakhárkeola herriari pelotari on batek baino onura gehiagorik. Hain zuzen ere, ene neúrthitzak ez ditut onurarako eginak, solhaserako baino; zilhegi baitzaiku noizik behin io-muga gurenak aldebat utzita solhasik nolaerebait bilhatzea"[114]

*Gernika*ko idazlanetan badira era honetako jostailuak, esana datorren bezala.

Eta, bigarren oharrarekin malenkoniaren portura heldu gara; irakur ezazu "Neskutsak"-etik ateratako azken ahapaldia:

"Errimiñez, ezin-miñez,
Erdiratzen zait biotza
Egunetik egunera
Gau luzetik gau luzera"[115]

Tx. Peillenen esanetan, bazuen ahapaldi horren paratzaileak langelan A. Durerorren "Melancholia" izeneko pintura. Idazlearen estiloari darion sentipen honetaz hona zer zioen Aristotelesek:

> "Aussi le mélancholique est-il toujours projeté en avant a la recherche du plaisir que n´est qu´une façon de calmer sa douleur, née de la masure de la bile noire. Il est sans cesse poussé a la distraction, ce qui le conduit dans l´urgence de trouver la paix du corps, à n´être pas très

escrupuleux sut le choix de son plaisir et l´incite au vice. Par l´effet de la bile qui le mord, le mélancholique ne tolère pas la sobriété terne de la vie. Il est l´homme du Divertissement. Pour la même raison il est un être de violence et de contraste en proie au changement incessant; il est insaisissable"[116]

J. Miranderen fantasia sexual eta alkoholzaletasun literarioak marko horretan koka litezke? Irudimen sexual askotarikoa bazuen: itsasneskak, neskutsak, emagalduak, kanpaia jotzea, pederastia... Entretenigarri zituen zerok ere: amets erotiko eta tragikoak, mozkorra, bidaiak, guda...

"Mendi gallurretatik" (1952)

F. Nietscheren "Aus hohen Bergen" poemaren itzulpena da. Protagonista, berriz, Zarathustra. Lagun zaharrak gonbidatzen ditu, eta mahaia paratzen die, baina ez zaizkio inguratzen. Izan ere, haiek ezin biziraun lezakete anfitrioia bezalako *ehiztari*en goimendi haietan. Adiskidetasuna iragankorra da. Beraz, datozkeen adiskide berriei abegi egin beharrean dago.

"Aldakor dena baino ez dago nire kide"[117]

Etengabeko aldaketa da gizarte aurreratuen leloa, esan dugun bezala.

"Ametsa" (1952)

Faxismo soziologikoaren adierazpide argia iruditzen zaigu ipuin hau. Gizarte liberal demokratikoen makaltasunez faxismo horrek egiten zuen diagnosia dugu.

Pierre protagonista langile apala da, eta konbentzioei jarraituta andrea hartu du berotasun handirik gabe. Irakasleek esan dioten bezala langile zintzoa da, *bidezkoa* denez; ezkondu ere langile-maila apaleko andrearekin egiten da, *bidezkoa* denez. Begien aitzinean dauka protagonistak inolako epikotasunik eta distirarik gabeko etorkizuna. Ingurune sozialak -gurasoek...– ere jokabidea aintzatesten dio.

Maitasun istorio topikoa bizi du emaztearekin, mozkor galant fatidikoa atrapatzen duen egunera arte. Egun horretan disko-jogailua ipinita, abesti malenkoniatsu obsesiboa gozatzen du. Kantaren pasarte obsesibo eta errepikakorrak entzunez koñak botila husten du, eta Marcelle emaztea hiltzen du mozkorraldiaren zoroaldi batean konturatu gabe. Pierrerenak egin du.

Endekatutako gizarte demokratikoaren salaketa da. Hurrengo azpiatalean, J. Miranderen artikulu politikoak aztertzean faxismoaren ezaugarriak emango dira. Izan ere, pentsaera politiko horrek Modernitatearen aurrerabidean beharrezko katebegitzat zeukan bere burua, eta uste zuen ondoez soziala sendabidean jartzeko formula zuela.

Faxismoak erreprodukzio sozialaren mekanismo liberalak (eskola, familia, ezkontza) dudan jarri, eta sexuaren banalizazioa higuintzen du, ipuin honetan ikusi daitekeen erara. Beherago aztertuko dugu J. Mirandek zuen emakumeen ikuspegia.

"Gizalekoreko izateak euskaldunen eta kelten folkloreetan" (1952)

Mitologia konparatuko artikulua da, alegia, ondoz ondo jartzen ditu euskal lamiak eta zelten mitologiako numen berdintsuak. Munduaren ikuspegi sinbolista ematen digu, Lauaxetak poesian egiten duen bezala, alegia. Mundu ukigarri eta ikusgarri hau beste errealitate egiazko baten errainua da, eta errealitate hori egituratzeko daude kontakizun eta izaki mitologikoak. Harako Platonen ideien mundu hura, hemen paganotasun zeltaren legendek ordezkatzen dute. Ikusten duguna ez da nahitaez benetakoa, liluratuta bizi baikara; bada hor gaindi zinez egiazkoa den gizadia. Itsastariek ezin ikus dezaketen Gazteen Herri paganoa, atsegin-erria beste hitzez; Bizidunen Lurra non Kondle Gorriak agintzen duen, neba-arreben herria non ez den auhenik edo lorrik ezagutzen.

J. Mirande tradizio modernoaren erdigunean kokatzen da. Neoplatonismotik dator korronte hori; okultismoaren eta hermetismoaren jarraitzaileek gordetzen jakin zuten analogiaren erabilerari

lotzen zaio. Hemengo errealitatea goiko beste ideal baten isla edo analogia baino ezin izan da[118]. Okultistak aipatu egiten ditu.

Ildo antipositibistari jarraituz, entseguaren bukaeran aurrerapenaren kritika egiten du. Lamien oroimena galduagatik, Demokrazia eta Atomoaren fisika dauzkagula dio ironikoki: "Oro ezin euki dezakegu"[119]. Faxismoa maiz industrializazioaren kontra egon zen langile-klasea azkartzea zekarren heinean. Malthusianoa zen faxismoa; hau da, ezkontzen kopurua murriztu nahi izanik, kontinentzia sexuala bultzatu zuen, nahiz eta errealistagoa izatera derrigortu zuen hazkunde ekonomikoak Espainia faxistan adibidez. J. Mirandek utopia kutunak inoizka aipatzen ditu izkribuetan, eta osoro industriaurrekoak dira: Gazteen Lurraldea, zuberotar aitoren semeen antzinaroa eta abar.

"Iru errien alegia"(1952), "Euskaldungoaren etsaiak"(1953) eta "Abertzaletasunaren inguruan" (1953) artikuluak[120].

Hiru idazki horiek kontuan hartuta J. Miranderen interpretazio politikoa egiteko asmoa dugu. Aldizkari honen itxieran zerikusirik izango zuten, ahaztu gabe orduko giroan lizuntzat edo ezaintzat eduki zitezkeen eta errepasatu ditugun beste olerkia eta ipuina. Egin zitzaien harrera batekoa ala besteko izan zitekeen, baina faxismoak Europan bazuen jarraitzaile andana, eta nahiz eta herrialdetik herrialdera aldeak egon, ideologia horrek egitura bat zeukan. J. Miranderen idazkietatik ezaugarri horiek ateratzen saiatuko gara; idazlearen beste testu batzuk ere erabiliko ditugu. Gaurko kantagileek ezagun egin dituzte poema apurtzaile bat baino gehiago. Produkzio guztia ez dugu arakatu, baina hurrengo iradokizunak baliagarriak izan daitezke ezinbesteko ñabardurekin autore honen obra zabalago ulertzeko.

- Demokrazia. J. Mirandek ironiaz aipatzen du. Bere hitzetan, pentsaezina da Europa Erdiko ghettoetako haur batek, edo Afrika Beltzeko gizajalearen bilobek izatea Normandiako edo Burgundiako seinen eskubide eta eginbehar berak[121]. Faxismoak demokrazia arbuiatzen du, elite gidariak naturaltasunez hautatzea galarazten duelako. Marxismoa ontzat edukitzea da demokraziari egiten dion beste salaketa.
- Aristokraziak euskalduna izan behar du. Hemengotarrak burgoia izan behar du, eta bere historiarekiko harro egon. Euskal Herriak inguruko herriak sakailatu eta menperatu ditu historian zehar. Bide hori berreskuratu behar dugu (ikusi "Iru errien alegia"[122]). Estatu frantsesak euskaldunak otzandu ditu, eta irendu. Ba da ordu etorkizuna eskuetan hartzeko.

> "Zuzenbide dugu Euskaldun izenaz burgoi izatera, enda sentho eta azkarr bat izan garela baiterakhusate; enda sentho azkarr ororen antzora hauzo ahulagoen bizkarretik hedatzera eta aberastera ekharriak ginelarik. Egun, aldiz, erran-delako abertzale zenbaitek, Euskaldun zaharrak izan diren zaldun aidor, guduzaleen spiritu aristokratikoa erdeinatuz, haren lekhuan beren gisako Euskaldun berri, bakhezale, hauzo on eta puska-onen spiritu demokratikoa "a la française" eredutzat jarten deraukute"[123]

Bidenabar aipatu dezagun M. Legassek idatzi zuela "Iru errien parabola". M. Legasse saiatu zen politikan Iparralderako autonomia lortzeari buruz. Porrot egin zuen hauteskundeetan. Irakurtzen da kasu horretan eta erbestealdi guztian zehar oro har, Hegoaldeko errefuxiatuek ez ez zutela izan inongo asmorik Frantziako agintariekin muturtzeko, eta Iparraldeak izan zezakeen autonomiagatik hain gutxi.

- Indibidualismoa. J. Mirandek, faxista den bezainbatean, diziplina zentzu handia dauka. Gizabanakoak antolakuntzaren eta liderraren esaneko zintzo izan behar du, bestela ez dago helburuak lortzerik. Inguruko Espainiak eta Frantziak erein digute indibidualismoaren hazia errazago mendera gaitzaten. Batasun sozialak, aldiz, indarra emango lioke endari.
- Balio militarrak. Euskaldunak auzo herriei oldartu zitzaizkien historian zehar. Iparraldean, Akitanian zehar beren eremua zabaldu zuten. Nafarroak mugak indarrez zabaldu zituen Hegoal-

dean, Afrikarren eta are penintsulako beste erresuma kristauen kontra. Balio militarrak gogoko zituela dokumentatzeko nahikoa da *Euzko-Gogoa* aldizkarian[124] urte haietan argitaratu zuen artikuluaren izenburua: “Euskaldun guda-zalduntza baten beharkiaz”. Gazteei gehien agradatzen zaiena gerla omen da.

Faxistek gogorrak izan behar dute egitasmo erasokorra aurrera aterako badute. Irakurri kasurako “Zakur bati” olerkia zeinetan identifikatu egiten den idazlea abereren hilotzarekin. Gizaki berria itxuroso atera behar da denik eta egoera gogorrenetik ere, hilotzaren aurrean sorgor agertu behar du. Horren harira, eskandalua bilatu zuen idazleak? Kritiko batzuek J. Miranderi aitortu dioten estoizismoaren bidetik ere interpreta daitekeen poema. Estoikoek zoritxarren aurrean *ataraxia* praktikatzen zuten, ez sentikortzea. Guztiarekin ere, idazle honek jasan behar izan zuen inguru euskaltzaleko hoztasunak bizitza asko zaildu zion.

- Gizaki berria. Europako faxistek euren erresumetako iraganera jo zuten giza-ereduen bila. Bertrand de Jouvenel idazle frantsesak Europa konkistatu zuten frankoak goraipatzen ditu; baita Erdi Aroko “baroi erasokorrak” ere. Italiako faxistek Erromako legionarioak zituzten eredu.

Bertute militarren egonleku euskalduna Erdi Aroa da, ikusten denez gudura doan zaldun nafarraren “Jauregi hotzean” poema hartan. Nafarroako erresumaren historia balio militarren ikuspegitik egiten du.

Iradoki dugu jadanik J. Mirandek burges dekadente eta eme antzekoak hastio izateko joera.

Horiez gain, gizaki berriak kultura gutxietsiko du. Izan ere, kultura murgilduta dago endekatze alkoholikoan eta sexualean. Erotiko eragin soziala izateko diziplina fisikoa behar da. Literatura honetan alkoholaren eragin fatidikoa agertzen zaigu “Ametsa”[125] eta “Maitarien arnoa” kontakizunetan. Lehen ipuinean alkoholaren gehiegikeriak bizitza hondatzen dio protagonistari, konturatu gabe emaztea itotzen baitu euforia etiliko une baten ondorioz.

- Gaztetasunaren laudorioa. Modernitatearena ere baden ezaugarri hau -gizarte tradizionalak edadetuak ohoratzen zituen-, zelten mitologian aurrekaria du. J. Mirande laketu egiten da Gaztetasun Iraungiezinaren lurralde mitikoan. Bestalde, idazleak fantasiako jomuga sexualak maiz ditu gazteak edo gazte-gazteak: hamabost urtekoak “Neskutsak”[126] poeman eta *Haur besoetakoa* eleberriko Therèse ume are txikiagoa. Zahartasuna higuingarria zaie faxistei, edozein ahuldade bezala; “Ametsa” ipuina, erail aurretxoan, emaztea apaingarririk gabe eta zimelduta ikusten du ondoan ohean. J. Miranderen obran protagonistak andrea adinkidea duenean, emakumeak amaiera tragikoa izan dezake, nahiz eta “etxeko-andre ona” izan (“Ametsa” eta “Maitharien arnoa” ipuinetan kasu). “Ametsa” izeneko ipuinean,, zahartuta egoteaz gain emakume horrek bekatu txiki “barkagarriak” ditu, oso adierazkorrak: jantzietan gastatzea gustatzen zaio. Gizarte burges alferrik galduaren mandatari prototipikoa da, porrot egin duen bizimoduaren sinboloa Pierre protagonistaren begietan.
- Bizitzaren arrunkeria. Aipatu berri dugun ipuinean Pierrek ezin du eraman bizi duen egoera:

> “Egia esan, ez zan neskazale amorratua, ezta edarizale, ezta kirolzale... Aundi zan ain zaletasun gutxi eukitzea ezertarako! Erabe edo alper ez aatik. Aitaren aolkuari yarraituz lanbide-eskolan sartu zenean, ikasle ona izan zan; baita orain, lantegian, langille ta zintzo beti... Bizia aski ondo irabazten zuen, ori bai. Bear bada, ez zan Marcelle’kin maitemindu, bañan bidezko da “neska bat eukitzea” ogei-ta-lau urteko mutil batentzat...”[127]

Ipuina xehetasun iradokitzailez betea dago, eta merezi du irakurtzea faxistek gizarte burgesari egiten zioten kritika ulertzeko. Antiheroi arbuiagarria zen Pierre darwinismo arrazazalea onartzen zutenentzat. J. Mirandek hainbat maite duen hitza erabiliz, *azkarren* biziraupena zen faxistek gailentzea nahi zutena; Naturaren baitako eboluzioa azaltzeko zientziak onesten zuen teoria erabili nahi izan

zuten gizartearen bilakabidea bizkortzeko. *Gernika*ko editorialistak espresuki daude jarrera honen aurka:

> "Que lo queramos o no, el dilema se halla planteado de una manera tajante: o darwinismo social o humanismo universal; y en nuestro caso: o vasquismo racial ó vasquismo humano y universal"[128]

- Nazionalismoa. Nazioaren barneko elkartasuna bultzatu nahi zuten faxistek. F. Krutwigek *nazinokeria* salatzen du behin baino gehiagotan, dela hizkuntzaren arloan (garbizaletasuna). J. Miranderi, izenez *ezkerreko* edo *eskuineko* diren politikak engainagarriak zaizkio, eta garrantzitsuena ikusten du Euskal Herriaren nazio gisako batasuna. Naziak sozialistak ere baziren. Konbentzitzeko, J. Mirandek Frantziak erbesteratuekin izan zuen jokabidea salatzen du. Frantziak euskal erbesteratuak ezkertiarrekin elkar hartuta zetozen heinean onartu zituen, agintari frantsesak ere Front Populaire ezkertiarrekoak zirelako, ez baitzuten nazio-arazoa zegoenik aitortu nahi. Historikoki, egia da eskuin frantsesak abertzale deserriratuak gaitzetsi zituena ezkertiar Errepublikanoekin bat etorri zirelako. Eusko Jaurlaritzak beharleku latza izan zuen nazioarteak beraren eite moderatu eta demokristaua kontuan har zezan.
- Ijitoak. "Kama-goli" poema eskaini zien J. Mirandek beraien hizkuntzan, erromintxelez. Omenaldi hau zor zaio leinuaren antzinakotasunari, oker ez bagaude. Ijitoak, berez, Egiptotik edo aurrerago Indiatik datozelako ustea dago. Naziek 500.000 ijitorik gora sarraskitu zituzten, eta inguruko beste herrialde batzuetan ere horrela egin zituzten, Polonian, Serbian, Kroazian.... Badirudi J. Mirande bide nagusitik bazterrera zebilela.
- Antintelektualismoa. Faxistek herria zuten artearen hartzaile nagusi. Hala ere, klase gidarien sarrera ekonomikoak banatzerik ez zuten eskatzen. Adierazgarria da J. Mirandek kontakizun bati jarri zion azpitituluа: "Larrazken gau batez (edo "the mad pride of intellectuality"). Faxisten aburuz Arrazoiak

indar bizia zapuzten du. Ekintzaren kultua predikatzen dute, eta bortxaren bertutea gogoko dute[129].

- Tradizionalismoa. Tradizionalistek modernismo kulturala humanismo sekularrarekin lotzen zuten, feminismoarekin, askatasun sexualarekin eta familia kristaua desegitearekin. Faxista batzuek hortik jo zuten. J. Mirande, aldiz, anbiguoa da. Mundu paganoa galdu da, eta malenkoniatuta gogoratzen du lamiak eta abar bizi ziren gizartea. Berdenboran familia tradizionalarekiko ikuspegi kritikoa adierazten du; sexu-moralaren aldetik ere jarrera iraultzailea du, eta Bretainia Handian D. H. Lawrence (1885-1930) izan zuen parekoa. Prostituzioaz hitz egiten du maitasun xamurrez ("Pigalle" poeman), eta gorago aipatuta datozen beste fantasia sexual batzuk ere adierazten ditu literatur lanetan.
- Martxa militarrak. Oskorri taldeak kantatzen duen "Eresi" poema J. Mirandek idatzi zuenean, faxismo europarrak hamaikatxo martxa onduak zituen. Beldurra ekiditeko gudu-kanta da. Faxismoak beharrezkoak zituen horrelakoak masak mobilizatzeko koherenteki etorkizun guduzale bati buruz. Egiaz, euskarak antzeko gutxi zituen errepertorioan, olerki erotikoekin gertatzen zen bezala, eta horrek plus bat eransten zien.
- Antiurbanismoa. Esfortzu handirik gabe lot genezake idazle honen paganismoa gizarte nekazariarekin. Bere burua aitoren semetzat zeukan, hau da, Zuberoako antigoaleko leinu baserritarrekoa. Ez dago harritu beharrik, kontuan hartuz gero zelten folklore mitologikoan ere paraleloa dugula: zenbait numen ongilek soilik eskualdean aitzinetik errotutako familiei egiten zieten bisita eta mesede. Alde honetatik zuberotarraren faxismoa Modernitatearen korronte nagusiarekin ez dator bat. Diogu hau zeren eta gizarte tradizionaletan karisma baita erabakigarria, eta berarekin belaunez belaun eskualdaturiko jakituria. Ondorengo garaietan nagusituko ziren inpertsonaltasuna eta jakintza arrazionala ez dira gizarte haietakoak. Irakur bedi J. Mirande beraren "Behiak" narrazioa[130]; behiak jainkosak dira eta gizarte-tradizionalaren jakituriaren gordetzaileak.

Antiurbanismoaren beste zantzu batzuk baditugu atal hauetan:

- "Amsterdamgo oroitzapen bat" lanean, hiriaz ironikoki jardutean, bertako emagalduak eta mozkorzalekeria kontrajartzen dizkio kalbindarraren ustezko zintzotasunari.

- "Larunbat arrats" olerkian hona zer dioen:

"Larunbat arratsa da:
Paris, puta zahar, lotara doa
...ni ere bai"

Sexu-grinak hiria endekatzeko ahalmena du pederastekin, emagalduekin eta agure lizunekin batera.

- Misoginia eta sexismoa. Emakume helduaren rola idazle honen baitan ez dago ideologia faxistak egokitzen zionetik aparte. Buruzagiek emakumea birsorkuntza eginkizunetan jartzen dute erabat. Gizontasunaren bindikapena ere egiten dute, eta emeak arraren menpekoa izan behar du.

J. Mirande 1925ean jaioak 1950ean 25 urte zituen: gizon sasoikoa zen. Ideologia faxistaren arabera, emakumeak gizasemea belaxka bihurtzen du atsegin-iturri den heinean. Bigunkeriak gizona ezgaitu egiten du etorriko diren egiteko latz, larri eta munta handikoetarako, alegia, gizarte degeneratua indarberritzeko. Horrek azal lezake agian pertsonaia eme helduek zenbait ipuinetan jasaten duten pagu txarra; ez dira umedunak, alferrik zahartzen direnetakoak baizik. "Paris-Beuret" olerki ezagunean hara zer dioen:

Büruko emakumeak,
Lodiak, orobat meak,
Danak dirade itsusi.
Nor-nai yoan leike igesi
Aiengandikan, al ba-lu...

Nik aiekin egon bear
–Orrek dit egiten dolu
Orko ordu luzeak zear–

Nik, eusko aitor-semeak!
Oi, debru emakumeak!

Faxismoak ume gehienez erditzen ziren emakumeei urrezko dominak eman ohi zizkien; J. Mirande oraindik gazteak ez dakar horrelako irudirik bere lanetan inondik inora.

- Kristautasuna. Askotan faxismoek kristautasunarekin bat egin zuten, Espainian adibidez. Errealitateak esaten digu, ordea, puntu honen gainean hainbat motako faxismoak daudela. Denak ez ziren bateragarri kristautasunak predikatzen duen bihozberatasunarekin eta mantsotasunarekin.

J. Mirandek bere aldetik dio poema batean Jesukristo berriz gurutziltzatzeko prest dagoela.

J. Mirande A. Rosenberg-en lanak ezagutzen zituen: nazien sasoiko ideologorik behinenetarikoa zen. A. Rosenbergek erlijioaren alorrean III. Reich-ak zein erritu onetsi zitezkeen aztertu zuen. A. Hitlerren Alemanian paganismo guduzalea bultzatu zuen, besteak beste; neopaganismoak eguzkiaren gurtza bultzatu zuen, zenbait erritu teutoniko ere bai. Bestetik, A. Rosenbergek, ohiko kristautasun katoliko eta protestantea ordezkatzeko, Kristautasun Positiboa izenekoa sortu zuen. Agintari naziek errezeloz ikusi zuten gehiengo kristauaren kontra egiten zuen proposamena; alderdiko idealistek soilik egin zioten abegi gogo onez. Antza denez, J. Mirandek idealismorik gorrienaren bidea hatu zuen, politikaren arloan bezala erlijioaren arloan ere.

R. Wagner operagilearen mitologia musikala ere oso gustuko zuten: III. garren Reicharen musikari ofizialetakoa izan zen, nahiz eta R. Wagner bera 1883an hil.

J. Mirandek ere sineste mitologikoak arreta handiz estudiatzen zituen, euskaldunak zein zeltak, zeltazalea baitzen. Deitoratu egiten du pertsonaia mitologiko fantastiko horiek ikusteko jendeak zeukan barne-begia ahuldu izana. R. M. Azkuek egindako herri-mitologia biltzeko lanak (Eusko *Yakintza* tituluarekin argitaratuak) eta J. Thalamasen ildo berekoak arreta handiz irakurtzen zituen.

Izan ere, J. Mirande bretoien artean druida errekonozitua zen. Druidek giza-sakrifizioak ere egiten zituzten. Horren adibidea dugu "Harrizko Jainko bati" olerkia zeinetan giza-sakrifizioa eskaintzen zaion delako jainko horri.

- J. Miranderen testuinguru politikoa: gizarte-giro faxista Frantzian XX. mendeko lehen erdialdean. II. Mundu Gerra aurretxoan faxismoa ez zen frantsesentzat kontu bitxi eta minoritarioa; ezta Europako beste hainbat herrialdetan ere (Austrian, Serbian, Errusian, Italian...), aitzitik, ideologia hori zuten alderdiak arrakastatsuak ziren. Austriak Hitlerren inbasioa erreferendumaren bitartez erabat onetsi zuen ondoren (Anchsluss). 1937an Parti Social Français izenekoak zazpiehun milatik milioi batera tarteko militantzia zuen, alderdi komunistak zeukana baino zabalagoa. Charles Maurras liderraren Action Française ere bazen, antzeko hainbat talderekin batera. Action Française tradiziozalea, antiraultzailea eta nazionalista zen ideologikoki. Historialari guztiek ez dituzte korronte horiek guztiak faxista gisa etiketatu nahi, eta jarrera hori bakoitzaren joera politikoaren arabera ulertu behar da. Esate baterako, *gaullismoa* bera horrelako taldeetatik sortu zela esaten da. De Gaulle izan zen aliatuekin batera alemaniarrak Frantziatik egotzi zituen jenerala, gerora Errepublikako lehendakaria urte luzez izango zena. Beste zenbaiten ustez, gaullismoak politika-talde antidreifusarden (sinplifikatuz, antisemiten) eta bonapartisten iturrietatik edan zuen. Bonapartistek eurek ere buruzagitza probidentzialaren kontua argi zeukaten, eta Führer-aren antzeko jokabide inperialistak zerabiltzaten. Beraz, iturri nahiko nahastuetatik edan du ura gaullismoak ere.

Faxismoa antimodernoa da hein batean. Bultzatu egiten ditu haserrea eta frustrazioa. Irrazionala da, era berean, egiten duen demonologia ezagunean ere; J. Mirande bere gorrotoetan erabatekoa da, dela erlijio kontuetan (Jesukristo gurutziltzatuko luke berriz "Ohiko Jainkoari" poeman) dela gizartea osotasunean epaitzeko orduan. "Paris-Beuret" olerkian lanean duen giroa deskribatzen du, eta dio lankideek maite dutela bera "nola deabruak Yainkoa". "Ni haiekin egon behar eusko aitor-semea" pentsatzen du bere kolkorako poetak. Gorago esanda datorrenez, hiri europarrak (Paris, Amsterdam) deskribatzean, zibilizazio horrekiko sentitzen duen erdeinua berebizikoa da. *Haur besoetakoa* eleberrian etxeko zerbitzari leial edadetua eta Isabela emaztegaia erabateko arbuioz marrazten ditu protagonistak, gizarte konbentzionalaren parte direlako.

Frustrazio hitza zeharo adierazgarria iruditzen zaigu idazle honi buruzko lexikoan. Dituen jomuga politikoak hain dira alimalekoak ezen ekintzaile faxista malenkonia sakonean murgiltzen baitzuten ezintasunaren ezintasunez. J. Mirandek euskal gizarte osoari hordago bakartia eman zion, eta ezin izan zion luzaroan eutsi.

Demokrazia liberalaren aurka egonda, sistema errotik kritikatu nahi izan zuen. Erbesteratuta zeuden irakurle euskaldunek nekez onar zitzaketen horrelako planteamenduak -diktadura faxista totalitario baten ihesi zebiltzan oraindik-. Apustu gogor honek militante faxistengan sekulako tentsioa jartzen zuen orokorrean, eta J. Miranderengan ere bai; saminez sentitzen zuen egiten zitzaion abegi eskasa, hainbesterainokoa non euskaraz idazteari utzi baitzion bere buruaz beste egin baino zertxobait arinago. Haatik, geroxeago, A. Ibinagabeitia ere antzera ibiliko zen Caracaseko deserrian non euskarak oso bizitza zaila zeukan, eta horrela ziotson Pariseko lagun gogaide Jon Miranderi gutunean; kexatu egiten zen Euskal Etxeetako *basko*ek zuten euskaltzaletasun urriaz. Ez dirudi, beraz, faxisten kontua denik bakarrik, baizik eta baita ere jazarria zen hizkuntza gutxituaren aldeko militanteen patua. Sakonean, eragin soziala ezinezkoa izateak bakardade eramangaitza zekarkion euskaltzaleari.

J. Miranderen sasoiko idazle eta pentsalari frantses batzuk aipatzearren gogoratu dezagun Bernard de Jouvenel (1903-1987) hasierako ikusmolde politiko faxista aldatzen jakin zuena, Drieu de la Rochelle (1893-1945) bere buruaz beste egin zuena II. Mundu Gerraren bukaeran eta Henri de Man. Idazle horiek bide-erakusle izan zituen zuberotarrak[131].

Irakurtzen da J. Mirandek izan zituen asmo politikoak ez zirela sendoak eta zinezkoak izan, eta ondorioz ezin izan zutela aurrera egin. Dituen poetika eta politika koherentzia handiz bilbatuta

agertu dira bederen. Beharbada bolada hartan euskaraz mintzatzen zen mundua ez zegoen horrelako hazietarako ongarrituta, baina ez dezagun ahaztu Gerra Hotzean Mendebaldeko potentziek Francorena bezalako erregimen faxisten akats demokratikoei ez ikusiarena egin zietela, eta onetsi egin zituztela estatu antikomunista horiek. Ildo beretik, AEBek ez zuten eraitsi ezta Japoniako enperadorea ere komunisten kontrako bermea zelakoan II. Mundu Gerraren biharamunean.

Poesiaren aldetik, arrakasta izan duten J. Miranderen berrikuntza ugari herri kantutegian txertatu dira (Hertzainak, Oskorri, A. Valverde... kantarien eskutik). Ez guztiak. Interesgarria litzateke aukeraketa hori zein irizpideren arabera egin den arakatzea.

"Lili bat" (1953)

Gorago aldatu dugu orrialdeotara (1.2.2. atalean) "Lili bat" olerkia osorik. Lehenik, testuinguru politikoa kontuan hartuko dugu olerkia interpretatzeko, eta ikuspuntu etikoa jorratuko dugu ondoren.

Hasteko esan dezagun *lilia* izeneko lorea itxaropenaren bertute kristauaren sinboloa dela hemen. Euskal politikaren alorrean itxaropena gainbehera zetorren Gerra Hotzak eragindako tirabirak medio. Munduaren oreka kolokan zegoen hala AEB-ek eta Britainia Handiak nola bloke sobietarrak beren eragina ahalik eta gehiago hedatu nahi zutelako, Ardatz Hirukoitza (Alemania, Italia eta Japonia) porrokatu eta gero. Zeinek bere orbitara ahalik eta erresuma gehien bildu nahian zebiltzan. Pastelaren banaketa horretan, Mendebaldekoentzat lasaitasun iturria zen mundu gerraren amaieran otzan eta laguntzaile portatu zen erregimen espainol totalitarioa; penintsulan demokrazia berrezartzea, aldiz, komunismoari aukerak ematea zatekeen.

Gerra Hotzaren giro goriena 1948-53 tartean izan zen, hau da, aldizkariaren bizitza ia guztian zehar. Arerio berria komunismoa zuten euskal erbesteratuen sostengatzaile internazionalek, eta etxera bueltatzearen kontua inoizko urrunen zegoen. Bigarren derrota bat bezalakoa izan zen errepublikanoentzat, eta legalitatea

berrezartzeko zituzten planak eperik gabe atzeratu ziren. Errealitate etsigarri honen kontra matxinatu zen J. Mirande *Gernika*ko idazlanetan.

Poema honetan erabiltzen dituen "gure" errepikatuek idazlea inplikatu egiten dute, eta erakusten abertzale sentitzen zela; ikusi besterik ez dago "Abertzaletasunaren inguruan" artikuluaren izenburua eta edukia. Zalantzak uxatzeko hona bi lerro poematik:

"Itxaropenak ...
erhanik ditu aiten leinuak
eta zainhiltzen gaitu semeak"

Euskal familiari egindako kalteak azpimarratzen ditu. Nazioa=familia berdinketak faxismoaren ikuspegi paternalista islatzen du. Esan dugunez, gizarte aurreratuek, zuzen ala oker, inpertsonaltasunera eta mekanismo burokratikoetara jotzen dute. Honaino interpretazio politikoa.

Bigarren puntuaren, etikaren bidezko interpretazioa M. J. Olaziregi literatur kritikoak eman duen datu batetik abiatuko da: J. Mirande estoikoa zen.

Filosofia estoikoa, kristautasuna gailendu aurretik loratu zen erromatar inperioaren hondarrean. Predikatzen zuen existentziako izuei aurre egin behar zaiela beldurrik gabe eta soseguz, baina itxaropenik gabe; zailtasunak zinez latzak izanda ere, berdin. Desioak ezabatuta beldurra deuseztatu egiten da. Senekak pasarte batean dioenez:

> "Anda angustiado e inseguro de sí mismo aquel a quien cautiva alguna esperanza, aunque esté a su alcance conseguirla, aunque sea de fácil acceso, aunque nunca sus esperanzas le hayan defraudado"[132]

Ez da J. Miranderen kasua, baina etorkizunean fidatzea ez da estoikoaren araberakoa, izan ere, etorkizunean gertatuko direnak ez dira gauza ziurra. Oraingoa da ongirik hurbilena, eta estoikoak ez du itxaropena gerokoan jarriko. Izan ere, esker onez hartu behar du estoikoak momentuan momentukoa gehiagoren eskakizunik egin gabe. Iragana gertatua da, eta oroitzapen hutsaletan murgiltzen gaitu.

J. Mirandek orainari ekin nahi zion, eta proposamen hori belaunaldi gazteek ulertu egin zuten; bide itsuan sartuta zegoen abertzaletasun tradizionalaren aurka konponbide berriak bilatuko zituzten hurrengo hamarkadetan. Haustura hori nabarmenagoa izango zen 1960ko urtearen inguruan. *Gernika*n berritzaileek badute pisua argitaratu zituzten orrialdeen kopuruari begiratuta; lehenengo urrats hauek esanguratsuak izan ziren.

J. Mirande. Laburbilduz.

Esan daiteke *Gernika*ren orrialdeetan atera zela euskal letren plazara lehenengoz J. Mirande gaztea. Ekarpen hori ez zen oharkabean pasatu.

Jakinaren gainean zegoen berrikuntza zekarrena, eta ez zituela beti bestek onez hartuko bide berri hauek. A. Ibinagabeitiak partikularki adorea ematen zion, eta euskal literaturaren norabide aldaketa onesten zuen. Biontzat inportanteena zen olerkariek beren bulkoak zintzotasunez adieraztea literatura homologatzeko Europako besteekin.

Dirudienez, argitalpena bertan behera gelditzeko arrazoia burubide zaharberritzaile hauei *Gernika*k eskaini zien abegia izan zen. Lagunarte humanistak sinistu egiten zuen kritika eta eztabaida lasaiek dituzten bertuteetan; abertzaletasun ofizialaren eta tradiziozalearen sektoreek ez horrenbeste.

Ezin ukatu, ordea, literatura honen taxu faxista. Egia da, era berean, euskaldunek munduan bizi zuten kinka ez zela fantasia askotarakoa. Hala ere, nolabait esplikatu behar da J. Mirandek izan zuen arrakasta (lanen argitaraldiak, ikerketak, musikatzeak...). Batetik, ziplo botatzen ditu sentipenak eta edozein irakurlek identifikatzea lortzen du. Bestetik, fantasia erotiko horiek guztiak sinpatikoak egiten zaizkio publiko bati.

Ekarpen politikoa ere ebaluatu behar zaio. Diotenek urratu zuen ibilbide politikoa antzu gelditu zela aitortzen diote poeta gisako balioa, baina politikari gisa kaskar samarra deritzote. Ezkerrak jaso eta iraunarazi omen zuen J. Miranderen literatura, eskuinak beltzuri egiten zion orduan. Euskal letretara aire freskoa ekarri izana askok aitortzen diote.

Faxista zen aldetik ematen zuen gizartearen eta giza-harremanen irudia lazgarria da. Hala ere, momentu gozatsuak baditu orrialdeen artean: “Behiak” kontakizuna edo “Ametsetarik” olerkia dira batzuk. Ordea, pesimista zela deblauki deklaratzen zuen.

Literaturak egin duen ibilbide modernoan, utopiaren eta ironiaren artean koka daiteke. Errealitatea nekeza zitzaion, sinesmen erlijioso kristauaren izpirik ez zuen, eta idazlanetan bere espak adierazten zituen. Haatik bazuen aitoren semeen utopia paganoa bultzatzeko kuraia. Europako herri gutxituen (Irlandaren, Bretainiaren, Galesen...) mitologiak asko preziatzen zituen, eta arnasbide zitzaizkion.

Estetizista eta sinbolista zen aldetik pieza paregabeak utzi dizkigu. Egin zituen olerkiek erritmoa txertatzen dute lerroetan errepikapen fonetikoak erabilita. Ordura arte silabakako zenbaketa zen usuena, eta lerro-bukaerako hoskidetasunak ere bai, bertsolariek eta Erromantizismoaren aurrekoek ohi zuten bezala.

J. Mirande ez zen beti bakarrik ibili. Pariseko lagunartekoak zituen Peillen anaiak, A. Ibinagabeitia, F. K. Krutwig eta hainbat lagun abertzale Britainiakoak. Ideologikoki ere ez zegoen erabat bakarrik idazlea, sasoi batean bederen. F. K. Krutwigek adibidez, J. Mirandek *Gernika*ko artikuluetan islatu zuen giro abertzale urduri bera ezagutu zuen; orduan esaten zirenak egituratzen jakin zuen *Vasconia* (1963) liburu giltzarrian. Nolabaiteko gogaidetasuna bazegoen arrazoi bata ala bestea medio Parisen elkartu ziren euskaltzaleen artean. Ildo beretik, Tx. Peillenek ere Lehen Eusko Mundu Biltzarrean (1956) inork ez bezala, euskaraz egin zuen hitzaldia hizkuntza berreskuratzeko neurri zehatzak eskatu zituenean.

Jon Etxaide

Ezaugarriak/Idazlea, datak eta ezizena(k)	Ikasketa-maila	Literaturaren ikuspegia	Argitaratzeko zerabiltzan aldizkariak	Hizkuntza joerak	Joera politikoa	Testuingurua	Idazkien hizkuntza:	Errekonozimendua
Jon Etxaide (1920-1998) -Aldapeko - Zelai	Delineante-ikasketak	Kutsu pedagogikoa. Gerra aurrekoak (Lizardi, J. B. Elizanburu, Etxepare) hobeak zirela uste zuen gerra ondorengoak baino (Iratzeder, B. Gandiaga , G. Aresti), lehenek berrikuntza ekarri zutelako, bigarrenek ez bezala. Herriaren maila jaso nahi zuen geldiro euskaraz, hizkuntza bera eta errezepzioa.	*La Cruz, Egan, Euzko Gogoa, Yakin, Aranzazu, Karmel, Gure Herria, Olerti, Zeruko Argia, BRSVAP, El Diario Vasco. Euskararen alde, Euskera.*	Euskalki guztietatik hartzen zituen gauzak, bai eta euskal tradiziotik ere (euskara bildua).	Aitzolen artikuluak irakurriz, aitaren euskaltzaletasunetik abertzaletasunera igaro zen.	J. Miranderen lankide. P. Lhanderen miresle. Joxe Artetxerekin harremana. Euskaltzaleak ere estimatzen zituen: Onaindia, Tx. Peillen; J. Mirande, J. Zaitegi, I. Fagoaga.	7 euskaraz.	1956.ean euskaltzain urgazle; 1991.ean euskaltzain ohorezko.

16. taula. J. Etxaide idazlearen datu eta ezaugarriak

J. Etxaideren lanak

“Bertsolariaren miñezko kanta” (1951)

Euskal literaturaren historian itsutasunaren inguruan sortu diren hiru olerki gogoratzen ditu: P. M. Otañoren “Limosnatxoa”, J. B. Elizanbururen “Solferinoko itsua” eta T. Monzonen “Gazte itxuaren izarrak”. Asmoa du gerran fisikoki hebainduak izan diren gudariei elkartasuna adieraztea.

“Olentzero” (1951)

Olentzero datorrela-eta egiten diren eske-kantak deskribatzen ditu. Nahi du gizarteak abagunea adiskidetzeko aprobetxatzea, anaia arteko gerraren ondotik zatituta baitzegoen. Ospakizun pozgarriak jendeen arteko haserre eta gorrotoak baretuko lituzke alaitasuna dela medio.

Marko kostunbrista batean -Gabonetako ohitura ezaguna deskribatzen du-, “etxe-maitasuna eta pake-zaletasuna” sortzeko aitzakia da Eguberria.

Donostian bizi zen J. Etxaide; *Gernika*n argitaratzen dizkioten zazpi idazkietan deituraz izenpetzen duen lan bakarra da. Gerrako gertakizun garratzez ari denean, “Aldapeko” edo “Zelai” ezizenak erabiltzen ditu.

Ironiarik ez dago; ohiturak gauzak bere onera ekarriko ditu, eta zailtasunak urtu egingo dira anaitasunean.

“Errimin” (1952)

Poema hau eskaintzen dio Orioko legezko alkateari, hainbat bezala garai hartan erbestean bizi zena. Gerrak kanporatutakoari herrira itzuli ahal izatea opa dio. Hautetsiaren biografia errealista egiten du.

“Ernio´ko gurutz-egalpean” (1953)

Olerki honetan otoitz egiten zaio gurutzeari. J. Etxaidek altxamendu militarra gogoratzen du, eta Elizaren jokabidea gaitzesten

du bidenabar. Elizak, ezpatadunen alde jarri, eta euskal fedea kordokatu zuen. Gogoz kontra bada ere, kosta ahala kosta otoitzez jartzen da errukia eskatuz.

Sinismen sendoak tradizio erlijiosoaren barnean mantentzen du olerkaria. Gertakizun latzek ez diote bestelako argitasunik ematen, eta Elizaren kritika muga neurritsuen barnean geratzen da. Ironiarik ez dago, beraz.

"Argi-urratze" (1953)

Bertsolari-eiteko hamabi bertsoz osotutako sorta da. Gerrako kalamidadeak berritzen ditu era nahiko gordinean. Honako hauek aipatzen ditu: odola, sutautsa, eta herri honetako seme leialen odola pozoitzen duten bele beltz zein zuriek. Kontraste gisa eta azken bertsoetan, Iparragirreren "Gernikako Arbola" kantuak sinbolizatzen duen argi urratzea iragartzen du idazleak. Argi betearen aurreko argi-urratzea ikusten du ere.

Kontuan hartzekoa da "Gernikako Arbola" lehen aldiz kantatu eta ehun urteurrenaren kariaz idazten duela. "Eman da zabal zazu" zen aldizkariak azpitituluan zeramatzan lau hitzak. "Gernikako Arbola" kanta Gernikako hiriak inguruan biltzen duen sinbolismoaren alderdi musikala da.

J. Etxaide. Laburbilduz

Tradizio karlistakoa zuen familia. *Gernika*ko idazkietan kantatzen du gerra galdu duen herri kristauaren tragedia. "Karlista aundi-maundiek" zituzten jarraitzaileen saldoari egindako iruzurrak aztoratzen du. Hala ere, fedean aurkituko du aurrerantzean ere atsedena eta babesa. Idazki hauek epiko-historikoak dira. Alde horretatik, garai bertsuan egin zituen eleberrien parekoak dira. Salbuespen batekin, ordea; *Gernika*ko lanetan iragan historiko hurbila (Gerra Zibila) du hizpide, eta handik lasterrera idatziko zituen eleberrietan historia urruna (Erdi Aroa, P. T. Etxahunen XIX. Mendea...). Ziur aski, narrazioetan egiten zuen iraganera jotzeak diktadurako zentsura eta errepresioa zituen arrazoi. J. Etxaide espetxean egona zen *Gernika* aldizkaria estatu barnera sartzeagatik. Haatik, gizakiaren izatea eta dituen bulkoak (gorrotoa, jeloskortasuna, haserrea, lizunkeria...) testuinguru historikoaren gainetik daudela iradokitzen digu.

Tragedia hurbilak pasarte errealistak sortarazi dizkio idazleari, adibidez, Orioko alkate errepublikanoaren erbesteko bizimoduarena, Elizaren gerrako jokabidearena edo gudarien ibilerena.

Alde horretatik berritzailea dela deritzogu, erlijioa eta politika desberdintzen baititu. Sinesmenari tinko eusten dio, aldiz, gizarteak bizi dituen gorabehera larrien erdian.

Gerrak errealitate minak ikusarazi dizkio idazleari, baina ortodoxia gailentzen da beraren lanetan. Hierarkia katolikoak egindako bidegabekeriak ere onartu egiten ditu fedearen bertutez.

Berritzaileak. Laburbilduz.

Hiru puntu nagusi aipatuko ditugu talde berritzailearen ekarpena laburbiltzeko. Idazlanak analizatzearen emaitzak sailkatu ditugu euskararen, literaturaren eta pentsaeraren hiru arloetan.

- Euskara. Iratzederrek bizipen mistikoak zituen, eta alaitasun hori kutsatzen zion euskaraz bizitzeko zuen irrikari. Hala ere, II. Mundu Gerran soldadu ibilia zen, eta bazuen gizartearen berri. Konturatzen zen eskola frantsesa eta turismoa euskararentzat kaltegarriak izan zitezkeela. Turismoarekin aberasteko guraria kritikatzen zien euskaldunei. Ematen dituen konponbideak gizakia moralki hobetzean zeutzan, beraz. Turismoa egitea zuzena zela zioen, baina bateragarri egin nahi zuen euskararekin eta fedearekin.
  Aurrerakuntza ez zuen Iratzederrek ñabardurarik gabe onartu nahi. Hala ere, mundua zuzena iruditzen zitzaion, eta erlijioak bermatzen zuen ongia nagusituko zela.
  F. Krutwigek euskara kultura jasoa adierazteko trebatu nahi izan zuen. Gizarte modernoko eginkizunak bete ahal zitzan,

maileguen bidea proposatzen zuen aurretik inork ez bezalako indarrez; garbizaletasuna gehiegizko nazionalismoaren fruitua iruditu zitzaion.

- Literatura. A. Ibinagabeitiak homologatu egin nahi zuen euskal literatura. Gizakiak bizitzan zehar dituen gorabeherak adierazteko gai izan behar zuen. Premiazkoa zen idazlea zintzoa izatea, euskal literatura duina izango bazen. .
  J. Mirandek erromantizismo anglofonoaren (E. A. Poeren, Blake bezalako olerkari ingelesen...) iturritik edan zuen, eta berrikuntza nabarmenak txertatu zituen euskal literaturan. Literatura espresiobide asketzat zeukan edo ariketa jostagarritzat. Bizitzaren ikuspegi etsitua islatu zuen "Ametsetarik", "Neskutsak" eta "Ametsa" lanetan, fedearen sostengurik gabekoa. Formalki erritmoa baliatu zuen, hoskidetasuna bertso-lerroen barnean eginez. J. Etxaideren lanek gerra amaitu berriaren gaineko gogoeta egin zuten. Horren kariaz sortu ziren egoera latzak gogoratu zituen: gerran itsu geratutakoak ("Bertsolariaren miñezko kanta"), erbesteratutako alkatearen kasua ("Errimin"), Elizaren jokabide makurra eta gerraren gogorra ("Ernio´ko gurutz-egalpean").
  Lekukotasuna ematen duen literatur moldea da. Hala ere, Euskal Herrirako itxaropenik bazuen ("Argi urratze"), eta fedean tinko jarraituko zuen zalantzak baztertuta.
- Pentsaera. *Gernikako* euskal idazleek bat egin zuten aldizkari humanistaren ildo orokorrarekin. A. Ibinagabeitiak edozein iritzi kritikatzeko askatasuna defendatu zuen. Dogmarik ez zuen onartzen, eta aldarrikatu egin zuen Ilustrazioaren programa laburtua. Irekitasuna eskatzen zion kontenplalariari. Aldizkariak bezala berak ere "populaire" izenondoari garrantzia ematen zion, Gernika Lagunartekoek beti bilatzen baitzuten eragin soziala.
  F. Krutwigen pentsamoldean, errealitatea ezin denez ezagutu, gizakiak tolerantea izan behar du derrigorrez. Historia hurbileko gerrek eta hondamendiek gizaki modernoaren jakituriaren azala erakutsi zuten. Ez dago gauza ziurrik. F. Krutwigen poesia utopiarik gabekoa da, ironikoa. Hala ere, Greziako mitologia baliagarria izan zitzaion Gernikaren bonbardaketa azaltzeko analogiaren bitartez.
  Pentsaera politikoaren alorrean F. Krutwigek gehiegizko nazionalismoa kritikatu zuen, gerra ekartzeagatik.
  Modernitatearen kritika egin zuen, eta uste zuen industrializazioak kalteak ere ekarri dizkiola gizarteari, zeren eta lehengo langile artisaua masa bihurtu da; izpiriturik gabeko materia bihurtu da gizakia. Uste zuen Gerra Zibilaren eta II. Mundu Gerraren ostean F. Nietzscheren filosofiak porrot egin duela.
  J. Mirandek abertzaletasun demo-kristau tradizionalaren kritika nietzschearra egin zuen. Euskalduna endekatuta zegoen bigunkeriaren bigunkeriaz, eta endak ezaugarri erasokorrak berreskuratu behar zituen inguruko herrialdeei buru egiteko.

Oro har, berritzaile hauek munduko errealitateaz jabetzen dira, eta planteamendu eraberritzaileak dakartzate. Gutxi asko denek daukate utopiaren bat zeinean beren asmoak ezarriko dituzten, nahiz eta sarri herren dabilen. Mundua ez da tolesgabea, eta arazoak ematen ditu. Egoera latzak eramatea zaila zaie, Iratzederri hizkuntzaren egoera dela eta, J. Etxaideri eta F. Krutwigi gerraren ondorenak direla eta, J. Miranderi mundu abertzalearen egoera lastimagarria dela eta.

Bukatzeko

Aldizkaria

Lanaren hasieran aldizkariaren testuingurua zehaztu dugu. Agerkariak erbestean bizi ziren euskal intelektual ugari batu zituen, eta tartean baziren euskal idazle esanguratsuak (A. Ibinagabeitia, J. Mirande, F. Krutwig, Orixe, D. Dufau...).

Gerra Zibilaren ostean errealitatearen irakurketa humanista eta modernoa egin nahi izan zuten. Giza- eta gizarte- zientzietako gaiak argitaratu zituzten Euskal Herriko hiru hizkuntzetan. Alderdikeriarik gabe edozein lumari egin zioten harrera. Espainiako gerra bukatu (1939) eta sei urtera (1945) jaio zen aldizkaria. Garai bertsuan II. Mundu Gerra (1939-45) gertatuko zen, eta ondoren Gerra Hotza (1948-53). Gerra Hotzaren sasoian argitaratu zen Gernika Donibane Lohitzunen eta Buenos Airesen.

Gernikak euskal tradizio humanista berreskuratu nahi zuen, talde eragilearen editorialetan eta hainbat artikulutan ikusten denez. Tradizio hori mamitzen funtsean XVI.eko humanistak (Donibaneko J. Uharte, Azpilkuetako Martin, Vitoriako Frantzisko...), XVIII.eko Azkoitiko Zalduntxoak eta XIX.eko J. M. Iparragirre aritu dira.

A. Ibinagabeitiak polito azaltzen du zer ulertu behar den *humanismo* hitzarekin. Bere ustez edozein iritzi arrazoiaren arabera galbahetu daiteke, ez dago dogma ukiezinik. Bestetik, kontenplazio huts "zakarra" ez du onesten, eta bai, aldiz, irekita dagoena. Horrela jokatzen du berak idazle gazteagoekin (F. Krutwigekin, J. Miranderekin...). Gernika Lagunarteko partaideek iritzi horien parekoak azaldu zituzten argitaratu zituzten artikuluetan eta editorialetan.

Oraintsu onartu dute Espainiako Gorteek Memoria Historikoaren Legea (abenduaren 26ko 52/2007 Legea). Diktaduragatik eta 1975tik aurrera trantsizioan gerra hartako gairik aipatzerik ez zegoenez, ezin izan da oroitze-ariketa egin estatuan Espainiako ejertzitoa gaizkituko zen beldurrez, gatazka amaitu eta 68 urtera baino. *Gernika*koek, aldiz, ariketa hori aspaldi egina zuten, erbestean zeudenez gero.

Haiek bertatik bertara bizi izan zuten hondamendia; ezagutu egiten zuten garaile berriek ezarri zuten askatasunik gabeko egoera. Esaterako, F. Krutwigek Mendebaldeko zibilizazioaren ikuspegi etsitua eman zuen, eta bakea eta tolerantzia iruditzen zitzaizkion gizakiak premiazkoak dituen balioak. Mundua engainagarria da –pentsatzen zuen- ustekabe galantak eta izugarriak ematen dizkigu, beraz onar dezagun lagun hurkoaren ikuspegia.

J. Etxaidek ere ahalegin berezia egin behar izan zuen Espainiako Elizaren jokabide gaitzesgarria onartzeko, bera ere fededuna zen aldetik.

Gernika aldizkariak aukeratu zuen lerro editorialaren ondorioz itxi zuen. Inongo alderdik inposa ziezaiokeen diziplinatik aparte egon nahi izan zuen. Aldizkaria sortzeko ekitaldian "Euzkadi ofiziala" bidaide bazuen, gero askatasunez jokatu zuen, eta tirabirak izan zituen beste erbesteratu batzuekin. Azkenean EAJko abertzaletasunaren sektore ofizialek laguntza ukatu, eta ekonomikoki ito egin zen. J. Miranderi publikatu zizkioten artikuluek non abertzale demo-kristauen *zintzotasuna* kritikatzen baitzuen, ez zuten noski lagunduko alderdiaren erabakia aldatzen.

Atal batean *Gernika*k plataforma gisa betetzen zuen zeregina aztertu dugu. Euskal idazleak batzeko balio izan zuen. Gerraoste minean ez zegoen azpiegitura editorialik, ezta merkaturik ere. Aldizkariak eskaintzen zuen topagune zabala arnasbidea izan zen hainbat idazlerentzat, eta komeni izan zitzaien aprobetxatzea. Orixek zioen: "revista... donde cabíamos peces de todos los colores". Aldizkari eklektikoa, beraz.

Lapurtera klasikoaren proposamena *Gernika*ko orrialdeetan egin zuen F. Krutwigek.

Aldizkaria bultzatu zutenen esanetan, hainbat luma erdaldun zein euskaldunek parte hartu zuten proiektu honetan, eta pozik

zeuden jasotako oihartzunarekin. Itxura guztien arabera, I. Fagoaga zuzendariak poltsikotik ateratako sosei esker bizi izan zen publikazioa azken urteetan. Independentzia ideologikoak sostengu ekonomikoa behar zuen.

Literatura

Literaturaren alorrean, historiaren atal hau sakonago ulertzeko helburua jarri genuen. O. Pazek (1974) jarri zuen marko teorikoa baliagarria izan da, eta idazle bakoitzak Modernitatearekin zein harreman duen zehazten lagundu digu.

Zientzia esperimentalen alorrean ez gara ari, eta metodoaren balioespena egiteko azalpen saturatua eman zezala jarri genuen helburu. Bi kontzeptu zehaztu genituen: analogia eta ironia. Marko teoriko honek literaturaren errealitatea azaltzen lagundu digu, eta ez da geratu auto-erreferentzia teoriko hutsean; idazlan konkretuek saturatu egin dituzte planteamendu teorikoak.

Literaturaren eboluzioan ironiak gero eta leku handiagoa irabazi du, idazlanetan autoreak gazteagoak izan diren heinean.

Hiru taldetan sailkatu ditugu euskarazko idazleak: Lore Jokoen ondorengoak, Gerra Zibilaren aurreko giroaren jarraitzaileak eta, azkenik, berritzaileak.

Lehen taldekoak arrakalatuta dagoen mundu baten azken erakusgarriak dira. Batzuk kontzienteak ziren horretaz (D. Dufau), beste biak ez (I. Larramendi eta J. Aldabe). Mundu tradizionala eta euskara elkarrekin ezinbestean lotuta ulertzen zituzten. D. Dufau konturatzen zen lauso artean bazen ere, euskarak goi mailako irakaskuntzan sartu behar zuela, salbatuko bazen. Hala ere, D. Dufauk gehienetan euskararen aurrerabidea jartzen zuen A. Xahoren mito burgoien abaroan, lamien balizko laguntzaren pentzura, edo Gernikako Arbolak zituen sustrai sendo eta sinbolikoen baitan. Ekintza eraginkorrean premiaz jabetzen zen, baina urrun dago Iparraldeko gizarteari programa egingarria proposatzetik.

Lehen talde honetan daude baita I. Larramendi eta J. Aldabe ere. Gizarte estatikoa islatzen zuten beren bertsoetan, eta laster orokorrak izango ziren aldaketak ez zuten idazlanetan lekurik. Bi idazleok errealitatearen irakurketa estatikoa eta kostunbrista egin zuten.

Gerra aurreko giroaren jarraitzaileek ere ikuspegi nostalgikoa zeukaten. Basarri bertsolaria baserriei lotu zitzaien euskarari eusteko, nahiz eta kolokan ikusten zituen. Orixek ortodoxian babesten zuen bere burua kosta ahala kosta, eta hirian katolikotasun praktikantea minoritarioa zela jakinda ere. E. Erkiagak berrikuntza saioak egin zituen, eta F. Krutwigek proposatutako lapurtera klasikoz idatzi zituen poema batzuk, ukitu existentzialista gaineratuta. Aldaketa berritzaile horiek behin-behinekoak izango zituen. Soziolinguistikaren alorrean ikuspegi errealista zuen, eta hizkuntza biziberritzeko datu positiboei zentzuz eta taxuz antzeman zien: euskalduntze-saioak, ekitaldi publikoak (bertso-guduak...), liburu-argitalpenak, jakitunen bermea duten adierazpenak (A. Tovarrenak)...

Berritzaileen taldea dugu azkena.

Taldekatzea eta aldizkatzea lan korapilatsua da literaturaren historian. Batzuek belaunaldien kontzeptua engainagarritzat daukate. Gertatzen dena da idazle batek ezaugarri batzuk komunean izatea egokitu diogun taldekoekin eta beste batzuk beste talde batekoekin. Hala ere, joera orokorra igartzen saiatu gara.

Lan honetako taldekatzeek epe labur honetarako (1945-53) balio dezakete ondoen, nahiz eta kontuan izan behar den idazleei ez zaizkiela zortzi urte horietako idazlan guztiak kontuan hartu, eta are gutxiago tarte luzeagoetan egin zituztenak. Beraz, multzokatze hauek zenbait joeraren berri ematen dute, eta ez besterik. J. Etxaide gaztearekin sortzen da arazoa, adibidez. Fededuna zen esleitu zaizkion taldekide batzuk ez bezala. Hala ere, kostunbrismotik harago zihoanez, eta olerkietako errealismoa berritzailea duenez hirugarren multzoan kokatu dugu.

F. Krutwig eta J. Mirande dira berritzaileen taldean idazle gaileenak. Lehenak eragin budista islatu zuen, bai hitz neurtuetan eta bai

hitz-lauzko lanetan. Gogoeta egin zuen gudu-zaletasunak dakartzan ondoren txarrez. Iturri bila zebilen F. Krutwig eta, bereziki, biren atzean: batetik, Ekialdera doa munduari uko egiteko filosofia bila; bestetik, Greziako mitologiak ere balio dio historia interpretatzeko. Gernikaren suntsiketa Olinpoko Jainkoen liskarrak direla eta interpretatzen du. Bolada hau pasatuta idazle honek Greziako kultura hobetsiko zuen Europako kulturari urrunagokoa zaion budismoaren aldean. F. Krutwig tradizio modernoarekin kritikoa zen, eta ironiaz jabetu zen Mendebaldeak urte haietan zuen bide suntsitzaileaz. Hori izan zezakeen arrazoia bestelako pentsaeren bila Asiara jotzeko.

J. Miranderen poemek, narrazioak eta entseguek zeharo aldatzen dute literaturaren panorama. Analogia erabiltzen du mundua islatzeko poemotan, izan ere lerroetako erritmo fonetiko berriak esanahiaren oihartzunak dira. Erlijio tradizionala ukatu zuen. Hala ere, ironian azpimarra egin zuten F. Krutwigek eta J. Mirandek Utopiaren zantzu guztiei ez zieten uko egin. Lehenak gizarte baketsua bilatzen zuen; bigarrenak Gazteen Lurraldearen ideia laztantzen zuen, eta proiektu politiko zaharberritzaile bat zuen Euskal Herriarentzat.

Bestalde, J. Mirande aztertu dugu ikusteko ea literatur lanetan pentsaera faxistaren egitasmoa islatzen duen. Ideologia politikoaren aztarnak aurki daitezke bai olerkietan bai hitz-lauzko lanetan. Beraz, emaitza positiboa da; faxismoak zuen gizartearen ikuspegia J. Miranderen lanetan ere topa daiteke. Azterketa hau burutzeko aldizkariko lanez gain, kanpoko beste zenbait ere analizatu ditugu.

Iratzederri buruz esan dezagun aurrerakuntzaren kritika moralista egin zuela turismoak euskaldunetan ausaz sortzen zuen diru-gosearen kontra, eta euskarak zituen oztopo berrien ezagule dela. Eskola frantsesa eta turismoa ez zitzaizkion hizkuntzari onuragarriak, baina ez zuen kritikatzen duen egoera artezteko proiekturik, mistikak eskain dezakeen arnasaz eta etikak eskain dezakeen onbideaz landa. Turismoa nahi zuen fedearekin eta euskararekin adostu. Mundua ulertzen dakien Iratzeder berritzaileen taldean kokatu dugu.

A. Ibinagabeitia idazle landuaren idaztiak garrantzitsuak dira euskal tradizio literarioari neurria hartzeko. Tradiziozko hizkuntza hobesten zuen, eta etorkizuneko literaturaren ezaugarriak zehaztu zituen. B. Etxepare eta J. B. Hiribarren bezalakoen tradizio aurrerazalea ezagutarazten saiatu zen; lehenak askatasunez hitz egin zuen gai profanoei buruz, eta bigarrenak Argien Mendearen goraipamena egin zuen. J. Miranderenak bezalako ekarpenei harrera egin, eta sostengua ematen die, euskal literatura gaur eguneko gizakiari baliagarria izan dakion.

Ikusten denez, hainbat joeratako idazlek argitaratzen dute aldizkari berean.

Literaturaren historiatik begiratuta konstatatzen da *Gernika* aldizkarian jalgi zirela F. Krutwig eta J. Mirande euskal letren plazara. D. Dufau ere ezagutzea merezi duen idazlea da Eskualtzaleen Biltzarreko ingurumen soziala erakusten duelako, eta Iparraldean gizarte euskalduna frantsesten hasi zenean, hango buru argituek zituzten irizpideak ilustratzen dituelako.

Adierazgarria da Pariseko eta Bilboko hirietatik zetozen gazteak (F. Krutwig eta J. Mirande) izatea berrikuntza saio nagusiak egingo zituztenak.

1956ko edo 1964ko etena aipatzen denean kontuan hartu beharko litzateke aurretik ere horren aztarrenak izan direla, adibidez *Gernika* aldizkarian.

Metodologiaren aldetik puntu ahul zenbait aurkitu ditugu. Lanak analizatzean ironia detektatzea berez egiten dena bada, analogia detektatzea zailagoa izan zaigu, ez zegoelako espero zen neurrian.

Azkenik esan dezagun azterketak korpus jakin batekin eginda dagoela. Beraz, hemengo konklusioak idazle baten obra osora hedatzea zilegi den ala ez erabakitzea beste azterketa batzuek esan dezaketenaren menpe dago.

Bibliografia:

A. A. (Anitz Autore) *Jakin* 21, Zenbaki berezia: "25 urte euskal kulturan", 1981.

A. A. *Literatura terminoen hiztegia*. Euskaltzaindia: Bilbao, 2008.

A. A. *Poesía en los años oscuros. Las revistas poéticas andaluzas 1939-1978*. Centro Andaluz de las Letras. Málaga, 2000.

A. A.: *Politika hiztegia 1*. UZEI: Elkar: Donostia, 1985.

A.: "*Pasionea*. Xabier Iratzeder. Belok, 1954."Euzko Gogoa, 1954-05.

Agirre, J. M.: *Jean Marie Diharce Iratzeder (1920)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 2005.

Agud, M.: ""In memoriam". Don Juan Thalamas". *BRSBAP* 37/1-2, 1981. 289-291 or.

Ainziart, P.: *Etienne Salaberri (1903-1981)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 2003.

Aizpurua Barandiaran, Jexux eta Jon Aizpurua Barandiaran: *Joxe Miguel Barandiaran (1998-1991)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 2000.

Aldekoa, I. : "Euskal literaturaz hiru apunte solte". *Iker* 21, 2008. 1-15 orr.

Aldekoa, I. : "Postmodernitatea gurean". *Egan* 2006-1/2, LVIII alea. Donostia

Aldekoa, I. : "Txillardegi: Leturiaren egunkari izkutua". *Euskera* 2007,2. 52 libk. (2. aldia). Bilbo, 2008.

Aldekoa, I.: "Ilustrazioaren eragina euskal literaturan" . *Egan* 2008-1/2. LXI alea.

Aldekoa, I.: "XIX-XX. Mendeetako euskal poesigintza: tradizioa eta eraberriketa". *Jakin* 52. 1989. 5-23 orr.

Aldekoa, I.: *Euskal literaturaren historia*. Erein: Donostia, 2008.

Alzola, N.: "Larramendi, el poeta de Vera de Bidasoa". *BSVAP*, 1960, XVI. 365-366 or.

Amorós, A.: *Introducción a la literatura*. Círculo de lectores, 1988.

Antza, M.: "*Miranderen lan kritikoak*. Jon Mirande. Pamiela, 1985". *Susa*, 1986-07.

Apalategi, U. (arg.): *Belaunaldi literarioak auzitan*. Utriusque Vasconiae: Donostia, 2005.

Arana Martija, J. A.: *Jose Antonio Donostia (1886-1956)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 2001.

Arbelbide, X.: *Jean Pierre Arbelbide (1841-1905)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 2005.

Arbelbide, X.: *Jean Pierre Goytino eta Californiako Eskual Herria*. Euskaltzaindia-BBK Fundazioa: Bilbao, 2003.

Aristote: *L´homme de génie et la Mélancholie*. Rivages Poche: Paris, 1988.

Aspaldiko: "*Purra-purra*! (Irri ta par egiñarazteko ipui saila). Yon Etxaide. Zarautz, 1953" *Euzko Gogoa*, 1954-03.

Aulestia, G.: "Un siglo de literatura vasca (III): Guerra Civil y literatura vasca en el exilio" in *Sancho el Sabio 7*,1997. 13-77 or.

Aulestia, G.: *Erbesteko euskal literaturaren antologia*. J. A. Ascunce; Donostia,1992.

Azurmendi, J. "Filosofia pertsonalistaren maisu bat: Karlos Santa María". *Jakin* 91. Uztaila-Abuztua 1991: 63-88 in "Jakin 50 urte 1956-2006". DVD Sonopress Elkarlanean

Azurmendi, J.: "Josu Landaren *Gerraondoko poesiaren historia*". *Jakin 29*, 1983. 167-172 or.

Azurmendi, J.: "Mirande, berriro". *Jakin 106*, 1998. 31-43 orr

Azurmendi, J.: "Mitxelenaren bere lekuratzeko". In *S. Mitxelena. Idazlan guztiak II*. E.F.A.: Zarautz, 1984.

Azurmendi, J.: "Nietzscheren itzal-argia" in A. A. *Baloreak gizartean*. UEU-Filosofia Saila: Iruñea, 1989.

Azurmendi, J.: "Orixeren inguruko garai-giroaz". *Jakin 61*. 1990. 119-139 or.

Azurmendi, J.: "Pensamiento personalista en Euskadi en torno a la guerra" in *RIEV* 41,1, 1996. 77-98 orr.

Azurmendi, J.: *Mirande eta kristautasuna*. Diputación de Guipuzkoa: Donostia, 1977.

Azurmendi, J.: *Zer dugu Orixeren kontra*. Jakin: Arantzazu, 1976.

Azurmendi, J.:"Santa Mariaren pentsamendu atarikoa". *Uztaro* 20. 1997: 61-76.

Azurmendi, Joxe. : *Schopenhauer, Nietzsche, Spengler Miranderen pentsamenduan*. Susa: Donostia, 1989.

Barthes, R.: *Essais critiques*. Éditions du Seuil: Paris, 1964.

Beola, A.: *Antonio Maria Labayen (1898-1994)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 2000.

Beola, A.: *Jon Etxaide (1920-1998)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 1998.

Bergez, D. et al.: "La critique thématique" in *Introduction aux Méthodes Critiques pour l´analyse littéraire*. Bordas: Paris, 1990.

Bidart, P.: "Ethnografie et esthétique des traditions populaires basques dans les concours de poésie basque" in *Antoine d´Abbadie 1897-1997*. Eusko Ikaskuntza/Euskaltzaindia: Ezohiko Kongresua: Hendaye, Sare, 1997.

Bilbao, G.: "*Bergiliren Unai eta Alor-kantak*. Andima Ibinagabeitia. Euskal Editoreen elkartea, 1992. Bi bider klasiko"- *Euskaldunon Egunkaria*, 1993-01-31.

Bilbao, G.: *Latin-literaturarako sarbidea. Idazleak eta idazlanak*. UEU: Bilbo, 2002.

Bloom, H.: *¿Dónde se encuentra la sabiduría?*. Taurus, Madrid, 2005.

Booth, W. C., G. G. Colomb eta J. M. Williams. *Cómo convertirse en un hábil investigador*. Gedisa: Barcelona, 2001.

Borda, I.: "Oraindik ere *Haur besoetakoaz*". *Hegats* 2004-12

Camino, I.: "*Arranegi*. Eusebio Erkiaga. Itxaropena, 1958". *Argia*, 1982-12-26.

Camino, I.: "*Gorrotoa lege*. Jon Etxaide. Elkar, 1984". *Argia,* 1984-11-17.

Camino, I.: "*Jaioko dira*. Eusebio Erkiaga. Labayru, 1984". *Argia,* 1985-01-27.

Camino, I.: "*Joanak joan*. Yon Etxaide. Erein, 1986". *Argia*, 1986-04-27.

Casenave, J.: "Euskal nortasunaren irudiak XIX-garren mendeko bigarren partean" in *Antoine d´Abbadie 1897-1997*. Eusko Ikaskuntza: Ezohiko Kongresua: Hendaye, Sare, 1997.

Casenave, J.: "*Ramuntcho*, Pierre Loti-ren sartzea Euskal Herrian" in *Iker 14 (II): Euskal gramatikan eta literaturari buruzko ikasketak XXI. Mendearen atarian*. Euskaltzaindia: Bilbo, 2003. 69-79 or.

Charritton, P.: *Xabier Diharce "Iratzeder"*. Manuel Lekuona Saria. Eusko Ikaskuntza: Donostia, 1994.

Cillero, J.: "Jon Mirande eta Robert Laxalt, adiskidantza baten historia". *Jakin* 106, 1998ko maiatza-ekaina. 59 or.

Copleston, F. : *Historia de la filosofía*. 9 libki. Ariel: Barcelona, 1982.

Cuddon, J. A.: *Dictionary of literary terms & literary theory*. Penguin: London, 1999.

De Pablo, Santiago eta Ludger *Mees: El péndulo patriótico. Historia del Partido Nacionalista Vasco (1985-2005)*. Crítica: Barcelona, 2005.

Delgado, A.: *Rafael Picavea 1867-1946. Euskal historiaren pertsonaia ahaztua*. Sabino Arana Fundazioa-Oiartzungo Udala: Bilbao, 2008.

Díaz Noci, J. eta R. Aneiros: *Kazetaritza hizkuntza minorizatuetan*. EHU, Argitalpen Zerbitzua, 2009.

Díaz Noci, J.: *Bittor Garitaonaindia*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 1998.

Diaz Noci, J.: *Euskarazko aldizkari, egutegi eta almanaken erroldea (1834-1959)*. Eusko Ikaskuntza: Donostia, 1994.

Diaz Noci.: "Euskal kazetaritza 50eko hamarkadan". *Egan* 54, 2001-1/2.

Dufau, H. (bild.): *Dufau bi anaiak: Dominique (1880-1956), Christophe (1888-1922)* [aitzin-solasa, Andres Urrutia]. Elkar: Donostia-Baiona, 2007.

Duhau, H.: "Dominique Dufau, notario euskaltzale senperetarra (1880-1956)". *Zuzenbidearen Euskal Akademiaren aldizkaria 12*, 2007. 65-115 orr.

Duhau, H.: *Dufau bi anaiak*. Elkar: Donostia, 2007.

Echaniz, N.: *Lur berri bila*. Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala: Usurbil, 1978. (2. arg.)

Eguskitza, A.: "Hitzaurre gisa" in Jon Mirande, *Orhoituz*, Kriselu, 1976.

Eizagirre, X., A.Ibarra: "Zientzia, Teknika eta Gizartea, Santa Maria matematikariaren pentsamoldean" . in *Karlos SantaMaría-ren lanak: azterketak*. http://www. gipuzkoakultura. net/euskera/ediciones/stMaría/azterke/aeiza01. htm 2008-04-14

Elortza, J.: *Justo Garate (1900-1994)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 2000.

Elorza, A.: "Sobre los orígenes literarios del Nacionalismo". *Saioak* (Revista de estudios vascos), 1978, nº 2. 69-98 or.

Enciclopedia de la filosofía Garzanti. Ediciones b: Barcelona, 1992

Erkiaga, E.:*Neurtitzak*. Idatz& Mintz Literatur atalen sorta: Bilbao, 2007.

Erredakzioa: "Jakinen historiaurrea: abertzaletasuna eta euskara". *Jakin* 21, 1981, 19-22 in Jakin 50 urte 1956-2006. DVD Sonopress Elkarlanean

Eslava, J.: *El sexo de nuestros padres*. Planeta: Barcelona, 1993

Estébanez Calderón, D.: *Breve diccionario de términos literarios*. Biblioteca de consulta. Alianza Editorial: Madrid, 2000.

Etxebarria, I., Tx. Larrea eta al.: *Gerraosteko literatura*. Labayru: Bilbao, 1980.

Etxeberria´tar, P.: "*Arranegi*. Eusebio Erkiaga. Itxaropena, 1958". *Euzko Gogoa*, 1958-03.

Fagoaga, I.: *Domiku Garat. Biltzarraren defendatzaile*. Gero-Ediciones Mensajero: Bilbao, 1979.

Fromm, E.: *To have or to be?*. Continuum: London, 1976.

Gabilondo, J.: *Nazioaren hondarrak*. EHU: Bilbao, 2006.

Galfarsoro, I. eta Joseba Gabilondo: *Kultura eta identitate erbesteratuak: (nomadologia subalternoak)*. Pamiela: Iruñea, 2005.

García Gual, J.: *Sobre el descrédito de la literatura y otros avisos humanistas*. Ediciones Península, 1999.

García Gual, J.:"Prólogo" in Esopo:*Fábulas*. Biblioteca Gredos: Madrid, 1982.

García, V.: "Loti o la fabulación del Yo" in *Thélème. Revista complutense de estudios franceses. XVIII*. 21-36 or.

Gereño, X.: "*Jon Mirande-ren idazlan hautatuak*. Txomin Peillen. Gero, 1976". *Anaitasuna*, 1976-12-15.

Gernika aldizkaria. Armiarma webgunea. Ibinagabeitia Proiektua: http:/ andima. armiarma. com/gern/aurki. htm 2008-05-18

Gernika: revista periódica 1, oct.-nov. 1945.

Gernika. 3 lbki . Reprod. Facs de: Rev *Gernika*. N. 1 (en. -feb. 1948)-n. 25 (oct. -dic. 1953). Ediciones Vascas: Donostia, 1979.

Goenaga, P.: "Orixeren gramatika lanez" in A. A. *Orixe Mendeurrena (1888-1988) IV (Hitzaldiak)*. Etor: Donostia, 1999. 535-554 or.

Goenaga, P.: "Patxi Goenaga Euskaltzaindian sartzea". *Euskera* 1995, 2-3. 40 libk.

González, M.: *Euskal Herriko prentsa: XVIII. Mendetik 1945era*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia. Euskara Mintzagai 3. http://www.euskara.euskadi.net/r59-738/eu/contenidos/informacion/eu_mintzagai_bilduma_aurkezpen/eu_aurkezp/adjuntos/3_EHko_%20Prentsa.pdf 2009-01-23

Gurruchaga, A.: *El código nacionalista vasco durante el franquismo*. Anthropos: Barcelona, 1985.

Habermas, J.: *Le discours philosophique de la modernité*. Gallimard, 1988.

Haritschelhar, J.: "Ideologiak Lore Jokoetako kantuetan" in *Antoine d´Abbadie 1897-1997*. Eusko Ikaskuntza/Euskaltzaindia: Ezohiko Kongresua: Hendaye, Sare, 1997.

Hauser, Arnold: *Hª social de la literatura y del arte*. 3. lbkia.. Guadarrama: Madrid, 1976.

Honderich; T. (arg.): *The Oxford Companion to Philosophy*. Oxford University Press, Oxford, 1995.

I´tarr A.: "*Alos Torrea*. Elezar Berritua. Yon Etxaide. Itxaropena, 1950". *Euzko Gogoa*, 1950-07.

Ibarzabal, E.: *50 años de nacionalismo vasco (1928-1978)*. Ediciones Vascas: Bilbao, 1978.

Ibarzabal, E.: *Koldo Mitxelena*. Erein: San Sebastián, 1977.

Ibinagabeitia, A. "Euzkera ta liburu lizunak". Pariseko *Euzko Deya*, 1952-XI-1.

Ibinagabeitia, A. (P. Sudupe arg.). *Andimaren idazlan hautatuak*. Elkarlanean: Donostia, 1999.

Ibinagabeitia, A.: "*Goldaketan* (Atzerri, Euskalerri). Jokin Zaitegi. Pizkunde, 1946. Zaitegi´ren idaztiei buruz". *Euzko Gogoa,* 1950-02.

Ibinagabeitia, A.: "*Herri mina*. Aita Lertxundiren musika, Iratzederren olerkiak". Belok, 1952. *Euzko Gogoa*, 1953-03.

Ibinagabeitia, A.: *Erbestetik barne-minez. Gutunak 1935-1967*. P. Urkizuren edizioa. Susa: Zarautz, 2000.

Intxausti, J.: "Zaitegi eta "Euzko Gogoa" (eta II). Hamar urteko lana (1950-1959), *Jakin 13*. 1980. 96-119 or.

Intxausti, J.: "Zaitegi eta Euzko Gogoa" (I). "Euzko Gogoa"-ren lankideak, *Jakin 12*. 1979. 120-137 or.

Iriondo, J. M.: *Teodoro G. Hernandorena (1898-1994)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu nagusia: Gasteiz, 2004.

Iriondo, J.: *Iñaki Eizmendi "Basarri" (1913-1999)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 2002.

Izen gabea: "*Gorrotoa lege*. Jon Etxaide. Itxaropena, 1964". *Jakin*, 1966.

Iztueta Armendariz, P.: *Erbesteko euskal pentsamendua: bi belaunaldikoen lekukoak: "Euzko Gogoa" eta "Zabal"*. Utriusque Vasconiae: Donostia, 2001.

Iztueta Armendariz, Paulo: *Euskal idazleen belaunaldiez*. Utriusque Vasconiae: Donostia, 2005.

Iztueta, P. Eta I.: *Orixe. Gutunak (1917-1961)*. Utriusque Vasconiae: Donostia, 2006.

Iztueta, P.: "Euskal kulturaren kontraesanak: teoria eta praxia". *Uztaro 9*, UEU, 1993.

Iztueta, P.: "Euskal kulturaren kontraesanak: teoria eta praxia". *Uztaro 9*. 1993.119-152 or.

Iztueta, P.: "Euskara eta euskal kultura: "Euzko Gogoa"-ren erronka". *Gogoa* III-I. 2003ko apirila. 69-97 or.

Iztueta, P.: *Erbesteko euskal pentsamendua*. Utriusque Vasconiae: Donostia, 2001.

Iztueta, P.: *Intelligentsia kimatuaren orbelak*. Kutxa Fundazioa: Irun, 1996.

Iztueta, P.: *Nikolas Ormaetxea "Orixe" (1888-1961)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 1987.

Iztueta, P.: *Orixe auzitan*. Utriusque Vasconiae: Donostia, 2003.

Iztueta, P.: *Orixe eta bere garaia*. Etor/Eusko Jaurlaritza: Donostia, 1991.

Iztueta, P.: *Orixe gaitzetsia*. Utriusque Vasconiae: Donostiae, 2003.

Iztueta, P.: *Orixe saiogilea*. Utriusque Vasconiae: Donostia, 2003.

Jakin. Haizea dakiten orriak. 50 urte. 1956-2006. DVD. Sonopress Elkarlanean. Jakin: Donostia.

Juaristi, F.: "*Arturo Kanpionen bost euskal narrazio*. Jon Etxaide Itharte. Elezarrak." *El Diario Vasco*, 1993-09-04.

Kaltzakorta, X.: *Errose Bustintza (1899-1953)*. usko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 2000.

Kintana, J.: "Nietzsche euskal literaturan: Jean Etxepareren "Amodioa" (1910)". *Jakin* 127. Azaroa-Abendua 2001. 109-128.

Kintana, X.: *Federiko Krutwig Sagredo (1921-1998)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 1999.

Kortazar, J.: "*Etxaide jauna*. Jon Etxaide. Erein, 1987". Etxaide aitaren urratsen bila". *Eguna*, 1987-12-19.

Kortazar, J.: "*Euzkerea" eta "Yakintza" aldizkarietako olerkigintza*. Labayru ikastegia/Zornotzako udala: Bilbao, 1995.

Kortazar, J.: "Literatur kritikaz". *Jakin 56*, 1990. 183-191 or.

Kortazar, J.: *Eusebio Erkiaga (1912-1993)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 1997.

Kortazar, Jon: *Diglosia eta euskal literatura*. Utriusque Vasconiae: Donostia, 2002.

Kortazar, Jon. "Orixeren literatur tradizioez". *Jakin* 87. 1995: 127-138 in "Jakin 50 urte 1956-2006". DVD Sonopress Elkarlanean

Landa, J.: "*Igibarziaren iphuinak*. Federiko Krutwig. Luis Haranburu, 1982. Literaturaren heriotzea". *Argia,* 1982-05-02.

Landa, J.: "*Mikelditarrak. Belatzen Baratza*. Federiko Krutwig. Ediciones Vascas, 1979. Krutwig, bere baratzaren belatza". *Zeruko Argia*, 1980-03-16.

Landa, J.: *Gerraondoko poesiaren historia*. Elkar-AEK. Donostia, 1983.

Lanz, J. J.: *Introducción a la generación poética española de 1968. (Elementos para un marco histórico crítico en el período 1962-1977)*. EHU: Bilbao, 2000.

Lanz, J. J.: *Páginas del 68. Revistas poéticas juveniles 1962-1977*. Junta de Castilla y León: Salamanca, 2007.

Larrea, J. M. : *Miranderen lan kritikoak*. Pamiela: Iruña, 1985.

Larrea, Tx.: "1956ko belaunaldia" in A. A. *Gerraosteko literatura*. Labayru: Bilbao, 1989. 9-16 or.

Larzabal, P. (P. Xarriton arg.): "Pierre Loti eta gu" in *Piarres Larzabalen idazlanak (V)*. Elkar 1996.

Lasa Gorraiz, Xabier: *Manex Erdozainzi-Etxart*. EFA Frantziskotar Argitaletxea: Oñati, 2000.

Lasagabaster, Tx.: "Erbesteko literatura eta euskal literaturaren historia" in Apaolaza, X. (koord.)*: Herri bat bidegurutzean. Aktak*. Editorial Saturraran., 2003.

Lasgabaster, Tx.: "La historiografía literaria vasca. Aproximación cr´tico bibliográfica." in *Las literaturas de los vascos*. Universidad de Deusto: Bilbao, 2002.

Lekuona, J. M.: "Basarriren bertsolari proiektua" in *Ikaskuntzak Euskal Literaturaz* (1974-1996). Deustuko Unibertsitatea: Donostia, 1998. 364-379 orr.

Llovet, J. et al.: *Teoría literaria y literatura comparada*. Ariel: Barcelona. 2005.

Lopez Adan, E.: "Jon Mirande, eskuin muturreko idazlea". *Jakin* 106, 1998 maiatza/ekaina. 45 or.

Mateo Gambarte, E.: *El concepto de generación literaria*. Síntesis: Madrid, 1996.

Mendizabal, M.: "*Txurio Txoria*. Eusebio Erkiaga. Labayru, 1986". *Argia*, 1987-02-15.

Mielgo, R.: *Eusebio Erkiagaren gerraosteko elaberrigintza (1958-1964)*. Labayru ikastegia/Zornotzako udala: Bilbao, 1995.

Mirande, J. eta Tx. Peillen: *Igela: euskaldun heterodoxoen errebista*. Hordago: Donostia, 1979.

Mitxelena, K.: *Gure artean*. Alberdania/Gipuzkoako Foru Aldundia: Zarautz, 2001.

Mitxelena, K.: *Historia de la literatura vasca*. Ediciones Minotauro: Madrid, 1960.

Moeller, Ch.: *Littérature du XXème siècle et christianisme*.4 lbki.. Casterman: Paris, 1958.

Mounier, E.: *Le personnalisme*. PUF: Paris, 1949. 17. argit. 2005.

Murua, I.: "Ferderiko Krutwigi elkarrizketa". *Jakin* 101. 1997: 61-108. in *Jakin 50 urte 1956-2006*. DVD Sonopress Elkarlanean

Nieto, R.: *Historia de la literatura española (y 4). Desde el 98 a nuestros días*. Acento: Madrid, 2001.

Nietzsche, F.: *Moralaren genealogia*. Klasikoak: Bilbao, 1997.

O.: "*Zeru-menditik*. Iratzeder. Ezkila irarpenak, 1959. Olerki liburu barria".*Olerti,* 1959-10.

Odriozola, J. M.: *Gerraurreko gizarte-hizkuntzalaritza Euskal Herrian*. UEU: Bilbao, 1992.

Olaziregi, M. J.: *Euskal eleberriaren historia*. Labayru ikastegia: Bilbao, 2002.

Orixe: *Idazlan guztiak*. Etor: Donostia, 1991.

Orixe. *Gutunak (1917-1961)*. P. eta I. Iztuetak prestatua. Utriusque Vasconiae: Donostia, 2006.

Ortega y Gasset, J. : *La deshumanización del arte*. Austral, 1987.

Ortiz, A. "Erdozainzi-Etxarten pentsamendua eta literatura". *Jakin* 143, 2004: 11-50. in *Jakin 50 urte 1956-2006*. DVD Sonopress Elkarlanean

Otaegi, J. A.: Partido Nacionalista Vasco eta euskal indarren batasuna. *Jakin* 1977, nº 1. 117-122 or.

Otaegi, L.: *Jon Mirande (1925-1972)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 2000.

Paz, O.: *Los hijos del limo*. Seix Barral: Barcelona, 1974.

Paz, O.: *Nobel Lectures: literature*. World Scientific: London, 1990.

Peillen Karrikaburu, Tx. : *Baloreak Euskal Herrian eta beste gizarteetan*. Utriusque Vasconiae: Donostia, 2005.

Peillen, Tx.: "Jon Mirande 1950-1960 urtetako hamarkadan" in *Egan* 2001-3/4

Peillen, Tx.: "Jon Miranderen ordeinua bere lekuan". *Jakin* 106, 1998: 11-30. in "Jakin 50 urte 1956-2006". DVD Sonopress Elkarlanean

Peillen, Tx.*:* "Txomin Peillenen Euskaltzaindian sartzea*", in Euskera*, 2. aldia*,* Bilbao, 1989: 429-486.or

Perez Gaztelu, E.: *Luis Villasante Kortabitarte (1920-2000)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 2002.

Petersen, J.: "Las generaciones literarias", in E. Ermatinger, *Filosofía de la ciencia literaria*, 137-193 orr., 1984.

Plazaola, J.: *Introducción a la estética. Historia, teoría, textos*. Universidad de Deusto: Bilbao, 1991.

Ramos Ortega, M. (ed.): *Revistas literarias españolas del siglo XX (1919-1975)*. Ollero&Ramos Editores. Madrid, 2005 (3 lbki.)

Rojo, J.: "Yon Etxaideren idazlanak: historiatik literaturara". *Jakin 110*:1999: 37-48.

Rubio, Fanny: *Las revistas poéticas españolas, 1939-1975*. Publicaciones Universidad de Alicante: San Vicente del Raspeig, 2004 (lehen arg. 1976).

Ruiz de Gauna, A.: *Catálogo de publicaciones periódicas vascas de los siglos XIX y XX*. Eusko Ikaskuntza: Donostia, 1991.

Ruiz, E.. *Hitzaurrea* in Píndaroren "Odas*"*. Gredos, 2006.

Russell, B. eta A. Einstein: "Russell-Einstein Agiria". *Gogoa* V-2. 2005eko urria 193-203 or. Itzultzailea J. M. Larrazabal. London, 1955eko uztailaren 9a.

San Martin, J.: "Andima Ibinagabeitiaren euskaltzaletasuna". *Jakin 122*. 95-100 or.

San Martin, J.: "D. Nemesio Etxaniz euskal idazlea". *Jakin 22*. 1982. 155-158 or.

San Martin, J.: "Juan Thalamas Labandibar". *Euskera* 26, 1981. 1016-1017 or.

San Martin, J.: T. Hernandorena (1898-1994) [Hilberriak]. *Euskera 40*. 1995-1. 599-600 or.

San Sebastián, K.: *Historia del Partido Nacionalista Vasco*. Txertoa: Donostia, 1984.

San Sebastián, K.: *Memoria de un pueblo en marcha. Noventa años de nacionalismo (1895-1985)*. Ereintza: Bilbao, 1985.

Sarasola, I.: *Euskal literaturaren historia*. Lur, 1971, Donostia

Sarrionaindia, J.: "Haur besoetakoa eta beste ninfula batzuk". *Maiatz* 4 (1983ko abendua)

Sarriugarte, I.: "*Jaioko dira*. Eusebio Erkiaga. Labayru, 1984". *Idatz & Mintz*, 1985-05.

Satrustegi,, J. M.: *Norbert Tauer (1898-1983)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 2003.

Séneca, L. A.: *Epístolas morales a Lucilio*. Gredos: Madrid, 2000.

Sudupe, P.: "Andima Ibiñagabeitia (1906-1967)". *Jakin* 112, 1999. 85 or.

Sudupe, P.: "Belaunaldi tirabirak 50eko hamarkadan". *Egan* 2001-1/2, Donostia. 23 or.

Sudupe, P.: "Euskal kultura gerraondo minean". In *Hirurogei urte geroago. Sesenta años después, Aktak Actas, I*. Editorial Saturrarán: 2000. 225-246 or.

Sudupe, P.: "Euskaltzaleen saminak, salaketak eta kultur-lanak 50eko hamarkadan". *Egan* 1995-1.

Sudupe, P.: "Olerki erotikoak (II)". *Egan* 1993-1. 45 or. eta hurr.

Sudupe, P.: "Olerki erotikoak eta hauen ingurunea (I)". *Egan* 1992. 39 eta hurr.

Sudupe, P.: *Andima Ibinagabeiria (1906-1967)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 1997.

Sudupe, P.: *Euskal literatura erbestean* in http://www. larrabetzu. org/literatura/?=20 .2008-04-05.

Telleria, X.: *Ixaka Lopez-Mendizabal (1879-1977)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 1999.

Thalamas, J.: "Isidoro de Fagoaga Larrache: una vida señera de artista y de escritor". *BRSBAP* XXXIII, 1976. 343-413 or.

Todorov, Tz. eta O. Ducrot: *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Éditions du Seuil, 1972.

Todorov, Tz.: *Théories du symbole*. Éditions du Seuil, 1977.

Todorov, Tzv.: *Devoirs et délices. Une vie de passeur. Entretiens avec Catherine Portevin*. Ëditions du Seuil, 2002.

Todorov, Tzv.: *L´esprit des Lumières*. Robert Laffont, 2006.

Todorov, Tzv.: *Le jardin imparfait*. Grasset, 1998.

Todorov, Tzv.: *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*. Éditions du Seuil, 1989.

Toledo Leceta, A. M. :"Euskal eleberria (1914-1945): dardararen epizentrutik urrun" In *Oihenart 14: "Gerra eta literatura 1914-1944"*. EI: Donostia, 1997.

Toledo, A. M.: "Euskal narrazio-prosa modernoaren atarian" in *Hegats* 27, 1990

Torrealdai, J. M.: "Euskararen zapalkuntza (1936-1939)". *Jakin 24*, 1982. 5-77 or.

Torrealdai, J. M.: "Yon Etxaide, barne exilioan euskaltzale". *Jakin* 110, 1999ko urtarrila-otsaila. 59-73 or.

Torrealdai, J. M.: "Yon Etxaide, barne exilioan euskaltzale". *Jakin 122*. 59-73 or.

Torrealdai, J. M.: *Euskal idazleak, gaur*. Jakin: Oñati-Arantzazu, 1977.

Torrealdai, J. M.: *Euskal kultura gaur*. Jakin, 1997.

Ugalde, M.: "El exilio en la literatura vasca: problemas y consecuencias". In *El exilio español de 1939. (VI. lbkia) Cataluña, Euzkadi, Galicia*. Taurus: Madrid, 1976.

Urkizu, P. (arg.): *Anton Abbadiaren koplarien guduak. Bertso eta aire zenbaiten bilduma 1851-1897*. Donostia: Eusko Ikaskuntza; Bilbao: Euskaltzaindia, 1997.

Urkizu, P. (arg): *Jon Miranderen gutunak (1948-1972)*. Susa: Zarautz, 1995.

Urquizu, P. (ed.) et al.: *Historia de la literatura vasca*. Uned: Madrid, 2000.

UZEI. *Politika hiztegia I*. Donostia, 1980.

Velez de Mendizabal, J.: *Sebero Altube (1879-1963)*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: Gasteiz, 2000.

Vilavedra, D.: *Diccionario da literatura galega II. Publicacións periódicas*. Galaxia: Pontevedra, 1997.

Weber, M.: *Économie et société II. L´organisation et les puissances de la société dans leur rapport avec l´économie*. Plon, 1971.

Weber, M.: *Etika protestantea eta kapitalismoaren izpiritua*. Gaiak: Bilbo, 1996.

Xarritton, P.. Jakin 39, 1986. "Piarres Lafitte zenaren pentsabideak". *Jakin* 39. 1986: 103-118 in "Jakin 50 urte 1956-2006". DVD Sonopress Elkarlanean.

Ysern, J. A. et al. *Introducción a las lenguas y literaturas catalana, gallega y vasca*. UNED ediciones: Madrid, 2004.

Zabala, J. R.: "1936-ko euskal erbesteko prentsa Europan". *Jakin* 119. 2000: 87 eta hurr. in "Jakin 50 urte 1956-2006". DVD Sonopress Elkarlanean.

Zabala, J. R.: "Isidoro de Fagoaga. La soledad del humanista" in Apaolaza, X., Ascunce, J.A. eta Momoitio , I. (argk.): *Hirurogei urte geroago. Euskal Erbestearen Kultura. Aktak. 2. Editorial Saturraran: Astigarraga, 2000.*

Zabala, J. R.: *Fagoaga Larrache, Isidoro de*. Hamaika Bide Elkartea. Euskal Erbesteen Kultura. http://www.hamaikabide.org/info.php?id=31&letra=F 2009-01-9

Zaitegi, J. "Etxetxo": "Aitzol´en belaunaldia". *Euzko-Gogoa,* 1, 1950, Guatemala. 5-7 or.

Zaitegi, J.: "Atarikoa". *Euzko-Gogoa* 1957 .Uztaila-Daguenila.

Zalbide, M.: "Iparraldeko euskalgintza, XIX. mendearen bigarren erdian: Zaldubi eta bere garaia". *Euskera* 52; 877-1008 orr.

Zeleta: "Pernando Plaentxiarra (Plaentxia-Eibarretan bildutako ipuisorta). Jon Etxaide. Itxaropena, 1957. Etxaide´ren Pernando plaentxiatarra". Euzko Gogoa, 1956-11

Zeleta. "*Amasei seme Euskalerri´ko*. Yon Etxaide. Kuliska Sorta, 1958". *Euzko Gogoa*, 1958-03.

Oin oharrak

1. P. Iztueta, 1996. 336 orr.
2. *Jakin* 21. 25 urteurrena, 1981. 7-8 orr.
3. J. R. Zabala, J. R., 2000, eta autore berak I Fagoaga zuzendariaz interneten argitaratutakoak, esaterako.
4. C. Pitollet "Ameca" in *Gernika* 22. 17 orr.
5. K. Mitxelena, 2001. 49 eta 224 orr.
6. "Literary criticism" in Britannica, 2009 by F. C. Crews
7. R. Barthes, 1964. "Les deux critiques" artikuluan.
8. T. Honderich, 2005. "unsaturated expression" sarrera A. Gupta irakasleak izenpetuta
9. F. Krutwig: "Gernikako Arbolaren Fruktuak: Egia ta Tolerantza" *Gernika* 15-eko artikulua ikusi adibidez.
10. A. Ibinagabeitia: "*Gernika*, gure aldizkaria" in *Gernika* 25, 196 orr. Eta F. Krutwig: "Humanismu, Gizabidea" *Gernika* 17, 8 orr. Orixek ere badarabil gai hau ezinbestean "Gizabidea" tituludun bi artikulutan Espuru izengoitiarekin: *Gernika* 11 eta 12an.
11. *Gernika* 24, 1954. Mirande´tar Jon: "Lili bat"
12. S. De Pablo et al., 2005.
13. E. Mounier dugu korrontearen postulatzaile entzutetsuena. *Le personnalisme*. PUF: Paris, 1949 liburua argitaratu zuen. J. Maritain humanista izateaz gain, Frantziaren enbaxadorea izan zen Erroman Aita Santuaren aurrean.
14. J. Azurmendi, 1996. Ez bakarrik Lehendakaria, beste askok ere jarraituko zitzaizkion hurrengo urteetan: K. Santamaria, T. Etxebarria, M. Erdozainzi-Etxart euskal idazleak, adibidez. Garai hartako beste euskaradun idazle txikiago batzuek ere joera humansitak zituzten, 200adibidez, J.San Martinen iruzkinei kasu egiten bazaie sareko Idazleen Zubitegian. 1975ko demokrazian ere, agintarietan indarrean egon den/dagoen pentsabidea da: M. K. Garmendia sailburu ohiarena...
15. H. Duhau, 2007. 65 orr.
16. Gernika lagunartea: "Nuestra posición" *Gernika* 2, 1948 Janvier-Février
17. S. De Pablo et al., 2005. 111 orr.
18. S. De Pablo et al., 2005.112 orr.
19. Gerra Hotzak sortzen zuen kinka larriaz: 1955ko "Russell-Einstein aldarria" in Gogoa V-2, 2005.
20. "*Gernika*, gure aldizkaria" *Gernika* 25, 1953.

21. J. Díaz Noci, 1994 eta A. Ruiz de Gauna, 1991.
22. Aldizkari baten argitaratzeko azken data ez dugunean ematen, ala ez dugu data aurkitu, ala argitaratzen jarraitzen du. Gure iturriak dira: J. Diaz Noci, 1994, eta A. Ruiz de Gauna, 1991.
23. S. De Pablo et al. 2005, 278 orr.
24. J.M. Torrealdai 1977, 312-3 orr.
25. K. Mitxelena, 1960, 161 orr.
26. J. Intxausti, 1979 eta 1980.
27. P. Iztueta, 1991, 794-98 orr.
28. "Orixe: "Ezinbestean (Andima´ri)" *Gernika* 23, 81 orr.
29. F. Krutwig: "Zer naiz?" *Gernika* 16, 33 orr.; "Deo-Ignoto" *Gernika* 17, 13 orr.; "Humanismu, Gizabidea" *Gernika* 7, 8 orr. Eta abar...
30. "Un artículo euskériko de F. K. Krutwig" in Orixe, 2005. 525-539 orr.
31. *Gernika* 13, 3 orr.
32. N. Etxaniz, 1978. Beraren lan sakabanatuen bilduma da.
33. J. Mirande: "Euskaldungoaren etsaiak" *Gernika* 23, 85 orr.; "Los enemigos de la nacionalidad vasca" *Gernika* 24, aurrekoaren itzulpena da "denek argi entzun zezaten"; "Abertzaletasunaren inguruan" *Gernika* 25.
34. Orixe: "Ezinbestean (Andima´ri)". *Gernika* 23
35. Cantabria franciscana aldizkarian eztabaida hau izan zuten L. Villasantek "En torno al problema del vascuence" 8. zkian, 1951, 40-54 orr.) eta Omaetxebarriak (¿Esperanto o vascuence?" 9 zkian, 1951, 132-139 orr.). Aita Mokoroak ere L. Villasanteri erantzun zion "Carta semiabierta" batean. Eztabaida horren berri: P. Sudupe, 2000.
36. *Gernika* 16. 33 orr.
37. D. Dufau: "Ilunduratik argira" *Gernika* 8; "Ezkurra" *Gernika* 15.
38. *Gernika* 19, 118 orr.
39. J. Plazaola, 1991. 565 orr. eta hurr.
40. "Deo ignoto" *Gernika* 17, 13 orr.
41. Euskaltzaindia, 2008. 280 orr.
42. F. Rubio, 2004. 35 orr.
43. *Gernika* 23. 128 orr. Erredakzioaren oharra.
44. D. Vilavedra, 1997. "Prólogo" 9-16 orr
45. Ikusi horren adibide: I. López: "Erdarazko bueno eta malo, euskeraz" *Gernika* 19, 101 orr. Fantasiazko etimologismoaren erakusgarria da.
46. K. Mitxelena: "Euzko-Gogoa eta Euskera". Egan 5/6-1956.
47. *Gernika* 14, 8 orr.

48. *Gernika* 12, 43 orr.
49. J. San Martin, 1981; Agud, 1981
50. Interesa pizten du orain ere V. Hugok euskal letren baitan: 2009ko Hegats 43 aldizkaria berari eskaintzen dio Euskal Idazleen Elkarteak.
51. K. Mitxelenak elkarrizketatu zuen *Egan*en 1955ean. Interesgarria da euskarari buruz eta Euskal Herriaz dioena. http://andima.armiarma.com/egan/egan24/egan24.htm
52. J. Thalamas, 1976. 409 orr.
53. R. Picavea "Eman da zabal zazu" in *Gernika* 1, 1945
54. J. Díaz Noci, 1994ko zenbait datu erabili ditugu, baina agerkariaren alderdi literarioa ez du aztertu autore honek.
55. Orixe, 2006, 436 orr. I. Fagoagak gutuna bidali zion Orixeri (1950-V-24)
56. Ibid.
57. J. Intxausti, 1979.
58. J. A. Cuddon, 1999: "journalism" terminoa.
59. Euskaltzaindia, 2008. non "kazeta" terminoa definitzen duen X. Altzibarrek.
60. Bostak bat: Sinonimoen hiztegia. Ikusi "kazeta" terminoa. UZEIren sinonimoen hiztegian gauza bera: ikusi "aldizkari" terminoa.
61. *Gernika*, 1945.
62. L. M. Lekuona, 1998.
63. Tzv. Todorov, 1989; P. Larzabal, 1996.
64. Ez dira euskal literatura. M. Legassrren eta beste zenbaiten entseguak ditugu gogoan. Fikzioaren eta entseguaren arteko mugak labaingarriak dira. Interesgarria da eztabaida horretarako H. Bloom literatur kritikariaren 2005eko liburua.
65. Literatura postkolonialak maite duen gaia. Ikusi Ch. Achebe afrikarraren: *Gainbehera dator dena*. I. Galfarsoro eta J. Gabilondo (2005) kritikariek literatura- eta kritika-mota hau egokitzat dauzkate euskal estudioetarako.
66. Adibiderako ikusi oraintsu (2009) argitaratutako J. Dïaz Nociren liburuan *Gernikaz* den atala.
67. Ibid. Hitz hori erabiltzen du J. Díaz Nocik *Gernika*ren abertzaletasunarekin kontrajarrita zegoen bestea izendatzeko.
68. Sarean aurki daiteke.
69. Eusko Jaurlaritzak argitaratutako Bidegileak saila iturri oparoa izan zaigu.
70. Irakurleak aurki litzake aldizkariko testu gehienak sareko Ibinagabeitia proiektuaren webgunean. *Gernika* aldizkariaren lehen zenbakiek (lehen zenbakitik bederatzira) ez daramate numeraziorik, baina ordenatuta daude 1etik 25era, urtez urte, bakoitzari dagokiona erraz asmatzeko moduan. Gure gomendioa da pieza literario bakoitza irakurtzea iruzkinarekin batera. Hemen zenbakiaren numerazioa jarriko dugu.

71. D. Bergez, 1990
72. J. Haristchelhar, 1997; P. Urkizu, 1997; J. Casenave, 1997.
73. *Gernika* 7. 10 orr.
74. J. Casenave, 1997.
75. P. Bidart, 1997
76. *Gernika* 8, 2 orr.
77. Ibid.
78. *Gernika* 11, 58 orr.
79. *Gernika* 13, 2 orr. "Euskaltzaindian Sartze Itzaldia"
80. Ezizenen jabeak bi iturritik zehaztu ahal izan ditugu: Auñamendi Entziklopediatik eta *Euzko Gogoa* aldizkariaz J. Intxaustik eginiko artikuluetatik.
81. Jo hona, adibidez: "E. Fromm, 1976.
82. *Gernika* 6
83. Ibid.
84. *Gernika* 9
85. *Gernika* 13
86. J. Eslava, 1993. 214 orr.
87. *Gernika* 15
88. *Gernika* 17
89. "Jean Paul Sartre´ren ardi galduak" argitaratu zuen *Egan* 1951-2 aldizkarian
90. *Gernika* 14
91. *Gernika* 18
92. *Gernika* 22
93. *Gernika* 12
94. Orixek gutunetan *Recueuillement* izenburua aipatzen du; bizpahiru gehiago ere baditu ildo berekoak. Autore hau boladan zegoen euskal idazle katolikoen artean; J. Artetxek, esaterako, bizitza intelektuala arautzeko liburu tomista hau erabili zuen: A. G. Sertillanges O. P.: *The Intellectual Life*: The Catholic University of America Press: Washinton, D. C., 1998. (frantsesezko jatorrizkoa 1946koa da)
95. "Bethi gose" *Gernika* 17
96. *Gernika* 19
97. *Gernika* 11

98. Antzeko gauzak idazten ditu Lizardik "Egia ikus dezagun, Ama!" artikuluan (*Hitz-lauz* liburuan, sarean baitago Klasikoen gordailuan)
99. *Gernika* 17
100. *Gernika* 19
101. Tx. Peillen, 2001.
102. Ibid.
103. O. Paz, 1974. 96 orr.
104. *Gernika* 25. 196 orr.
105. *Gernika* 23, 196 orr.
106. Ibid.
107. *Gernika* 25. 197 orr.
108. T. Henderich (arg.), 1995: "progress" sarrera R. C. Solomon-ek sinatua.
109. *Gernika* 16. 33 orr.
110. Kwong-loi Shun: "Lao Tzü" sarrera, T. Honderich (arg.), 1995 liburuan.
111. Sareko Klasikoen gordailuan daude idazlearen hainbat idazki: bilduma (poemak, artikuluak...) eta bestelakoak (*Haur besoetakoa* eleberria) ere bai.
112. *Gernika* 16
113. *Gernika* 16
114. J. Mirande 24 poema, Susaren webgunean (faksimileko sarreratik)
115. *Gernika* 16. 43 orr.
116. Aristote, 1988. 42 orr. "Horrenbestean pertsona malenkoniatsua beti aurrera begira dago plazeraren bila, mina baretzeko jokabidea baino ez dena, eta behazun beltzaren hondakinetatik jaio dena. Gorputzaren asea suharki bilatzen du etengabe distraitzeko joera izateagatik, eta zabarkeriarekin jokatzen du plazera hautatzerakoan: ondorioz biziora lerratzen da. Malenkoniatsuak ezin du jasan bizitzaren soiltasun kolorgea, amorrarazten zuen behazunaren ondorioz. Horrexegatik izaki bortizkeriazalea da: aldaketa etengabearen menpeko morroia; antzemanezina da".
117. *Gernika* 18. 35 orr.
118. O. Paz, 1974.
119. *Gernika* 21
120. Faxismoaren ezaugarriak zerrendan eman ditu R. Savoy irakasleak (Oberlin College) sinatzen duen "fascism" sarreran: *Encyclopaedia Britannica*: Chicago, 2009. Horri jarraitu gatzaizkio.
121. *Gernika* 25. 208 orr.
122. *Gernika* 19. M. Legasseren artikulu baten itzulpena egin zuen J. Mirandek *Gernika*rako.

123. *Gernika* 23. 85 orr.
124. Aldizkari hori irakurleak Ibinagabeitia proiektuan kontsulta dezake sarean.
125. *Gernika* 19
126. *Gernika* 16
127. *Gernika* 19. 106 orr.
128. *Gernika* 2 "Nuestra posición", La Agrupación popular Gernika-k sinatua
129. *Politika hiztegia I*. F. Krutwigen "Faxismoa" sarrera. UZEI; Donostia, 1980.
130. Sareko Klasikoen gordailuan dago *Narrazioak* izenburuaren barnean.
131. I. Borda, 2004.
132. L. A. Séneca, 2000. 195 orr. eta 235 orr.
133. E. Mateo Gambarte, 1996.